Slovenská reč — časopis Slovenskej akadémie vied pre praktické otázky slovenskej jazykovedy. Vychodí mesačne okrem hlavných prázdnin. — Vydáva vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied starostlivosťou Ústavu slovenského jazyka. — Hlavný redaktor dr. Štefan Peciar. Tajomník redakcie dr. Ladislav Dvonč. Redakčná rada: dr. L. Dvonč, dr. G. Horák, dr. J. Horecký, dr. E. Jóna, M. Marsinová, dr. J. Oravec, dr. Š. Peciar, dr. J. Ružička. — Toto dvojčíslo zostavil univ. doc. dr. Jozef Ružička. — Predplatné na XIX. ročník Kčs 17.—, jednotlivé čísla po Kčs 1,70. — Účet Štátnej banky Československej č. 39-161-0582. — Príspevky na recenzné výtlačky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Rukopisy sa nevracajú. — Tlačia Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin.

OBSAH

Ružička J., Vytýčený vetný člen — — — — — — — — — — 269
Orlovský J., Elipsa (výpustka) — — — — — — — — — — 275
Oravec J., Spojovacia príslovka a spojka ako — — — — — — — 280
Horák G., K jazykovej stránke Rozprávok starej matere — — — — — 287

Diskusia

Dvonč L., Používanie prípon *-ár* a *-iar* v spisovnej slovenčine — — — — 298

Drobnosti

Horecký J., Prídavné mená minulý a lanský, vlaňajší — — — — — 302
Horák G., Za starostlivejšiu korektúru Kultúrneho života — — — — — 303
Ružička J., Vybehnuvši — — — — — — — — — — — — — 304
Buffa, Zastať, zastaviť — — — — — — — — — — — — — 305
Horecký J., Rtg snímka — — — — — — — — — — — — — 305
Ružička J., Ostalo ticho — — — — — — — — — — — — — 306
Ružička J., Ostal sa zvŕtať — — — — — — — — — — — — — 306
Horák G., Odpoveď na dotaz — — — — — — — — — — — — — 307

Posudky a referáty

Gejza Horák a Mikuláš Rumpel, Slovenský jazyk, J. Oravec — — — — 308
Slovenský jazyk, Š. Peciar — — — — — — — — — — — — — 309
Pauliny — Ružička — Štolc, Učebnica slovenského jazyka pre štvorročné odborné školy, G. Horák — — — — — — — — — — — — — 312
Vecný index — — — — — — — — — — — — — — — — 315
Menný index — — — — — — — — — — — — — — — — 322

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK XIX ČÍSLO 9—10

JOZEF RUŽIČKA

VYTÝČENÝ VETNÝ ČLEN

Súvislé jazykové prejavy sa skladajú z viet a súvetí. Ale pomerne dosť často sa v nich stretávame s výrazmi, ktoré stoja m i m o r á m c a vety a nie sú s vetou ani gramaticky spojené obvyklým spôsobom. Takéto výrazy však zapadajú svojím obsahom do vety, čo sa ukazuje najmä na pozadí širšieho kontextu. Pozorujme to na nasledujúcom úryvku.

Zať musí ísť na vojnu — v dome len samá žalosť. V tom dome, kde vždy len dobre bolo, ako v dome kráľovskom, a kde Anka kraľovala. Kde nebolo nikdy smútku, kde len veselosť a dobrá vôľa. D i e v k a A n k a, tá len smiať sa vedela, plakať nie. A teraz táto pohroma z čista jasna zvalí sa na nich! Čo budú robiť?

(Timrava, Hrdinovia.)

V uvedenom úryvku výraz *dievka Anka* nie je oslovením, ako by sa mohlo azda usudzovať podľa jeho tvaru; ani nie je vložkou, čo zasa vyplýva z obsahovej spätosti tohto výrazu s nasledujúcou vetou.

V našom úryvku treba si povšimnúť dve okolnosti, aby sme mohli správne určiť vetnú platnosť výrazu *dievka Anka*.

Prvou okolnosťou je to, že sa výraz *Anka* vyskytuje už predtým v našom úryvku. Z toho vyplýva, že tento výraz je už v spomenutej súvislosti známy.

Druhou okolnosťou je zasa to, že vo vete, ku ktorej výraz *dievka Anka* patrí, je odkazovacie zámeno *tá*. Toto odkazovacie zámeno je gramaticky riadne začlenené do vety; je gramatickým podmetom vety.

Uvedené dve okolnosti nenachádzame pospolu ani pri oslovení, ani pri vložke.[1]

Prvá okolnosť, totiž že výraz postavený mimo vety je relatívne známy už z predchádzajúcich viet kontextu, ukazuje, že na správne posúdenie takýchto výrazov nestačí gramatický rozbor vety, ale že tu treba postupovať z hľadiska aktuálneho (významového) členenia vety.

[1] O výrazoch, ktoré stoja mimo rámca vety a nie sú s vetou gramaticky späté, pozri m ô j článok *K rozboru vety. O výrazoch, ktoré nie sú gramaticky spojené s vetou.* SR XVIII (1952—53), str. 257—270. Tu sa podrobne preberajú otázky oslovenia, citosloviec a vložky. O gramatickej spätosti vytýčeného vetného člena s vetou pozri nižšie.

Druhá okolnosť, totiž že odkazovacie zámeno je normálne včlenené do gramatickej výstavby vety, ukazuje zas na to, že výraz mimo rámca vety patrí svojím obsahom do vety ako jej člen, ale že je z istých dôvodov z vety vyňatý.

Aktuálne členenie vety je v protiklade s gramatickým členením vety, pretože sa zakladá na spôsobe, ako sa veta začleňuje do vecnej súvislosti, z ktorej vznikla.[2]

Z hľadiska aktuálneho členenia sa veta obyčajne rozdeľuje na dve časti: na východisko a na jadro výpovede. Východiskom výpovede je tá časť vety, ktorá je relatívne známa alebo z predchádzajúceho kontextu, alebo z celkovej situácie, z ktorej vyrastá celý prejav. Jadrom výpovede je zasa tá časť vety, v ktorej sa prináša niečo nového, doteraz neznámeho alebo nespomínaného v jazykovom prejave.

Veľmi často sa stáva, že jadro výpovede predchádzajúcej vety sa použije ako východisko výpovede nasledujúcej vety. Jednoznačne to možno pozorovať na nasledujúcom úryvku, ktorý predstavuje ináč dosť vzácny prípad.

> Júlové popoludnie hlivie a drieme. Hlivie a drieme v prachu slnečných lúčov. V prachu slnečných lúčov pod južným nebom. Pod južným nebom nad horným Jadranom.
>
> Nad morskou pláňou, čo kúpe vo vlnách ostrovy. Nad ostrovmi, čo hýčkajú v zátokách kúpeľné mestá. Nad kúpeľnými mestami, čo hostia vo vilách zhýčkancov. (Fr. Kráľ, Stretnutie.)

Jadro výpovede, ako sme to už spomenuli, je z obsahovej stránky dôležitejšou časťou vety ako východisko výpovede. Preto je na jadre výpovede obyčajne aj dôraz a preto sa aj kladie jadro výpovede na také miesto vo vete, ktoré je najvýraznejšie.[3]

V oznamovacích vetách pri pokojnom vyprávaní alebo opise najprv je východisko výpovede a potom jadro výpovede. To znamená, že vo vete sú najprv pomerne známe skutočnosti a až potom nasledujú pomerne neznáme, nové skutočnosti. Takéto poradie častí vety sa volá objektívne. Pri vzrušenom, citove podfarbenom vyprávaní alebo opise sa uvedené poradie obsahových častí vety pozmeňuje v tom zmysle, že sa najprv kladie jadro výpovede a až po ňom východisko výpovede. Toto poradie sa volá subjektívne. Treba osobitne pripomenúť, že subjektívnym poradím sa v oznamovacej vete zdôrazňuje jadro výpovede.

Ale napriek tomu, že jadro výpovede je dôležitejšou obsahovou časťou vety, môže sa zdôrazniť aj východisko výpovede. To, pravda, nemožno dosiahnuť osobitným umiestením východiska výpovede v rámci vety čiže slovosledom. Toto zdôraznenie východiska výpovede sa dosahuje jeho vyňa-

---

[2] O aktuálnom (významovom) členení vety pozri základné štúdie: Vilém Mathesius, *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha 1947, str. 234—242 a Eugen Pauliny, *Slovosled a aktuálne vetné členenie*, SR XVI (1950—51), str. 171—179.

[3] Podrobnejšie preberá túto otázku vzhľadom na jednotlivé druhy viet Eugen Pauliny v cit. štúdii, najmä na str. 173n. Tu stačí uviesť len toľko, že najvýraznejšími miestami vo vete sú začiatok a koniec vety.

tím z rámca vety a postavením mimo vety. Takýmto postupom vzniká vytýčený vetný člen.

Ak sa vytyčuje východisko výpovede z oznamovacej vety s objektívnym poradím, vytýčený výraz sa kladie pred vetu. Toto je najčastejší prípad. Ale ak sa vytyčuje východisko výpovede z oznamovacej vety so subjektívnym poradím, vytýčený výraz sa kladie za vetu. Toto je, pravda, zriedkavejší prípad. V obidvoch prípadoch sa vytýčený výraz oddeľuje od vety čiarkou alebo — zriedkavejšie — pomlčkou.

Z doterajšieho výkladu vysvitá, že vytýčený vetný člen je vždy východiskom výpovede, bez ohľadu na to, či stojí pred vetou alebo až za ňou.

Keďže vytýčený vetný člen patrí do vety, jeho spätosť s ostatnými gramatickými členmi vety musí byť nejakým spôsobom vyjadrená. Táto gramatická spätosť vytýčeného vetného člena s ostatnými vetnými členmi sa nevyjadruje tvarom vytýčeného vetného člena, ale pomocou odkazovacieho zámena, ktoré je v rámci vety a svojím tvarom naznačuje vetnú platnosť vytýčeného výrazu. V niektorých prípadoch úlohu odkazovacieho zámena majú zámenné príslovky, ako *tam, vtedy* a pod. Odkazovacím zámenom je ukazovacie zámeno *ten, tá, to*. Tvar tohto zámena je určený dvoma faktormi. Jeho pád sa určuje podľa väzby s ostatnými vetnými členmi, zatiaľ čo jeho rod a číslo býva zasa určené gramatickým rodom a číslom vytýčeného výrazu.[4]

Niekedy sa však odkazovacie zámeno nezhoduje v rode a čísle s vytýčeným výrazom. Odkazovacie zámeno je v jednotnom čísle a strednom rode aj vtedy, keď vytýčený výraz je iného rodu a iného čísla. Napr.: Koncentračné tábory, zajatecké lágre — to by ste chceli, vy brodnianske a stodolištské matky? (Hečko.) — Polnočné schôdzky, nebezpečenstvo, slzy, hrozby, tajnosti, sokovia, to všetko pomáhalo (Vajanský).

Odkazovacie zámeno, resp. odkazovacia príslovka naznačuje teda zvyčajným gramatickým spôsobom vetnú platnosť vytýčeného výrazu. Preto tento vytýčený výraz už nemusí mať taký tvar, ktorým by sa vyjadrovala jeho gramatická spätosť s ostatnými členmi vety. Inými slovami: Keďže gramatická platnosť vytýčeného výrazu je jednoznačne vyjadrená tvarom odkazovacieho zámena, vytýčený výraz je v základnom, pomenovacom tvare. To znamená, že vytýčený výraz je v prvom páde, ak je to podstatné meno alebo spodstatnené prídavné meno; ak jadrom vytýčeného výrazu je sloveso, toto sloveso je vždy v neurčitku. Pravda, príslovkový výraz je v takom tvare, ako by bol aj v rámci vety.

Z uvedeného vyplýva ďalší záver. Vytýčený výraz je v pomenovacom

[4] Ak vytýčeným výrazom je podstatné meno, rod odkazovacieho zámena sa obyčajne zhoduje s jeho gramatickým rodom. Ale ani v tomto prípade nie je vždy zhoda v rode. Napr.: Muž v dome — to je koruna, ozdoba (Kukučín). Keď jadrom vytýčeného výrazu je sloveso alebo príslovkový výraz, odkazovacie zámeno je vždy v strednom rode a v jednotnom čísle. Napr.: Modliť sa, to je pekná vec, ale to nestačí (Krno).

tvare a jeho syntaktická funkcia v rámci vety sa jednoznačne naznačuje odkazovacím zámenom alebo odkazovacou príslovkou.[5]

Už sme naznačili, že vytýčený výraz je prostredníctvom odkazovacieho zámena gramaticky spätý s ostatnými členmi vety. Preto je správne, keď sa vytýčený výraz pokladá z hľadiska gramatickej výstavby vety za vytýčený vetný člen.

Vytýčený vetný člen však nie je na tej úrovni ako ostatné vetné členy, či už hlavné alebo vedľajšie. Vytýčený vetný člen sa nevymedzuje na základe istého syntaktického vzťahu, ako je to pri všetkých ostatných vetných členoch. Vyššie sme poukázali na to, že vytýčený vetný člen sa vymedzuje tým, že je to zdôraznené, z gramatickej výstavby vety vyňaté východisko výpovede. Pretože v úlohe východiska výpovede môže vystupovať podmet, predmet, príslovkové určenie i prísudok vety, vytýčením vetným členom môže byť podmet, predmet, príslovkové určenie i prísudok vety. Hodnotu vytýčeného vetného člena vo vete, pravda, nepoznáme podľa jeho tvaru, ani podľa toho, akým slovným druhom sa vyjadruje, ale iba podľa druhu a gramatického tvaru odkazovacieho slova v rámci vety.

Vytýčený podmet

Podmet možno vytýčiť iba v tom prípade, ak je vyjadrený plnovýznamovým slovom: podstatným menom, spodstatneným prídavným menom, číslovkovým výrazom, slovesom alebo príslovkovým výrazom. Odkazovacie zámeno je vždy v prvom páde. Odkazovacie zámeno sa niekedy zhoduje v rode a čísle s rodom a číslom vytýčeného výrazu; často sa však používa aj tvar *to,* bez ohľadu na rod a číslo vytýčeného výrazu.

Niekoľko príkladov:

Hygienický kost a byt, to je hlavné... (Jesenský). — *A Jano — ten by zamlčal? (Kukučín.)* — *Zelenina, kapusta, to pôjde všetko za kaštieľ* (Kukučín). — *Nevesty sa tiež opovážili okúpať aj na verejnejšom mieste, aj vdovica sa trafila, ale už ženáči a starší ľudia, rodičia, — tí sa nekúpavali* (Tajovský). — *Môj svátko Rosina, to je taký človek* (Tatarka). — *Zárobok od obce, to je ako na zajačom chvoste* (Kukučín). — *Vôňa vydrhnutého dreva — to je preňho najpríznačnejší pach soboty* (Zúbek). — *Gogoľova Ukrajina, to je príroda a to sú ľudia, to je skutočnosť a fantastika, prítomnosť i minulosť* (A. Matuška). — *Tie hviezdy, to bola ona. A tá noc, noc bez neba, to som bol zase ja* (Figuli). — *Starší, tí už vonkoncom zaviazli a zapustili korene* (Kukučín). — *Päť párov koní, to boli skoro všetky kone v dedine, keď nechcel obetovať otcove, Kresáňove a Kalužného kone* (Tatarka). — *Ale Nemcovi sa postaviť do cesty, to je iné* (Tatarka). — *A vadiť sa s demokratmi, dva proti ôsmim, to nie je u mňa múdra*

[5] Odkazovacie zámeno alebo odkazovacia príslovka je z gramatického hľadiska plnohodnotným vetným členom. Ale keď prihliadneme práve k odkazovacej úlohe týchto slov, teda k ich významovej stránke, zisťujeme, že sú to vetné členy len s gramatickou platnosťou, s gramatickým významom. Preto možno o týchto odkazovacích slovách povedať, že sú vo vete iba formálnymi vetnými členmi.

práca (Hečko). *S tým sa pustiť do hry, to sa sotva oddá!* (Rázus.) — *Za tri celé roky lámať si neprestajne hlavu, to nie je žart* (Záborský). — *Ale podceňovať ich, to je najnebezpečnejšia vec na svete* (Karvaš). — *A s tým vozením sa na vlaku — to vraj tiež nebude také ľahké, ako si ľudia myslia* (Jančová). — *Nie je to maličkosť, pripútať na seba guľomet* (Tatarka). — *Ale predsa je to odvaha, takto sa postaviť tu ľuďom a povedať: chybil som (Lazarová). — Veru je to len smutno, takto umierať* (Tomášik).

Vytýčený predmet

Predmet možno vytýčiť bez ohľadu na to, akým slovným druhom sa vyjadruje. Odkazovacie zámeno je vždy v takom páde, aký si vyžaduje väzba prísudkového slovesa alebo prísudkového mena. Zhoda v gramatickom rode a čísle je podobná ako pri vytýčenom podmete.

Niekoľko príkladov:

Dunčo — toho zrazíme ako muchu (Tajovský). — *Koncentračné tábory, zajatecké lágre — to by ste chceli, vy brodnianske a stodolištské matky?* (Hečko.) — *Plnosť života — tomu je hmotný dostatok len podkladom* (Z. Jesenská). — *Ruky, tvár, šaty, to ani nevidieť spod kravského trusu* (F. Kráľ). — *Dva biele punkty — tie videl dosť dobre; boli to rukávce dedinskej devy* (Vajanský). — *Na schôdzky chodiť, to vie, ale zarobiť sedem tisíc, to nedokáže* (Lazarová). — *Narásť o palec, rozložiť listy a vyhnať puky — to všetko má už za sebou* (Hečko). — *Jesť z misy ste hotoví, lajhári, ale obriadiť niečo, to mne necháte* (Timrava). — *Ale na to tiež treba uši a zatopené srdce — počúvať za pätnásť rokov „ten starý nepriateľ", cítiť sa ním, a ním predsa zostávať až do smrti* (Tajovský). — *Myslia obaja na to isté, na dievčatko* (Hečko).

Vytýčené príslovkové určenie

Príslovkové určenie možno vytýčiť bez ohľadu na jeho druh. Okrem odkazovacieho zámena môže sa pritom použiť aj odkazovacia zámenná príslovka, ktorá svojím významom naznačuje druh vytýčeného príslovkového určenia. Pád odkazovacieho zámena vyplýva z vetnej platnosti vytýčeného výrazu. Zhoda v rode a čísle je taká istá ako pri vytýčenom podmete a predmete.

Niekoľko príkladov:

V statočnej práci, v tom je prísľub istého blaha (Jilemnický). — S Janom sa schodiť, na to je chytrá (Timrava). — *Ale nebojovať a dostať vyznamenanie, na to treba byť šikovným, a takých nie je veľa* (Lazarová). — *Nuž a titulárny kancelista a dcéra podkonického Rotschilda — v tom nemáš kvapky advokátskej logiky* (Kukučín). — *V zime zima, v lete horúčava — tak to bolo vždy a tak i bude večne (Hečko). — Ale u Matvejov, tam bude smútku dosť* (Timrava). — *Hej, pod Kriváňom, tam je krásny svet* (pies.). *Kone pásť, to chodí rád, ale iná robota mu smrdí. — Strážia iba vojenský sklad Fončordku, čo tam leží — ďaleko za mestom* (Ondrejov).

Vytýčený prísudok

O vytýčenom prísudku možno hovoriť v tom jedinom prípade, keď východisko i jadro výpovede sa vyjadruje tým istým slovesom a toto sloveso je súčasne prísudkom vety. Tak je to napr. vo vete *Ujsť im neujde, je poviazaný* (Kukučín). Takýto vytýčený vetný člen je osobitným prípadom nielen z hľadiska aktuálneho (významového) členenia vety, ale aj z hľadiska gramatickej výstavby vety.

Osobitnosť z hľadiska aktuálneho členenia vety spočíva v tom, že aj východisko, aj jadro výpovede je to isté sloveso. Môže ním byť teda iba taký výraz, ktorý je už z predchádzajúceho kontextu známy. Je síce pravda, že vo východisku výpovede často býva sloveso v kladnom tvare a v jadre výpovede v zápornom, ale nemusí to tak byť vždy. Nie je to tak napr. vo vete *Pomyslieť sa len pomyslí, ale žije sa — ako predtým* (Tajovský). Touto konštrukciou sa dosahuje osobitné zdôraznenie výrazu (deja), ktorý je jadrom i východiskom výpovede. Pravda, toto zdôraznenie je spoločné pre všetky typy vytýčeného vetného člena. Práve na základe tejto črty sa typ *Báť sa nebojí* zaraďuje medzi prípady vytýčeného vetného člena.

Osobitnosť z hľadiska gramatickej výstavby vety spočíva zasa v tom, že vytýčený neurčitok sa nekladie mimo rámca vety a neoddeľuje sa od nej ani čiarkou, ani pomlčkou. Táto gramatická črta súvisí jednak s významom tejto konštrukcie, jednak s tým, že niet takého slova, ktorým by sa dali vyjadriť iba gramatické slovesné kategórie. Preto v tomto prípade niet nijakého odkazovacieho slova.[6]

Keďže v tomto prípade ide o zdôraznenie východiska výpovede, ktoré je súčasne aj jadrom výpovede, je pochopiteľné, že vytýčený neurčitok stojí vždy pred určitým slovesným tvarom. Ide tu teda o vytýčenie člena z vety s objektívnym poradím obsahových častí.

Naše chápanie neurčitku v uvedenej syntaktickej konštrukcii podporuje aj tá skutočnosť, že tento infinitív na rozdiel od vytýčených infinitívov v platnosti iných vetných členov (podmetu, predmetu, príslovkového určenia) spravidla nie je rozvitý.

A teraz niekoľko príkladov:

---

[6] V gramatickej literatúre sa vytýčený prísudok volá dôrazový čiže epanaleptický neurčitok. Toto pomenovanie vystihuje podstatu syntaktickej konštrukcie. Ale jednotliví autori sa nezhodujú v tom, ako hodnotiť túto konštrukciu. Napr. V. Šmilauer, *Novočeská skladba,* Praha 1947, str. 309 píše, že „tento infinitív má povahu samostatného (t. j. vytýčeného — J. R.) vetného člena ", ale F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny II,* § 836, 3e píše, že infinitív v tejto konštrukcii má platnosť „oznamovacej alebo opytovacej vety s príslovkovým významom zreteľovým". Treba ešte poukázať na to, že F. Trávníček odmieta aj zdôrazňovaciu úlohu infinitívu v tejto syntaktickej konštrukcii a tým aj uvedené jeho pomenovanie. Tento postoj však nie je ničím podložený.

O b r á b a ť to neobrába, chudoby dosť, čo to spraví spolovice (Hečko). — *Ale k ú p i ť im ho kúpi, keby ho to malo stáť škridlu z vlastnej strechy* (Lazarová). — *Jednako, hoci p o v a d i ť sa povadili dosť často, nebijal ju, ani nevyháňal* (Tajovský). — *B á ť s a neboji* (Rázus). — *Eh, z a b i ť ma nezabijú, len ty nikomu nič nehovor* (Jégé). — *Ž i v i ť ho živila celá dedina, čo domkárom za roboty požičiaval záprah* (Karvaš). — *„Nuž v r a v i e ť sa vraví," začal Vorčiak s tajomným úsmeškom na tvári, „ale takých pletiek poriadny človek ani do ucha nepustí"* (Urban).

Súhrnne možno teda o vytýčenom vetnom člene povedať toto:

Vytýčený vetný člen je obsahovo i gramaticky spätý s vetou, ku ktorej patrí. Tým sa odlišuje od všetkých ostatných výrazov, ktoré stoja mimo rámca vety, najmä od oslovenia a vložky.

Vytýčený vetný člen je výraz, ktorý z hľadiska aktuálneho (obsahového) členenia vety ako súčasti väčšieho kontextu je vždy zdôrazneným východiskom výpovede. Východisko výpovede nemožno zdôrazniť slovosledom, ako sa to robí pri zdôraznení jadra výpovede, a preto sa zdôraznené východisko výpovede vyníma, vytyčuje z rámca vety.

Platnosť vytýčeného vetného člena vo vete sa naznačuje v rámci vety odkazovacím zámenom *ten, tá, to,* alebo odkazovacou zámennou príslovkou, napr. *tam, tak.*

Vytýčený vetný člen je v základnom, pomenovacom tvare: podstatné meno je v 1. páde jednotného alebo množného čísla, sloveso v neurčitku a pod.

Osobitným prípadom vytýčeného vetného člena je dôrazový neurčitok v type *B á ť s a nebojí.* Tu sa vytyčuje zdôraznené jadro výpovede, a to takým spôsobom, že sa ten istý výraz použije vo východisku i v jadre výpovede.

JOZEF ORLOVSKÝ

ELIPSA (VÝPUSTKA)

Elipsa je vypustenie, vynechanie nielen jednotlivých slov a slovných výrazov z viet, ale aj niekoľkých jej častí, poprípade aj celej vety zo súvetia. Vzniká zo snahy vyjadriť sa stručne (v príslovkách a porekadlách), zreteľne a rozumiteľne bez toho, aby sme opakovali to, čo sme už raz vyslovili alebo čo je jasné v danej situácii z vetnej súvislosti. Eliptické vety sa menujú kusými vetami. Podľa toho, čo sa vo vete vypúšťa, máme elipsu slovnú alebo vetnú. Vyskytujú sa takéto prípady:

V druhej vete sa vynecháva slovný výraz, ktorý je známy zo súvislosti z predchádzajúcej vety. Napr.:

Najímal robotníkov, dobrého i zlého preplácal (Taj. ... robotníka). — *A kosec pýtal pálenky „na popľutie rúk"; gazda dával* (Taj. ... pálenku na...). — *Kto by ich nosil všetkých v hlave? Iba blázon* (Kuk. ... by ich nosil všetkých v hlave). — *Mám pravdu, či nemám?* (Ráz. ... pravdu). — *Áno, opustil ma, navždy!* (Kuk.

... ma opustil). — *Akže by som vám mohol poradiť, vďačne* (Taj. ... vám poradím). — *Prekradli sme sa veľkou miestnosťou a vošli sme do bočnej* (Kuk. ... miestnosti). — *Minul deň, minul i druhý* (Kuk. ... deň). — *V izbe jej nebolo. Vošiel do druhej, ani tam jej nebolo* (Kuk. ... izby). — *Zlámal mu nohu. Pes odišiel o troch* (Urb. ... nohách). — *Už napísali zmluvu, len potvrdiť ju svedkami treba. Jedným budete vy a druhým ja* (Kuk. ... svedkom ... a ... svedkom budem ...). — *Tvoj je ten väčší, a môj bude menší* (Kuk. ... máj ... ten ... máj). — *„Akože ste ju nazývali?" „Tak."* (Tat. ... sme ju nazývali). — *Staré musí vyhynúť, byť vyčistené* (Kuk. ... staré musí ...). — *V zemi sa neurodí nič alebo máločo* (Kuk. ... sa v zemi urodí). — *Rozumieš sa do toho ako hus do piva* (Kuk. ... sa rozumie). — *To nie každý vydrží, čo ja* (Taj. ... vydržím). — *„Ty už fajčíš — ty už fajčíš?" divil sa otec. Dovolíte, aby som si pred vami?* (Kuk. ... mohol zafajčiť). — *„A keď rozkážem: nebudeš?"* (Kuk. ... fajčiť). — *Veď ja som ti nič neurobil. Veru nič!* (Kuk. ... si mi neurobil). — *Ešte oni skorej otca chovajú, ako on ich* (Taj. ... chová). — *Mať poslala syna poň. „A ktože ťa?"* (Taj. ... poslal). — *„Ňaňka, aby ste išli jesť!" „A vy ste už?"* (Taj. ... jedli). — *Ja som ťa nabalúchal? A ako, duša moja* (Kuk. ... si ma nabalúchal). — *Hviezdoslav síce tiež urobil to, čo ja* (Kuk. ... som urobil). — *Dali. I viacej by boli* (Taj. ... dali). — *Časy sa menia a my s nimi* (Kuk. ... sa meníme). — *Radi ho vidia v dedine. Ako kto. Nie všetci* (Kuk. ... ho rád vidí v dedine ... nie všetci ho radi vidia v dedine).

Niekedy ten istý výraz, ktorý je v prvej vete, opakuje sa v tretej vete, ale neopakuje sa v druhej vete. Napr.:

Veď ktože by sa staral, kto o teba, ak by sa ja nestarala (Hron. ... by sa staral ...).

Vynechané vetné časti z prvej vety sú vyjadrené až v druhej vete. Napr.:

On vrčí v jednom, ona v druhom kúte (Kuk. ... v jednom kúte ...).

Keď je zvratné zámeno *sa, si* vyjadrené v prvej vete, vynecháva sa z nasledujúcej vety. Napr.:

Vtedy sa tešil zo života a veselil pri hrách (Fig.). — *Cyril pohýbal sa na lavici, zachvel a pozrel po izbe dookola* (Tim.). — *Sklenice prázdnili sa a zas plnili* (Kuk.). — *Ľudmila trhla sa a zobudila* (Tim.). — *Môcik sa oholil, umyl a obliekol* (Taj.). — *Napi sa mliečka, napi!* (Taj.) — *Pacol sa po nose a zobudil* (Taj.). — *Slečna, vy sa hneváte? Ja hnevám?* (Kuk.)

Niekedy sa zvratné zámeno *sa si* vypúšťa z prvej vety a kladie sa až v druhej vete, čo je prirodzené, alebo sa opakuje v obidvoch vetách. Napr.:

Skrčil a nadhadzoval sa smiechom (Kuk.). — *Ba každý pomerí, vyrovná sa, len oni nie!* (Tim.). — *Oboznámil a spriatelil som sa s ním* (Kuk.). — *Obrátim a stratím sa* (Kuk.). — *A uklonil sa a vrátil sa na svoje miesto* (Fig.). — *Oddychoval si s uľahčením a utiera pot z čela* (Kuk.). — *Zapálil si do fajky, ľahol a čítal, čítal* (Taj.).

Vypúšťa sa z prvej vety slovo *to, taký*. Napr.:

To je práve, čo chcem (Ráz. ... to). — *A toto je, čo Maroša zroní* (Ráz. ... to). — *Povedz, čo vlastne chceš* (Fig. ... to). — *Rob, čo chceš* (Kuk. ... to). — *Ale sú i ktorí nás znajú* (Ráz. ... takí).

Nevyjadrujú sa osobné zámená *ja, ty, on, ona, ono, my, vy, oni, ony.* Napr.:

Mýlil som sa (ja). — *Si, akoby ťa vymenil* (Kuk. ... ty). — *Šiel do mesta* (on). — *Pokrútila hlavou* (ona). — *Chceme sa mať lepšie* (my).

Vynecháva sa z vety sloveso *byť*. Napr.:

Čo na tom smiešneho (Kuk. . . . je). — *Ja veru z Klepára — ale ma neznáš?* (Kuk. . . . som). — *Čo tak zamyslený?* (Tim. . . . si). — *Vy ešte zdravý ani chren.* (Kuk. . . . ste). — *Čo ma po ňom!* (Taj. . . . je). — *Čo nás tu do trúb* (Kuk. . . . je). — *Pred ním prázdna ulica* (Kuk. . . . bola). — *Čo mladší poskákali z lavíc* (Kuk. . . . boli). — *A vy to?* (Kuk. ...ste). *I tak málo teťák, strýn, čo sa o tú vec starajú* (Kuk. ...bolo). — *Ja rád a druhí tiež radi* (Kuk. ...som ...sú). — *Tma ako v rohu* (je). — *Predsa to nie sen* (je). —*Ale koleno ako koleno* (Kuk. ...je ...každé iné...). — *Všetko len na mojich pleciach* (je). *Celý otec* (Kuk. ...je). — *Zbadal, že to nástraha synova* (je). — *A nad tým morom ľudstva hora zástav* (Kuk. . . . bola). — *Chlapa nedostaneš ani za dukát, dedina ako vymretá* (Kuk. . . . je).

Vypúšťa sa pomocné sloveso *som*, pri zloženom minulom čase alebo v podmieňovacom spôsobe, keď je vyjadrené v predchádzajúcej vete. Napr.:

Trochu sme sa očistili, oprášili a vyšli pred dom (Kuk.). — *Stával som, vyzeral* (Kuk.). — *Zašli sme za domy, vstúpili do záhrad* (Kuk.). — *Nikoho som nezabil, nikomu nič neukradol, nikoho neozbíjal* (Kuk.). — *Vstal som a šiel proti človeku a pýtal si ich* (Kuk.). — *Vrátili sme sa do mesta a šli hľadať banky* (Kuk.). — *Keď sa najem, spal by* (Taj.). — *Nevie, čo a ako* (bude).

Vypúšťa sa sloveso *mať*. Napr.:

Keď som ho veľmi rada (Taj. . . . mala). — *Čože sa naťahovať a zahadzovať groš?* (Hron. . . . mám). — *I vrásky okolo očú* (Kuk. . . . má). — *Ona slečinku veľmi rada* (Taj. . . . má, vidí). — *No tak, to už viem, aké mäso dať* (Kuk.). — *Ach, čo len robiť?* (Kuk. . . . mám). — *Ja čušať?* (Kuk.) — *A mne toto robiť?* (Kuk. . . . máš). — *A ja sa natiskať!* (Kuk.) — *Čo tam hľadať?* (Kuk.) — *Ale ja vymiesť?* (Kuk.) — *A teraz sa zošpatiť na opicu?* (Kuk.) — *Ja Slovákov veľmi, veľmi rada* (Kuk.). — *Ondrej nevedel, čo povedať ďalej, teda mlčali dlho* (Hron.).

Vypúšťa sa sloveso *dať*. Napr.:

Sem vodu a kľúč! (Kuk.) — *Sem to!* (Kuk.) — *S takými vecami pozor!* (Kuk.) — *Strýček, sem prsteň!* (Kuk.) — *Sem, čo najlepšie máte* (Kuk.). — *Prosím vás trochu ovocia!* (Kuk.) — *Zuza, Katre pokoj, lebo ma nahneváš!* (Kuk.) — *A tuto na stôl niečo dobrého, lebo nám už v hrdle vŕzga ani rozsušené vráta* (Kuk.). — *Sem tú kriedu!* (Ráz.)

Vynecháva sa slovo *nemožno, nedá sa*. Napr.:

Takto nevyžiť a starý Gretz ma nepochváli! (Ráz. . . . nemožno vyžiť). — *Keď sa raz Pamli rozčertí, nevydržať s ním* (Ráz. . . . nemožno, nedá sa vydržať).

Vypúšťa sa sloveso *začínať, treba robiť*. Napr.:

Človek musí vždy od základu (Urb. . . . začínať). — *Bolo ti nespať, bol by si počul* (Kuk. . . . treba). — *Len ich oduševniť!* (Taj. . . . treba). — *Otcova ruka vždy na remeni, len ho odpásať* (Kuk. . . . bola . . . bolo treba). — *Nuž dobre — bolo sa hneď priznať* (Kuk. . . . treba). — *Novomeský rínok poskytoval zriedkavý pohľad, len oči pásť na ňom* (Kuk. . . . bolo treba). — *A čo by si chcela s tými peniazmi* (Hron. . . . robiť).

Nevyjadruje sa sloveso *piť, jesť*. Napr.:

Budeš žinčice, mlieka, chleba, polievky, zemiakov? — *A rada i víno, ale len tokajské* (Ráz.). *Ja na večeru iba mlieko* (Kuk. . . . pijem). — *Zuza! Budeš mlieka?* (Hron.)

Vypúšťa sa sloveso *hovoriť, povedať*. Napr.:

„Tam je cukor, oslaď si!" Na to ona cez zuby (Tim.). — *„Pousiluj sa, aby bola slušná." On na to* (Kuk.). — *Druhý raz zas žartom, že aby len sami probovali* (Taj.). — *Alebo zas vážne, že aký žiaľ chytá mi srdce* (Taj.). — *A čo ty na to?* (Ráz.) *Veď ja som to len tak.* — *Ja o voze a on o koze.* — *A ty čo si im?* (Ráz.)

Vypúšťajú sa vetné časti, ktoré sa podľa zmyslu, situácie ľahko doplnia. Napr.:

Keď sa raz chytíme, košiar je za pol hodiny hotový (Kuk. ... do roboty). — *Laľa, ešte to, aby si sa mi sem naučil!* (Hron. ... mi treba ... chodiť). — *A teraz spojenými silami za vozom* (Kuk. ... bežali). — *Rozbitý pinč odleti a palica je na dva kusy* (Ráz. ... zlomená). — *Pol tretej minulo* (Kuk. ... hodiny). — *A ak to bude hysterická?* (... žena) — *Čože vás sem donieslo? Či len tak ste* — *no, sadnite si!* (Kuk. ... ste sem prišli). — *Čo ak by tak robota sekla, čo majú, chytro by zjedli* (Taj. ... sa stane, bude). — *K tomu je hlavaj hlavatý, že mu hlavu skorej zraziť ako skloniť* (Ráz. ... môžeš). — *Chcel by som do cudziny* (Ráz. ... ísť). *Ja som hneď vedel, čo tu treba* (Ráz. ... urobiť). — *Ja romány rada* (Kuk. ... čítam). — *A ty mne za to takto!* (Kuk. ... sa odsluhuješ, odvďačuješ). — *Len čo s hostincom?* (Kráľ ... mám robiť). — *Prišiel Môcikov chlapec, že ťa chlapi volajú do hostinca* (Kráľ ... povedať). — *Môže mať okolo štyridsať* (Ráz. ... rokov). — *Robíš od rána do noci, a ledva vyžiť* (Taj. ... môžeš). — *Nech sa páči si sadnúť, vziať si.* — *Teraz čo s listom?* (Ráz. ... má robiť). — *Ako povie, i spraví* (Ráz. ... tak). — *Hľa, krotne policajt, keď vidí, ľudia sú na strane študentovej* (Ráz. ... že). — *Voľno!* (vkročiť do miestnosti). — *A ba, nebude všetko po jeho* (Taj. ... vôli). — *To ťa tak v tej škole* (Taj. ... učili). *Celé dni chodí zamyslený, či sa nezobrať domov* (Ráz. ... nemá ...). — *Prvôska — krava kope, ani pristúpiť* (Taj. ... nemožno k nej). — *My by sme vína, ale nie hneď; keď príde večera* (Kuk. ... chceli ... až potom). — *Mňa vysotiť z richtárskeho domu!* (Kuk. ... sa opovažujete). — *Zlé zlým, starký!* (Kuk. ... treba liečiť). — *Bože, veď je to ako blen* (Kuk. ... horké). *Radšej by sme knihu tenkú a stručnú* (Kuk. ... chceli). — *Týchto hrušiek, sú veľmi chutné* (Kuk. ... nech sa páči vybrať si z ...). — *Vyviedol nás hore schodmi, on popredku* (Kuk. ... šiel). *Nesiem žene a deťom na šaty (*Kuk. ... látku). — *Ešte i detné deti sa budú mať pre teba* (Kuk. ... čo hanbiť). — *A ja viem, či som to povedal?* (Kuk. ... či). — *Psa nepočuješ ani za dukát* (Kuk. ... zabrechať). — *Starý Juro skočil a vytrhol mládencovi trúbu* (Kuk. ... z ruky). — *S Krapňom začal na vlastnú ruku* (Kuk. ... robiť). — *Ženy, do kuchyne!* (Kuk. ... poďte, choďte). — *Nože si, len si, nedajte sa núkať!* (Taj. ... vezmite).

Vypúšťa sa z hlavnej vety prísudok. Napr.:

My, že si už do záčina spadol (Taj. ... sme mysleli, sme sa nazdali). — *Moja stará, že ju toť stretla* (Kráľ ... vravela). — *Ja, že to financ! (Kuk.)* — *Ja, že veru je ešte len jedenásť* (Kuk.). — *Ja, že si ty inakší* (Kuk.). — *Ja, že idete na ostatnú stanicu* (Kuk.). — *Veď i ja tak, že radšej telegram* (Kuk. ... som myslel ... treba poslať). — *Žena, že ona nepôjde, deti nepustí* (Taj.). — *Porúčali sme sa: ja akoby ma vyctil* (Kuk. ... som ostal). — *Iba dnes, keď som ich už spravil, meriam ich a hľa, od vašej nohy sú veru väčšie* (Kuk. ... som zbadal).

Vypúšťa sa z vedľajšej vety prísudok. Napr.:

Poliak sa o chvíľu obliekol, že — na prechádzku do Špitálskej záhrady (Taj. ... pôjde).

Vypúšťa sa uvádzacia reč. Napr.:

— Kam idete? —
— Do Martina na žatvu. —
— Kde máte knižky? —
— Aké? —
— Robotné! —
— Nemáme. —
— Poďte so mnou! — (Taj.)

Vynecháva sa hlavná veta. Napr.:

(Čudujem sa) *Že ťa tá mater len chce!* (Hron.) — (Pýtam sa) *Ako to len môžete? — zvolala rozhorčená.* — (Hovoríš) *Že starého bolí?* (Jes.) — (Vravel) *Že času dosť máme!* (Vaj.) — (Spomínal) *Že zas bol opáčiť svojich a zdravý si odchádza do vrchov* (Ondr.).

Vynecháva sa z predložkového pádu podstatné meno a ostáva iba predložka. Napr.:

Už ste po? (robote, obede) — ***Bielu** bez alebo s* (t. j. kávu bez smotany, ... so smotanou).

Vypúšťa sa záporné sloveso a zostáva z neho iba vetný zápor. Napr.:

A nie a nie na to prísť! (Hron. ... nemohol a nemohol). — *Zrazili sa hneď a Halaša len nie a nie do dediny pustiť* (Taj. ... nechcel a nechcel). — *Prasce mi vbehujú do záhrady a nie a nie aby to už raz dokončil!* (Kráľ) — *Znovu a znovu jej tú vec predkladal — nie a nie* (Taj.). — *I pojal ju dnu, či chcela, či nie* (Hron.). — *Vždy oddychuje, vždy rozmýšľa, čo môže, čo nie* (Taj.).

Apoziopéza (zamlčanie)

Apoziopéza líši sa od elipsy tým, že sám hovoriaci z rozličných príčin nedokončí začatú vetu. Príčiny nedokončenia vety môžu byť rozličné, tak napr. hovoriaci alebo autor nechce použiť slovo, ktoré by vzbudzovalo všeobecné pohoršenie, príliš silné slovo, alebo nestačí v rozrušení dokončiť vetu, takže vydáva zo seba len formálne ojedinelé slová, nevie napochytre nájsť vhodný výraz a pod. Napr.:

Čo sa rehocete? Môžete ma... (Kráľ). — *Nože mi daj pokoj, lebo ťa kopnem do...* (Kráľ). — *Nakopať ťa do...* (Kráľ). — *Človek na starosť...* (Kuk.) — *Nevyhrážaj sa, lebo...* (Kráľ). — *A už sa i ber, lebo...* (Ráz.). — *Hahaha — ale ste mi za...!* (Kuk.) — *Dcéru si mi zneuctil, ty, ty, ty...* (Taj.). — *A ty slúžny, lietaj...* (Kuk.). — *Čušte ho, lebo... jasná strela, okovaná...!* (Kuk.) — *Odstúp, kým som dobrý, lebo...* (Taj.). — *A pakuj sa domov, lebo...* (Taj.). — *Ty taký a taký...* (Taj.). — *Jaj, aby ťa...* (Taj.). — *Ale nech sa ma strežie, lebo...* (Kuk.). — *Nejeduj ma, ak nechceš ..* (Kuk.). — *Choď mi z očú, tak do horúceho...* (Kuk.) — *On sa vás drží, ani... ani...* (Kuk.). — *Kôň má štyri nohy...* (Kuk.). — *Ani vy nepovedzte, že ste sa so mnou zišli, lebo je hneď...* (Kuk.). — *Pre Boha, nerob mi... juj, môj palček... juj, skočil som na skalu! Ach... a-ko... ma o-báda! Už mi... chce... ko-ko-niec sveta u-ro-biť!* (Kuk.)

Proziopéza

Proziopéza vzniká tým, že nevypovieme, zhltneme (haplológia) začiatok slova. Je pomerne dosť častá v ľudovej reči. Napr.:

„Pani rodzená, pani rodzená!“ zvolala v tom slúžka do dvier (Taj. ... urodzená). — *„— 'som ti kycku!“ zahrešil v mysli* (Kuk. ... ba...). — — *kú starú mater si to našiel!* (Taj.) — *'brý deň!* — *'skávam* (bo...).

Zamlčanie konca slova

Vyskytuje sa tiež dosť hojne a vzniká nedopovedaním konca slova. Napr.:

„A prečo nepri-“ zvedavé dievča neodpovedalo (Kuk.). — *„Ešte si ty nepov...“ Nedopovedala, lebo bozk Samkov pretrhol jej slovo* (Taj.).

V gemerských nárečiach je veľmi častá. Obyčajne sa opakuje z odpovede iba prvá slabika slova. Napr.:

Videl si ho? Vi... — Chodil si po meste? Cho...

JÁN ORAVEC

SPOJOVACIA PRÍSLOVKA A SPOJKA AKO

Na spájanie viet popri spojkách využívajú sa výdatne aj vzťažné slová, t. j. vzťažné zámená a vzťažné zámenné príslovky. Pripájajú sa nimi zväčša vedľajšie vety v podraďovacích súvetiach. Jedno vzťažné slovo môže pripájať niekoľko vedľajších viet, a to:

1. Takú vedľajšiu vetu, ktorá sa zhoduje so základným významom tohto vzťažného slova.[1]

2. Každé vzťažné zámeno a vzťažná príslovka môže pripájať aj iné druhy viet. Každé vzťažné zámeno môže pripájať vety: prívlastkové, predmetové, podmetové, prísudkové. Zámenné príslovky zasa majú schopnosť pripájať niekoľko druhov príslovkových viet a okrem toho môžu spravidla pripájať aj prívlastkové, predmetové a podmetové vety.

Z daktorých vzťažných slov (napr. zo zámena *čo*) alebo z ich ohnutých tvarov (napr. z tvaru *kým*) sa stali spojky, ktoré sa bohato využívajú na spájanie rozličných druhov viet.

V tomto príspevku chceme na slove *ako* ukázať možnosti zámenných príslovieok pri ich používaní v úlohe spojovacích výrazov.

Základnou úlohou vzťažnej príslovky *ako* je uvádzať vzťažné vety spôsobové porovnávacie a vyjadrovať prirovnanie vetných členov. Ďalej uvádza príslovkové vety činiteľa. Okrem toho uvádza nepriame otázky, predmetové vety, prívlastkové vety, podmetové vety, prísudkové vety. Najviac zo všetkých spojok sa používa na pripájanie doplnku a doplnkových viet. V spoje-

[1] Napr. zámeno *kto* pripája podmetovú alebo predmetovú vetu, zámená *ktorý, aký, či* prívlastkovú vetu, príslovky *kde, odkiaľ, kam, pokiaľ* príslovkovú miestnu vetu, príslovka *ako* spôsobovú vetu, príslovka *koľko* príslovkovú vetu miery, príslovka *prečo* príslovkovú vetu príčinnú.

niach *ako aj, ako i* pripája pričlenený vetný člen vo viacnásobnom výraze. Uvádza vysvetľovacie vety, voľne vložené do iného vetného celku; niekedy má v tejto funkcii význam slova *totiž*. Často sa ňou uvádza príklad alebo dlhší výpočet. Uvádza polopriamu reč. V spojkovom výraze *(ani) nie preto, ako (skôr) preto* má význam odporovací. V istých zmeravených konštrukciách má význam citovej častice.

Slovko *ako* — podobne ako iné mnohovýznamové spojky a vzťažné slová — sa často používa v súvzťažných dvojiciach. Odkazovacia príslovka alebo odkazovacie zámeno hlavnej vety naznačuje tak zreteľnejšie, o ktorý význam ide. Napr. v dvojiciach: *tak — ako* (spôsob, porovnávanie), *toľko — ako* (miera), *vtedy — ako, odvtedy — ako* (čas) a pod.

1. Vzťažná príslovka *ako* pripája vedľajšie vety spôsobové porovnávacie. Tu sa význam vedľajšej vety zhoduje s vecným významom príslovky.

a) Naznačuje tak vlastnosť toho, čo vyjadruje slovesný prísudok.

Haní, ako vie — **medzitým Mojžík chváli** tiež, ako vie — pohodí hlavou **hrdo a** odchodí (Timrava). — Vyvolávali, vábili svet, ako im len zachrípnuté hrdlá **stačili** (Tajovský). — No treba brať veci, ako sú (Matuška). — Periny zostávajú, ako **za** rána boli (Jesenský).

Mnohovýznamovosť príslovky *ako* spôsobuje, že ju treba často doplniť ešte ďalším spojovacím slovom, aby sa presnejšie naznačil druh vedľajšej vety. Takéto zosilňovanie sa vyskytuje vo všetkých štýloch, ale ponajviac v tých, ktoré vyžadujú veľkú presnosť, napr. v právnickom. Tak vznikajú spojovacie výrazy *ako kto, ako ktorý, ako čo.*

Pre zločin alebo prečin nemožno niekoho **trestať iným trestom**, ako ktorý naň ustanovil zákon pred jeho spáchaním (Takáč—**Záturecký**). — Nazerá do akéhosi sveta, druhého, ako ktorému žila (Kukučín).

Keď prirovnáva časovú, účelovú a podmienkovú vetu, uchováva sa pri nej aj spojka, ktorá naznačuje ráz tejto vety. Vznikajú tak spojovacie výrazy: *ako keď, ako kým, ako keby, ako aby, ako čoby.*

Bude to, ako keď pustíte capa do záhrady (Jilemnický). — Hovoril, ako keď **sa** niekto sám so sebou zhovára (Jesenský). — Robiť už aj tak nevládzem, ako **kým** som bola mladšia (Čajak). — Ničoho si tak nežiadam, ako aby som vedela, keď **už** nie maľovať, aspoň kresliť (Šoltésová). — Ani nepozrel na mňa, ako čo by som nebol zeman (Kalinčiak). — Strana nevinná môže žiadať splnenie zmluvy, ako keby bola bývala uzavretá bezpodmienečne (Luby). — Do banky pomaly otvárali **sa** ťažké dvere, ako keby sa dieťa bolo borilo s nimi (Tajovský).

b) Pripája porovnávaciu vetu k mennému prísudku, ktorého základom je adjektívum v pozitíve.

Nebol taký prísny, ako sa povesť niesla o ňom (Hurban). — Videl, že jeho syn nie je taký mocný, ako bývajú chlapci v jeho rokoch (Zúbek). — Všetko ostalo neporušené, ako som to pred desiatkami rokov zanechal (Švantner).

c) Pripája porovnávaciu vetu k mennému adjektívnemu prísudku alebo k prívlastku v komparatíve.

Počul hudbu. Krajšiu, ako bývali akordy pána učiteľove... (Jesenský). — A predsa niet krajšieho spevu na celom Slovensku, ako je trenčiansky (Čajak). — Cudzí štátny príslušník nemôže od tunajšieho požadovať väčšie alimenty, ako pripúšťajú tunajšie zákony (Luby).

d) Pripája porovnávaciu vetu k základnej príslovke spôsobu alebo k príslovke miery.

Zapišti... dva razy toľme zamračený, ako sa patrí na prváka (Hečko). — Nemohol inak, ako zaviesť predpoklad, že korpuskule sú všetky rovnaké... (Vl. Hajko). — Radšej umrime naraz, ako takto (Kukučín).

e) Pripája porovnávaciu vetu k príslovke v komparatíve.

Záložný dlžník nemôže zodpovedať za viac, ako osobný dlžník... (Luby). — Vstal, urobil krok — ten ho stál viac, ako smrť sama (Kukučín). — Stará Cedilková viac verila, ako nie... (Tajovský).

Aby porovnávacia úloha príslovky *ako* jasnejšie vynikla, dáva sa do hlavnej vety ukazovacia príslovka *tak* a vytvára sa tým súvzťažná dvojica *ako — tak, tak — ako*. Príslovka *tak* zdôrazňuje to slovo, ku ktorému sa vedľajšia veta vzťahuje. Dvojica *tak — ako* je voľnejšia, prvý člen z nej možno aj vynechať.

Príklady na súvzťažnú dvojicu *tak — ako:*

Presvedčili sme sa neskôr, že bociany tak robia hniezdo, ako nám hovoril (Romanovský). — A tak okolo mňa obskakoval, ako mačka okolo myši (Kalinčiak). — Pevne mienil tak robiť, ako mu ženy naložili (Tajovský).

Príklady na dvojicu *ako — tak:*

Ako do hory voláš, tak sa ti hora ohlasuje (prísl.). — Ako vzácnu vec, tak si ho držal (Timrava). — A ako si žiada, tak sa i stane (Rázus). — Ako pionier myslí, ako cíti, tak si počína, tak sa správa, tak robí (Horák).

Z takýchto súvetí vznikli aj ustálené a zmeravené povrávky, ktoré obyčajne majú v oboch vetách rovnaké sloveso.

Ale ako bolo, tak bolo, gróf Želinský bol tu... (Kalinčiak). — Ako sa stalo, tak sa stalo, kmotrička, darmo je (Timrava). — Nech sa nezarmucujú — ako odišli, tak i prídu naspäť (Timrava).

Ako je to, ako nie, ale je tak, že sa kapusta s kyslým mliekom... odjakživa neznášali (Jesenský). — Ako, ako nie, peňazí som už nemal (Kukučín). — Lenže teraz už nestrieľali na jelene, strieľali jeden na druhého, a ako sa to stalo — ako nie, naostatok všetci ležali hore bradou (Jilemnický).

Príslovka *ako* uvádza nielen porovnávaciu vetu, ale aj jednotlivé slovo alebo výraz, ku ktorému sa niečo prirovnáva.[2]

I tu treba rozlišovať niekoľko prípadov.

a) Uvádza k prísudku príslovkové určenie spôsobu, vyjadrené podstatným menom v rozličných pádoch.

[2] Nie je isté, či v takomto použití je slovko *ako* predložkou, spojkou alebo príslovkou. Jedni autori ho uvádzajú ako príslovku (Trávníček, Slovník jazyka českého 561), iní zasa ako spojku (Příruční slovník jazyka českého str. 1160).

Prepadol sa ako kameň v potoku, ako tá večera, ako celý vydaj Malvínkin (Jesenský). — Strhla sa ako zo sna (Čajak). — Všetci murári sa umývali ako Francek (Zúbek). — No, však chodíš už veru ako teľa po ľade (Kalinčiak). — Darmo je, roky letia. Letia ako divé husi (Urban).

b) Uvádza príslovkové určenie pri komparatíve.

Zákony svetla sú trochu zložitejšie ako zákony odrazu (Vl. Hajko). — Tváre chlapov boli znavenejšie ako po ťažkej robote... (Plávka).

Niekedy tu nastáva pripodobňovanie vo výraze „širší ako dlhší" (vlastne = širší ako dlhý).

c) Uvádza prívlastok vyjadrený podstatným menom.

K tomu bol tanečník ako vrtielka a robotník ako srnka (Čajak). — Vôbec tu je ustavičný pohyb, stisk ako v nejakom mravenisku (Čajak).

d) Uvádza menný prísudok.

Som ako pod dozorom (Čajak). — Bol ako na tŕní (Čajak). — Katka po odchode Bunárskeho bola ako bez zmyslov (Čajak.)

e) Osobitným druhom porovnania je porovnanie rozdielom. Takéto porovnanie vyjadruje príslovka *ako* v spojeniach: *iný ako, inde ako, inokedy ako, druhý ako* a pod.

Nikdy iná, ako táto — nikdy, nikdy! (Kukučín) — Ona vedela, že inde nemôže byť ako u Zuzky (Tajovský). — I keby sudca ustálil chybu v inom, ako v samom vyhlásení zákona, predsa by ho aj ako chybný zákon musel použiť (Luby).

f) V porovnávacej funkcii býva *ako* zosilnené inými príslovkami. Vznikajú tak výrazy: *tak ako, podobne ako, rovnako ako, práve tak ako, priam tak ako,* a pod.

Energie nie sú vecami, ale sú tak ako veci právnymi predmetmi... (Luby).

g) Súvzťažné dvojice *ako — tak, tak — ako* v nevetnom porovnávaní majú stupňovací význam priraďovacej spojkovej dvojice *i — i, aj — aj.*

Ináč teraz i maličký braček púta ako našu, tak i jej pozornosť... (Šoltésová). — Dotyčne vzrastu, tvaru hlavy a kostí neviem nič povedať, iba že sú tak chlapi, ako i ženy strednej výšky... (Tajovský). — Pán vicišpán chcel ukázať ako svoje bohatstvo, tak aj svoju pohostinnosť... (Kalinčiak).

h) Zdvojené *ako (ako — ako)* značí to, čo „rovnako, všetko jedno". Ide tu už o zmeravenú konštrukciu.

Ako za jedno rebro visieť, ako za oboje (príslovie). — Ako za vlasy, ako za pasy (príslovie).

ch) Citovou časticou vyjadrujúcou podceňovanie sa stáva *ako* v zmeravenej konštrukcii.

Ale koleno ako koleno, keby letné nohavice boli celé (Kukučín). — Veď už noha ako noha, len keby ste mohli robiť (Čajak). — Zima ako zima, ale vietor kosti láme (príslovie).

Tu fráza s *ako* znamená: kolena nie je škoda, na nohe nezáleží, čo tam po zime a pod.

Pomocou *ako* sa pripájajú aj iné druhy príslovkových viet. V tejto úlohe sa *ako* stáva spojkou.

2. Najčastejšie sú časové vety. *Ako* má význam spojok *keď, čo, len čo, sotva čo.* V hlavnej vete takýchto súvetí často býva výraz, ktorý svojím vecným významom vyjadruje určitý alebo neurčitý časový úsek. K tomuto výrazu sa vzťahuje vedľajšia veta. Niekedy býva tento výraz zdôraznený ukazovacím slovom (zámenom, príslovkou), ktoré stojí pred ním.

Minúta, ako zaspala (Timrava). — Ako začne kráľovať spravodlivosť, v tej minúte bude po vojne (Kukučín). — Ako som sa mu ozvala, naskutku rozprával svoje milé táraninky (Šoltésová). — Teraz, ako ho začal trápiť záduch, vše myslí na smrť (Mináč). — Uplynulo niečo vyše týždňa, ako prišiel nový učiteľ (Horák).

Ako pripája však časové vety aj k takým hlavným (nadradeným) vetám, v ktorých sa nevyskytuje výraz s časovým obsahom.

Ako Štefan dnu vstúpil, pozdvihol strýc hlavu... (Kalinčiak). — Ako sa Jerguš s Paľom blížili, odbehli psi od koliby ďaleko do poľa (Ondrejov). — Mala vyjavenú tvár, ako sa prebrala zo spánku (Moric). — Ako stíska zubami, hlava sa mu pomaly nalieva hnevom (Hečko).

V živom rozprávaní, na označenie citovosti pridáva sa k spojke *ako* ešte príslovka *tak;* tým sa utvára spojovací výraz *ako tak.*

Ako tak stojím pri obloku, vojde Peter (Jančová). — A ako som tak medzi nimi stál, hrali vo mne všelijaké city (Švantner). — Ako tak spájal všetky tieto poznania dohromady, začala sa mu jasnejšie črtať ich súvislosť (Moric). — Ako tak kráčajú a blížia sa k prvým domom dediny, odrazu začujú za sebou na ceste hukot motora (Plávka).

Ako uvádza časovú vetu aj vtedy, keď v súvetí je už veta so spojkou *keď* (ide o štylistickú diferenciáciu).

Tretím bol jednooký neznámy, s ktorým sa bol Tomáš zoznámil v sobotu, keď mu vbehol priamo do náručia, ako utekal o zlomkrky z Hliníka (Zúbek). — „A teraz sa napijem ja", usmeje sa hostiteľka, keď si smädného, ako sa napájal, poprezerala (Hečko).

Časové vety pripájajú aj súvzťažné dvojice *ako — tak ako — tu.*

Cez vakácie, ako na Jána zo škôl došiel, tak do septembra bol v robote: kosbe, žatve, pri dreve... (Tajovský). — Slnko..., ako vyšlo docela, tu zhliadlo nové nečakané divadlo (Kalinčiak).

3. Uvádza príslovkové vety miery.

A dlh zaplatím, ako len možno bude najskorej (Kalinčiak). — Rozkázal poháňať kone, ako im para stačí (Z. Jesenská).

4. Uvádza vedľajšie vety príčinné.

Šľapaje chlapov zanechávali na lúke tmavé pásiky, ako striasali rosu z hebučkej trávy (Plávka). — Potom ktorýsi z nás hodil rukou, ako že sa nás celá vec netýka (Chrobák).

5. Má význam prípustkovej spojky *i keď, hoc aj, akokoľvek.*

Učiteľovi, ako bol ľahostajný k národným veciam, skoro slzy vyhŕkli, keď si pomyslel... (Tajovský).

6. Uvádza príslovkové vety vyjadrujúce príslovkové určenie činiteľa a nástroja.

Vzdychol si, odfukujúc od ustatosti a duševného rozpoloženia vyvolaného tým, ako vydrží do rána (Tajovský).

7. Príslovka *ako* uvádza aj nepriame otázky. Nepriame otázky od ostatných predmetových viet ľahko rozoznáme, ak prísudkom hlavnej vety sú slovesá *pýtať sa, povedať, vedieť, chápať, myslieť, zisťovať* alebo slovesá s nimi rovnoznačné.

Chceli by ste vedieť, ako slávili sviatky naši ľudia v obci a ako partizáni v horách (Jilemnický). — Premýšľal, ako dostať netopiera do hrsti (Ondrejov). — Príchodzí sa poklonili, podali mu ruku a spytovali sa ho, ako sa má (Kalinčiak). — Nedáva znať, ako slúži vrecku toto rozdelené hospodárstvo (Kukučín).

Pripája aj iné druhy vzťažných viet. A to:

8. Predmetové vety. Tento význam ľahko poznať vtedy, keď sa v hlavnej vete ukazovacími zámenami naznačuje väzba slovesa, napr. *závisieť od toho — ako, rozmýšľať o tom — ako* a pod.

Vždy si myslel len na to, ako sa vráti domov, ako si postaví vlastnú chalupu (Jančová). — Pozoroval som stopy ich kopýtok a predstavoval som si, ako dlávili mazľavé blato svalnatými nôžkami (Jilemnický). — Začul, ako mu ktorýsi sedliak nadáva do rapavých opíc (Jesenský). — Ondrej cítil, ako ho zaťala (Kukučín).

9. Prívlastkové vety.

Hrabala spôsobom, ako nemala (Timrava). — Držal pritom Štefanovi dlhú kázeň, ako si má ten dvadsiatnik šanovať (Kalinčiak). — „Hijóóó..." zahulákal jeden z partizánov a urobil rukou pohyb, ako keby poháňal kone (Mináč). — Rozbehol sa ďalej do poľa tým smerom, ako bol prišiel Martinec (Horák).

Ľudový a hovorový ráz majú prívlastkové vety typu „Všetci, ako ste tu, zomriete".

10. Podmetové vety.

Nešlo mu do hlavy, ako môže jeho otec odsudzovať nový štát... (Krno). — Prišlo mu na um, ako sa pán rechtor zaujímal o jeho zdravie cez chorobu (Jesenský). — Divno, ako sa to skoro zvrtlo (Kalinčiak). Bolo to veľmi zábavné, ako sa hádence naľakali (Ondrejov).

11. Prísudkové vety, nahrádzajúce menný prísudok, ktorý je v hlavnej vete často naznačený ukazovacím zámenom *ten, taký*.

Nech bolo, ako chcelo, ale od pána Aduša nikdy viac nikto nepočul známych slov (Kukučín). — Teraz to už nebolo také, ako pred chvíľou (Horák).

12. Uvádza doplnok (doplnkový výraz) ako spojka.

Nemáš hodiniek a predsa sú ti ako učiteľovi potrebné (Čajak). — Predstavila sa mu obradne ako členka prípravného výboru (Karvaš). — Zuzka ako mladá nevesta bola inými starosťami zaujatá (Čajak).

Niekedy v takomto doplnkovom výraze preniká významový odtienok príčiny a času.

Príklady na príčinu:

On nás nepoznal, ako ľudí z druhej strany Hrona, a uveril našej bájke o blízkom teľati (Tajovský). — Vy totiž budete musieť, ako môj advokát, už v nedeľu zadať žalobu o rozsobáš (Jesenský). — Len menovaný poručník a matka, ako prirodzená poručníčka, môže konať v prospech poručenca, pokiaľ ide o neodkladné opatrenia (Luby).

Príklady na čas:

Hej dosť som sa toho narobil ako učeň, keď som bol až hen v Rimavskej Sobote (Čajak). — Ako šestnásťročného šuhaja poslal ma otec so soľou ovciam na hoľu (Čajak).

Za doplnky nemožno pokladať tie prípady, v ktorých sa dá spojka *ako* nahradiť spojkami *sťa, ani.* To sú príslovkové určenia spôsobu.[3]

Jano pozrel naň ako na blázna (Karvaš). — Mala i druhú zvláštnosť, tú, že na čeľaď nehľadela ako na zaplatený nástroj, ale ako na človeka (Čajak).

13. Uvádza doplnkové vety k hlavným vetám, ktoré majú v prísudku slovesá *hľadieť, vidieť, počuť, spomenúť* a ich synonymá. Je to najpoužívanejšia spojka, ktorá uvádza doplnkové vety.

Pán Aduš hľadel na priateľa, ako sa zberá (Kukučín). — Smutne som pozerala po našich husiach, ako vychodia z chlievca (Jančová). — Janko postihne otca v obloku, ako ide popri býkoch (Hečko). — Ondrej len sa prizeral na ňu, ako sa obracia a ako jej to všetko ide zručne (Čajak). — Pohľadom sledoval ohryzok, ako mu klesal a zasekujúc sa vystupoval (Tatarka). — Cestou mu prišli na um belasé oči Malinovej, ako sa smiali (Jesenský). — Jerguš hľadel na ňu, ako kráča vedľa neho, po trávnatom chodníčku (Ondrejov).

Aj v doplnkových vetách podobne ako pri doplnku prenikajú iné významy, najmä časový.

Či ste videli, páni bratia, toho Adama, ako sa mu líškal? (Kalinčiak) — Pozeral za ženou, ako odchádzala (Čajak). — Nahla sa k nemu, ako stál opretý o košinu, a pohladkala ho po vlasoch (Krno).

14. Spojovací výraz *ani nie preto, ako skôr preto* má odporovací význam.

Ani nie preto, žeby to, čo povedia bolo dôležité, ako skôr preto, aby bolo počuť hlas, opierajúci sa o hlas doliny (Plávka).

15. Ako uvádza vysvetľovacie vety, voľne vložené do iného vetného celku.

Tá studňa, ako sa ja pamätám, bola vždy tak... (Timrava). — Otázka, ako sa zdalo, dobre zasiahla svoj cieľ (Plávka). — Bolo to, ako ste už vyrozumeli, o fašiangoch... (Tajovský). — Všetko sa dialo, ako hovorím, pred zrkadlom, aby sa Milka mohla kochať vo svojej vlastnej tvári (Jesenský).

Niekedy uvádza vysvetľovacie vety v spojení *ako že.*

Ale keby tie americké poriadky prišli sem, ako že sem neprídu, roľníci v Stodolišti — nehovorím už o robotníkoch — ostali by roľníkmi najviac rok-dva (Hečko).

[3] Porov. Pauliny—Ružička—Štolc, *Slovenská gramatika,* Martin 1953, str. 249.

— Pomysli si, Tomáš, že tú železnicu pre seba robíš, ako že ju aj pre seba — nuž a vtedy budeš otáľať? (Plávka).

V tomto spojení máva *ako* aj význam stotožňovacej, vysvetľovacej, upravujúcej častice.

Ale zaprosila, že keď pôjdu deti, ako že tie jej dievkine siroty, už čo chvíľa húsky pásť, že vyslúžia, zaplatia (Tajovský).

16. *Ako* uvádza výpočet alebo príklad.

Sociálnou pospolitosťou, ku ktorej právny poriadok patrí, môže byť pospolitosť neorganizovaná, alebo organizovaná, ako je štát, obec, cirkev, sväz štátov (Luby). — Akože písať, keď on už tridsať rokov nepísal, iba ak svoje meno, ako toť na tie zmenky (Tajovský).

Často uvádza výpočet a príklady v spojení *ako napríklad (ako napr.).*

Človek môže byť predmetom tzv. práv osobnostných a osobných vôbec, ako napr. práva poručenského, opatrovníckeho, manželského... (Luby). — Zmýšľanie je relevantné pre sféru právnu celkom výnimočne, ako napr. pri uznávaní relevancie viny, statočnosti atď. (Luby.) — Natrafí na dáku maškaru, ako je napríklad i naša nevesta (Timrava). — Ak sa osmelím vyjsť, ako napríklad dnes, sprevádza ma myšlienka, že ma niekto ovalí... (Jesenský).

17. Spojovacie výrazy *ako aj, ako i* uvádzajú a zdôrazňujú posledný (dodatočne pripojený člen) viacnásobného výrazu. Pred týmito spojovacími výrazmi treba vždy písať čiarku.

Prístupnosť rozluky, rozvodu a vyhlásenia neplatnosti manželstva, ako aj ich následky, treba posúdiť podľa práva vlasti manželov...(Luby). — Naplní sa rozličnými zvukmi zvierat, vtáctva, hmyzu, ľudí, ako aj vody, slnca a vetra... (Švantner). — On zasa, ako mladý človek a ženáč, bol zaľúbený do zlatých hodiniek, a neskoršie si to skutočne na licitácii nadobudol, ako i osem prsteňov s veľkými kameňmi, ktoré si v nedeľu všetky na prsty postokýnal (Tajovský).

18. *Ako* uvádza polopriamu reč.

Kupec nás zdržoval, nasilu vťahoval starého otca do kabáta, zvrtal ho, ako mu svedčí... (Tajovský). — Rozmýšľal nad včerajškom, ako predával kŕmniky mäsiarom vo Svätom Tomáši, koľký má na nich zárobok, koľko má peňazí u seba... (Kukučín).

GEJZA HORÁK

K JAZYKOVEJ STRÁNKE ROZPRÁVOK STAREJ MATERE

Naši tvorcovia krásnej literatúry stáli vždy v prvom rade budovateľov slovenského spisovného jazyka. Odkrývali bohatstvo ľudovej reči a smelo čerpali pre svoje slovesné diela z jej nevyschýnajúceho žriedla. A tak, keď hovorievame o slovenskom spisovnom jazyku, spomíname popri našom ľude na prvom mieste spisovateľov.

Významnú a dodnes málo ocenenú úlohu v jazykovej výchove nových pokolení má krásna literatúra pre mládež. Jej tvorcovia by sa mali zo všetkých síl usilovať, aby utvárali diela naozaj krásne obsahom i formou. Pri plnení tejto významnej úlohy chcú pomáhať aj jazykovedci.

Doteraz je v oblasti tejto práce skoro nedotknutý úhor. Veď jazyku krásnej literatúry a najmä literatúry pre mládež sa doteraz len málokto a veľmi nepravidelne venoval. Nechceme sa nečinne dívať na prácu spisovateľov a ponúkame im ruku na spoluprácu. Chceme pripomenúť a zdôrazniť: Nebudeme jalovo kritizovať, lež pomáhať.

Pozornejšie sme si povšimli J a n č o v e j *Rozprávky starej matere.*[1] Poznámky, ktoré k ich jazykovej stránke uvedieme, sa dotýkajú na prvom mieste slovníka.

Jančovej slovník je zväčša priehľadný a zrozumiteľný. Autorka tu postupovala priliehavo k celkovému rázu svojho diela. V niekoľkých prípadoch by sa však bolo žiadalo bližšie osvetlenie významu slova. Máme tu na zreteli nepriame vysvetlenie označeného pojmu v rámci rozprávania a v súlade s jeho celkovým charakterom. Ide o pomenovania, ktoré nemajú celonárodnú platnosť — alebo lepšie — ktoré pomenúvajú skutočnosti známe len v určitých krajoch Slovenska, alebo napokon o tie, ktoré majú niekoľko paralelných názvov. Naša požiadavka sa týka najmä týchto slov: *povoja, cieňa, kabanka, belčov, pltnica, príboj, liňa, otiepka, zvariak a opálka.*

Slovo *povoja* sa zaraďuje do tohto kontextu: *Nám menším pridelila* [mať][2] *robotu doma: husi pásť, plátno polievať, n a p o v o j u chodiť* (10). — Slovo *povoja* použila autorka len raz, v uvedenom prípade. Zo súvislosti nemôže byť čitateľovi jasné, o čo ide. Na približný obsah tohto slova mu poukazuje spojenie so slovesom *chodiť: chodiť na povoju.* Lenže chodí sa na všeličo — do hory, do poľa i na lúky. Mladému čitateľovi (a myslím, že ich je hodne) nie je úplne jasné, či ide o lesný plod alebo rastlinu. Podstatné meno *povoja* bolo treba včleniť do takej súvislosti, aby z nej bolo jasné, o ktorú rastlinu ide.

Na význam príslušného neznámeho alebo menej známeho slova môže v daktorých prípadoch vhodne poukázať priliehavá ilustrácia. Napríklad obrázok na str. 15 napomáha vyjasnenie pojmu slova *belčov,* ktoré čítame na str. 17 v tejto vete: *Popri ceste tonul* (azda krajové oravské „tenul"?) *b e l č o v s malým dieťatkom.*

Nebolo by bývalo zbytočné bližšie objasniť aj slová *cieňa, kabanka, otiepka, zvariak, pltnica, príboj, liňa* a azda aj *opálka.* Mohlo by sa povedať, že veď označené predmety sú našim deťom známe. Azda deťom z dediny, aj to len v určitých oblastiach Slovenska. Mnohým sú pomenúvané predmety známe, no pod iným menom. Ale čo mestské deti? Kontext určuje im význam týchto slov iba približne:

---

[1] Použité doklady budeme prepisovať podľa nových Pravidiel.

[2] V hranatej zátvorke uvádzame stručne súvislosť, do ktorej sa zaraďuje citovaný doklad alebo doplňujúce slovo.

Nakoniec sa mať nahnevala, schytila otcove husle a utekala s nimi rovno pod c i e ň u. Tam ich položila na klát a rozrúbala sekerou. „Teraz hraj, na čom chceš!" povedala nahnevaná (12).

Tam som ho [plátno] *povystierala na zelenú pažiť, poprikladala som ho z v a r i a k m i z potoka, aby ho vietor neodniesol, a čo raz uschlo, poliala som vodou z potôčika* (10).

Stará mať umyla vnučke oči, obliekla ju do k a b a n k y, zaplietla jej vrkôčiky a zaviazala ich tuho tkaničkou, aby sa nerozpletali (16).

O t i e p k u mal [Jablonský] *nachystanú na mlátenie* (21).

Stará mať vo svojich rozprávkach spomína chorému dievčatku niekoľko ráz slovo *pltnica*. Povšimnime si, ako ho bližšie významovo určuje súvislosť: *—Ale ja som ti ešte nerozprávala, ako som sa topila na p l t n i c i, — zahovárala stará mať vnučkin sen* (33). *— Raz sme sa vybrali, — začala stará mať, — so starým otcom na p l t n i c u.*

Na p l t n i c u sa mohlo chodiť, len keď bola veľká voda. Len vtedy sa dalo drevo po vode plaviť. Bola to nebezpečná robota, ale dobre sa za ňu platilo . . . Keď som piekla posúšik a starý otec ostril sekeru, rozprával mi, ako bol on na prvej p l t n i c i (34).

— A boli ste ešte potom niekedy na p l t n i c i, stará mať? — vypytovalo sa dievčatko tiež celé prestrašené (37).

— Ľudia už nechodili na p l t n i c u a keď ešte niekedy šli, nemuseli sa vracať peši. Dolu vodou sa plavili na plti, naspäť prišli osobným vlakom (46).

V takomto prípade, keď ide o slovo používané iba v daktorých našich krajoch, bolo by možno rozmýšľať aj o p r i a m o m v ý k l a d e označeného pojmu. Veď deti sa pýtajú, často sa dozvedajú, čo je to alebo ono. Nuž nenarušilo by celkový rozprávačský postup, keby sa dievčatko priamo opýtalo, čo je *pltnica* (pravda, toto treba uplatňovať iba zriedka), a stará mať by mu to vysvetlila. Ukážku takéhoto postupu nájdeme na str. 11, kde sa dievčatko spytuje starej matere, čo je to *polovný* (substantivizované prídavné meno: *polovný chlieb*). Stará mať mu výstižne vysvetľuje: *P o l o v n ý chlebík pečú z takej múky, čo namleli z polovice jačmeňa a z polovice ovsa. Taký chlebík je veru poriadne čierny. A basa mrmle, že keď niet iného, dobrý je aj ten, ale že ani toho vždy nieto* (11).

Zhodná situácia ako so slovom *pltnica* je aj pri slove *príboj*. Mladý čitateľ (poslucháč) sa s ním stretáva u Jančovej vari len raz: *Zavčas rána sme sa so starým otcom vybrali na p r í b o j. Cestou sa k nám pridali aj iní pltníci, nuž nám bolo veselo* (34). Z uvedeného kontextu sotva bude mladý čitateľ vedieť, čo slovo *príboj* označuje. A nielen to. Nejeden otec alebo mať bude v pomykove, ak sa ich pri čítaní Rozprávok starej matere malý poslucháč opýta, čo je to *príboj*. Tu by vari bolo možno rozmýšľať (diskutovať) o pripojení s l o v n í č k a, a to aj vtedy, ak slová vysvetľuje autor priamo na príslušnom mieste v texte.

Ešte tu treba spomenúť slovo *liňa*.

[Stará mať rozpráva, ako spadla z plte do vody. Starý otec jej pomáha

dostať sa na plť.] *Hodil mi l i ň u a ja som sa za ňu pritiahla a so starého otcovou pomocou vyškriabala som sa na plť* (37). — Netreba ponechávať čitateľa v neistote, neslobodno pripustiť, aby hádal a často nesprávne hádal, čo príslušné slovo znamená.

Ďalej napríklad pri slove *roveň* nie sme si istí, či ide o všeobecné podstatné meno alebo o chotárny názov, teda meno vlastné: *Železnica mala ísť cez jeho* [Jablonského] *najkrajšie role v r o v n i za vodou...* (48). Podľa kontextu by sme usudzovali, že ide o chotárny názov.

Teraz preberieme tie slová a slovné spojenia, ktoré možno hodnotiť ako charakteristické pre reč starej matere, alebo vôbec pre prostredie, do ktorého autorka rozprávky vsadzuje (Dolná Lehota na Orave). Aby sa lepšie ujasnil ich význam, uvádzame ich v súvislosti:

tu = *sem: Ale ten* [paholok] *nelenivý, vybehol na hnojisko, čo sa parilo na dvore, a odtiaľ sa uškŕňal na pána. Myslel si: ‚T u poď za mnou, ak chceš!'* — Príslovka *tu* sa v uvedenej vete, ktorá reprodukuje myšlienku, používa vo význame spisovného *sem*. Na Orave sa totiž nepoužívajú miestne príslovky *tu* — *sem* ako v spisovnej slovenčine. Vraví sa tam: *S e m tento sused k nám chodí* a naproti tomu *T u poď!* Príslovky *sem* a *tu* sa teda na Orave používajú opačne ako v spisovnej slovenčine. Ale v uvedenom prípade autorka pravdepodobne nemala zámer charakterizovať týmto lexikálnym prvkom hrdinu rozprávky (sluhu).

pobiť = opraviť: *Ale raz prišla tesárom taká robota, že mali p o b i ť strechy na Oravskom zámku* (29).

náramne = veľmi: *Dievčatku sa to n á r a m n e páčilo* (30).

tiecť = plaviť sa po vode (?): *Raz sa dievčatku sníval krásny sen. Stálo pri brehu rieky a šibalo prútikom vodu. Tu zbadalo čosi t i e c ť. Chytro vošlo do vody a zachytilo — krásnu bábiku.* — V tomto prípade pravdepodobne mala autorka na mysli ten význam, ktorý má na Orave sloveso „ťenúť".[3] Vyjadruje sa ním približne to, čo v spisovnom jazyku spojením plaviť sa po vode, byť nesený (odplavovaný, unášaný) vodou. O vhodnosti tohto slova pre spisovnú slovenčinu by bolo hodno pouvažovať. (Predpokladáme, že autorka mala práve tento obsah na mysli. Sloveso *tiecť* sa dostalo do rozprávky azda až pri apretúre).

Význam slovesa *tenúť (utenúť)* mala autorka na zreteli aj v tomto prípade: *Ale bola už stará a v rukách nemala už toľko sily ako mladé ženy... I nedohodila na plť, batôžtek u t o n u l dolu vodou* (34). Táto súvislosť by nám ukazovala potrebnosť slovesa *tenúť* v spisovnom jazyku. Keďže sloveso *tenúť* je aj svojou vonkajšou podobou súce stať sa jednotkou slovnej zásoby spisovnej slovenčiny, prihovárame sa za jeho osvojenie.

ťapatý = tľapkavý (ploský): *Starý otec hneď, keď ju* [plť] *zbil, doniesol na ňu veľkú ť a p a t ú skalu na ohnisko* (35). — Ide o slovo z expresívnej oblasti, kde variabilnosť slov je celkom zvyčajná.

[3] Porovnaj s porekadlom „Čo hľaďíš, ako kej ťi pľti uťenuľi?", ktoré sa podľa informácie dr. Habovštiaka používa v Krivej.

chýr = zvesť: [Stará mať rozpráva, ako stavali v kraji železnicu.] *Najprv prišiel do dediny len c h ý r, že ju budú stavať.* — Slovo *chýr* vo význame *z v e s ť* je všeobecne bežné v hovorovom štýle.

toľme = tak veľmi, tak veľa, toľko: *Hnevalo ho* [Jablonského], *že ľuďom bude lepšie a že on už nebude môcť t o ľ m e zarábať na furmankách* (49). — Príslovka *toľme* nie je ešte doteraz na úrovni všeobecne používaného spisovného slova, ale má všetky predpoklady stať sa ním. Svojou zvukovou podobou slovenčine vyhovuje a pritom je výstižné i hospodárne (vyjadruje to, čo zvyčajne vyslovujeme dvoma slovami).

stáť = byť, trvať: *Ľudia nevedeli, čo sa vo svete robí a bolo im vzácne dozvedieť sa, kde aká vojna s t o j í, ktorý kráľ kde umrel a ako panuje nový* (11). — Obdobne sa v ľudovej reči používa sloveso *stáť* vo význame j e — j e n a p í s a n é: v novinách stojí, že... V tomto spojení možno sloveso *stáť* použiť ako archaizujúci prostriedok.

chodiť = trvať, byť: *Tak to c h o d i l o u nás niekoľko dní* (13). — Tu by vari bolo vhodnejšie použiť sloveso *ísť*, teda: *Tak to š l o u nás niekoľko dní.*

strach pustiť na niekoho = nastrašiť niekoho, spôsobiť strach voľakomu: *Čo by som si počala, keby tak naozaj vyšiel vodný muž na skalu... Len táto myšlienka toľký s t r a c h p u s t i l a na mňa, že som sa dala do behu a utekala som až po samú dedinu* (56).

nočná hodina = noc: *Ale v n o č n e j h o d i n e si všeličo človek namyslí, z čoho sa za bieleho dňa smeje* (57).

vykúriť sa z hlavy = zabudnúť: *Ale potom s a mu hnev z h l a v y v y k ú r i l...* (26). — Spojenie *vykúriť sa z hlavy* sa používa vo význame z a b u d n ú ť, teda rovnocenne ako kde-tu v hovorovej reči počuť „vyparilo sa mu to už z hlavy" = už to (na to) zabudol.

poď ho: Hej, ale keď sa to mať dozvedela, p o ď h o rovno za tesármi. — Výraz *poď ho* v tomto prípade naznačuje, že dej sa vykonáva po veľmi krátkom rozhodovaní a rýchlo. (= Mať dlho nerozmýšľala a ponáhľala sa nahnevaná za tesármi.) Citoslovcový výraz *poď ho* vo funkcii tvarov slovesa *ísť, bežať, ponáhľať sa...* je veľmi často používaný prvok hovorovej reči.

S určitým váhaním sem priraďujeme aj sloveso a) *zastružlikovať si* vo význame z a h r a ť s i, z a f i d l i k a ť s i a spojenie b) *chytiť s belčovom* = chytiť v belčove:

a) *Ako len bývalo veselo u nás, keď s i otec na husličkách z a s t r u ž l i k o v a l!* (13). — Zo súvislosti vidíme, že sa tu sloveso *zastružlikovať si* používa vo význame hovorovo častého „zatidlikať/zafidlikať si" (pozri A. J á n o š í k—E. J ó n a, *Slovník spisovného jazyka slovenského*, str. 587). Ako vieme, sloveso *fidlikať* sa používa aj vo význame „strúhať, stružlikať/stružlikovať". Azda v tomto vzťahu možno hľadať popud, že ho ním autorka substituovala. Obojstranná substitúcia tu však nie je zvyčajná.

b) [Na otázku dievčaťa: *A čo sa potom stalo s tým dieťatkom?*, stará mať odpovedá:] *Nechali si ho tí ľudia, čo ho c h y t i l i s b e l č o v o m*

(18). — Vyjadrenie typu (chytiť) „s belčovom" namiesto presnejšieho (chytiť) v b e l č o v e pokladáme za hovorové. Vzniklo ako ekvivalent vedľajšej vety časovej: ... čo ho *chytili, keď „tenulo" v belčove dolu vodou,* alebo ako ekvivalent vedľajšej vety spôsobovej (?): ... čo ho *chytili, ako „tenulo" v belčove dolu vodou* so zreteľom na úspornosť vyjadrenia. Úspornosť je v uvedenom prípade na mieste, lebo okolnosti, v ktorých došlo k záchrane dieťaťa, sú už dostatočne jasné z predchádzajúceho rozprávania.

čo s genitívom podst. mena = koľko + genitív podst. mena: *Len v takom kameňolome č o museli k a m e ň a natrhať dynamitom!* (48). — V tomto prípade č o v spojení s genitívom podstatného mena a začlenené do zvolacej vety vyjadruje veľké množstvo príslušnej veci. Spojenie *čo + genitív podstatného mena* pociťujeme ako hovorové naproti neutrálnemu *koľko + genitív.*

Nárečový tvar „štestia" namiesto spisovného *šťastie* sa používa v citáte riekanky: *Keď sme plávali popri dedinách, z domu vybehúvali malé deti. Kývali na nás a veselo volali: Pltníci, kde letíte? / Do Nového Mesta! / Aby vám dal Pánboh š t e s t i a!* — Hláskoslovná odchýlka od spisovnej podoby slova je v tomto prípade odôvodnená potrebou rýmu: Mesta — štestia. V takýchto prípadoch musí vychovávateľ vyjsť mladému čitateľovi v ústrety vhodným poučením. („V Dolnej Lehote — na Orave vravia namiesto spisovného slova *šťastie* nárečové slovo *štestia.*") Ak by sme sa rozhodli knihy pre mládež dôslednejšie dopĺňať slovníkom a vysvetlivkami, takéto prípady by bolo treba do nich zaradiť. Pri posudzovaní slov tohto druhu musí byť čitateľovi jasné, že ide o nárečovú podobu slova.

Za nárečový prvok v knihe pokladáme aj sloveso *poprávať si* vo význame „opravovať si": *Sú to tie isté* [lastovičky], *čo tu bývali vlani. P o p r á v a j ú si pod strechou staré hniezdo* (51). — Aj v tomto prípade pri čítaní knihy (vo vysvetlivkách) treba čitateľa upozorniť, že to „tak vravela stará mať", ktorá bola z oravskej Dolnej Lehoty a že spisovne treba v uvedenej súvislosti povedať „opravujú si" ...

Obdobne je to so slovesom *osmutnieť: Dievčatko o s m u t n e l o* (16). — Predpona *o-* ako prostriedok na vyjadrenie dokonavosti deja nie je v tomto prípade v spisovnej slovenčine zvyčajná. Hovorievame: *očervenieť, ostarieť* (i *zostarieť*), *oťažieť,* ale bežnejšie je *zosmutnieť.*

Teraz si stručne povšimneme používanie slovesa *ostať.* Jančová ho používa okrem zvyčajného významu aj vo význame a) n a s t a ť, a b) s t a ť s a:

a) *V našom dome o s t a l o také ticho, akoby nám bol niekto umrel* (12). — V tomto význame sa sloveso *ostať* používa nenáležite. V uvedenej vete možno použiť iba sloveso *nastať: nastalo ticho.* Spojenie „nastalo ticho" vyjadruje, že predtým (v našom dome) ticho nebolo, ale zrazu v ňom všetko umíklo. Naproti tomu spojením „ostalo ticho" vyjadrujeme, že ticho bolo a aj ďalej neporušene trvalo. S nesprávnym používaním slovesa *ostať* sa stretávame aj u iných našich spisovateľov. (Pozri príspevok J. R u ž i č k u v tomto čísle SR v rubrike Drobnosti!)

b) *A keď som videla, ako on len smiechy vystrája pánom za chrbtom, hneď s o m aj ja o s t a l a smelšia* (25). *Tu zrazu začujem gágať divé husi. Stála som pri otvorenom chlievci a dívala som sa, kadiaľ letia. Leteli celkom nízko. O s t a l a s o m ako očarovaná. Taká vec sa stane zriedkavo, aby divé husi leteli nad samými strechami* (51). *Ten o s t a l smutný, že som sa nevydržala naň dívať* (13). — V týchto prípadoch (b) ide o použitie slova *ostať* vo funkcii pomocného slovesa, ktoré v spojení s prídavným menom — prosto priradeným, alebo priradeným porovnávacou spojkou *ako* — vyjadruje zmenu stavu. Takýto vyjadrovací postup je v hovorovom štýle zvyčajný, a to najmä v tých prípadoch, keď sa má vyjadriť náhla zmena stavu (porovnaj „ostal celý bez seba"). — Len v posledných dvoch prípadoch, v ktorých ide o rýchlu zmenu stavu (prudkú a mimovoľnú zmenu nálady — duševného rozpoloženia) by sme ho v spisovnom jazyku mohli azda tolerovať.

Spojenie slovesa *ostať* s jednoducho priradeným prídavným menom (často druhý stupeň príd. mena) v spisovnej slovenčine, ak je to možné, korektnejšie vyjadrujeme dokonavým vidom príslušného slovesa. Napríklad v poslednom z uvádzaných príkladov: „Tak *zosmutnel*, že som sa nevydržala naň dívať." Ak porovnáme oba spôsoby vyjadrenia (1. *Taký o s t a l s m u t n ý, že som sa nevydržala naň dívať; 2. Tak z o s m u t n e l, že som sa nevydržala naň dívať*), vidí sa nám, že tu nejde o úplne rovnocenné javy skutočnosti, ktoré sa nimi vyjadrujú. Pretože ide o jemnú vec, mali by sa pri nej naši spisovatelia dôkladnejšie zamyslieť a napomôcť jej správne riešenie. Táto poznámka, pravdaže, sa týka len druhého významu slovesa *ostať* (b), teda tých prípadov, kde vyjadruje nadobudnutie vlastnosti, vyjadrenej prídavným menom. — Spojenie slovesa *ostať* spolu s príslušným prídavným menom spĺňa obdobnú funkciu ako dokonavá podoba slovesa vyjadrujúceho zmenu stavu.

Nesprávne používanie predložky *za:*

A voda opadúvala stále a stále. Z a niekoľko dní tiekla už rieka pokojne, akoby sa nič nebolo stalo (18). *Vlny hádzali loďou, ako keď pustíš škrupinku z orecha dolu potokom. Ale z a tri dni sa more utíšilo a oni sa už potom pekne doplavili do Ameriky* (42). — S používaním predložky *za* v postavení predložky *o* sa stretávame v hovorených prejavoch pomerne často. Pokladáme to za nesprávne. Predložky *za* a *o* sú významovo zreteľne diferencované. *Za* v spojení s príslušným príslovkovým výrazom vyjadruje časové trvanie deja alebo vyplnenie príslušného času nepretržitým trvaním deja, napríklad: Z a h o d i n u možno odpísať šesť strán rukopisu. Naproti tomu predložka *o* s príslovkovým výrazom vyjadruje časový interval, po ktorom (od momentu prehovoru alebo od udalosti, vyjadrenej v predchádzajúcom kontexte) nastane, alebo nastal príslušný dej, napríklad: O výsledku skúšok sa žiaci dozvedia o t r i d n i.

Z toho, čo sme o význame predložiek *za* a *o* stručne naznačili, zreteľne vychodí, že v oboch citovaných vetách treba použiť predložku *o*. Citované vety teda mali správne znieť takto: *Ale o tri dni sa more utíšilo a oni sa*

už potom pekne doplavili do Ameriky ... O niekoľko dní tiekla už rieka pokojne, akoby sa nič nebolo stalo.

Nenáležitá predložka *na* vo funkcii predložky *za:*

[Dievča nepozorne mútilo mlieko, prevrátilo dbanku a vylialo mlieko.] *Mať prišla zo dvora a n a vyliate mlieko nemala sa ani kedy hnevať* (12). — Zo súvislosti jasne vidíme, že sa má v tejto vete použiť predložka *za* s príčinným významom (hnevať sa *za* + *akuzatív),* a nie predložka *na* s významom predmetovým (hnevať sa *na* + *akuzatív),* lebo tu o predmetový vzťah nejde.

Nadbytočná príslovka *von:*

Keď vyšli [muzikanti] *z izby v o n, vytiahla som sa aj ja spod postele* (12).... [Jablonský] *povedal, že nás už nechce v dome ani vidieť, aby sme sa pratali z jeho izby v o n* (40). — V spojeniach *vyjsť z izby* a *pratať sa z izby* je už dostatočne a úplne vyjadrený pohyb znútra von, preto ho netreba ešte osobitne vyjadrovať príslovkou *von.* V oboch prípadoch príslovka *von* naznačuje iba to, čo už je vyjadrené predložkou *z (zo)* s genitívom a slovesnou predponou *vy-.*

Na porovnanie hneď uvedieme príklad náležitého použitia príslovky *von: Keď vyšli so starou materou od lekára v o n, bolo im tak ľahko ako vtáčatkám* (59). — Tu sa príslovka *von* používa vo svojom plnom význame, ktorý si uvedomíme najmä pri hlasnom čítaní (*von* = na ulicu, na cestu).

Použitie spojky *totiž* nesúladne s celkovým rozprávačským postupom:

Raz v noci sa dievčatko prebudilo. Počulo prašťať ľad. Dobre si t o t i ž pamätalo z minulých rokov, ako to bývalo koncom zimy s riekou (15).

Jedna vec budievala dievčatko z ranného spánku.

Bol to ostrý hvizd rušňa, keď vlak vychádzal spoza zákruty.

Hneď za riekou išla t o t i ž železnica. (46).

Keď si pozornejšie povšimneme celkový jazykový charakter Jančovej rozprávok, pobadáme, že dôvodová (vysvetľovacia) spojka *totiž* nezapadá dosť dobre do ich vyjadrovacieho inventára, ktorý je dôsledne jednoduchý, priehľadný a zväčša čerpaný z hovorového štýlu. I keď je pravda, že dôvodová spojka *totiž* je úsporná a vyjadruje veľmi často to, čo by ináč bolo treba vysloviť celým dôvodovým súvetím, i keď táto jej črta je čiastočne v súlade s celkovým vyjadrovacím postupom spisovateľkiným, predsa ju pre značnú blízkosť k oblasti knižných slov nepokladáme za vhodne volenú. Spojku *totiž* v prvom príklade by vhodne nahradila spojka *veď.* V druhom prípade by bolo treba vyjadrenie myšlienky poňať trochu inak (prestavať).

Súhlasne s hovorovými postupmi, na ktoré sme poukázali najmä v oblasti slovníka, používa Jančová *druhú osobu jednotného čísla,* keď vyjadruje všeobecne platné konštatovanie:

Bolo už tma. A potme sa v hore n e v y z n á š (31). — Táto z o v š e o b e c ň u j ú c a druhá osoba má proti neosobnému vyjadreniu pomocou príslovky *nemožno* + *infinitív* (A potme sa v hore *nemožno vyznať*) tú výhodu, že vzťahuje platnosť konštatovania v prvom rade na čitateľa (poslucháča) a žiada si jeho zúčastnený súhlas.

Za hovorový skladobný postup treba pokladať korelatívne použitie spojkovej dvojice *len — i* vo funkcii spojok dôvodových: Raz som mútila mlieko. *L e n som sa veľmi náhlila, i dbanka sa mi vyvalila a hodne mlieka sa vylialo* (12). — Slovce *len* sa tu používa vo význame spojky *pretože*. Spojka *i* tu stojí vo význame výsledkového *takže, a tak*. Spojku *i*, použitú v tomto prípade v reči starej matere, treba hodnotiť ako odraz nárečového prostredia, do ktorého spisovateľka dej svojich rozprávok zasadila. (Na Orave má spojka *i* širšiu funkciu ako v spisovnej slovenčine.)

Používanie zámenného podmetu alebo predmetu.

Je všeobecne známe, že pri hovorenom alebo písanom jazykovom prejave nepomenúvame vždy plným menom osoby alebo predmety, ak je zo súvislosti jasné, o kom alebo o čom je reč. Toto sa, pravdaže, netýka len podmetu a predmetu, ale aj ostatných vetných členov. — Povšimnime si, ako v daktorých prípadoch „zamlčuje" podmet (predmet) Jančová. Na nevyjadrený podmet alebo predmet poukazuje príslušné zámeno, alebo naň upozorňujú gramatické kategórie slovesa. — Podmienky použitia zámena namiesto plného pomenovania podmetu a predmetu nespĺňajú, alebo aspoň nedostatočne spĺňajú tieto prípady:

A práve vtedy sa vrátili muzikanti aj s naším otcom z akejsi svadby domov.

Učupená pod posteľou dívala som sa, ako si budú peniaze deliť. Mať prišla zo dvora a na rozliate mlieko nemala sa kedy hnevať. Naprostred izby prestrela i m veľký ľanový obrus a oni začali vytriasať z basy medenáky a dvojgrošníky (12). — V poslednom súvetí zámenný predmet *im* a podmet *oni* predpokladá a poukazuje na plné pomenovanie *muzikanti*, ktoré je pomerne vzdialené. V tomto prípade by bolo priliehavejšie zopakovať plné meno predmetu (podmetu).

Výraznejšie sa pociťuje vzdialenosť plného pomenovania od zámena, ktoré naň poukazuje, v tomto prípade:

Stará mať sadla si vždy k teplej peci na nízky stolček. Pred seba si položila opálku s ovčou vlnou. Dievčatku sa len nezreteľne m a r i l a (k t o? — č o?) *v očiach. Skôr vedelo, ako videlo, že tvár má okrúžlenú bielym čepcom a ruky usilovne rozpletajú skrútené chĺpky vlny* (8). V predposlednej vete bolo treba podmet („stará mať") zopakovať, a to tým viac, že čitateľ (poslucháč) môže slovesný dej („marila sa") chybne vzťahovať na zložky rozvitého predmetu z predchádzajúcej vety („o p á l k u s ovčou v l n o u"). — I keď o tejto veci možno diskutovať a namietať, že tu pri pozornom čítaní jednoznačne vyplynie, o kom alebo o čom je reč, predsa len sa treba o nadhodenej otázke zamyslieť, najmä preto, že ide o jemnú vec, ktorú často prehliadame.

Široko rozvitá u v á d z a c i a v e t a.

Keď si povšimneme spôsob, akým Jančová podáva rozhovory starej matere a chorého dievčatka, zistíme, že uvádzacia veta stojí u nej takmer dôsledne za priamou rečou. Uvádzacia veta sa dakedy spisovateľke rozrastie do nezvyčajných rozmerov a často má charakter u v á d z a c e j p o-

z n á m k y, ktorou sa charakterizuje vnútorný stav hovoriacej osoby, jej činnosť pri prehovore — alebo častejšie — vnútorné i vonkajšie reakcie spolubesedníka, všeobecne: okolnosti, v ktorých sa reč uskutočňuje. Okolnosti, v ktorých sa uskutočnil citovaný prehovor (priama reč) možno vyjadriť v rozprávaní pred uvádzaním dialógu. Takému postupu sa Jančová pravdepodobne zámerne vyhýba.

Ak uvádzacia poznámka stojí po priamej otázke, na ktorú čitateľ (poslucháč) čaká odpoveď, vystupuje ako oddialenie čakanej odpovede — čiže ako prerušenie rozhovoru. Tým sa znižuje dramatickosť rozhovoru.

Názorne to ukážu príklady:

— *Čože sa ti stalo, Hanička moja?* — *p r i h o v o r i l a s a v n u č k e l á s k a v ý m h l a s o m a u t r e l a j e j s l z i č k y č i s t ý m r u č n í č k o m.*

— *Snívalo sa mi,* — *z a f i k a l o d i e v č a t k o ž a l o s t n e,* — *že dolu riekou tonula bábika... (33).*

[Stará mať rozpráva o tom, ako sa dostala na susednú dedinu do služby.] — *A tam, čo zas bolo, stará mať?* — *D i e v č a t k o n e č a k á o d s t a r e j m a t e r i n ý c h s l u ž i e b u ž n i č d o b r é h o.*

— *Mať ma zaviedla do kuchyne ku krčmárke...* (22).

— *A potom vás mať odtiaľ vzala?*

— *Hej, vzala, ale ma dala inde slúžiť.*

— *A tam vám zas ako bolo?* — *D i e v č a t k o s a u ž s k o r o b o j í p o č ú v a ť o s t a r e j m a t e r i n ý c h s l u ž b á c h.*

— *Nový pán, čo som u neho slúžila, bol riaditeľom nad lesmi. Mal kone, kravy a paholka pri nich...* (22).

— *A ktoré ste si ešte spievali, stará mať?* — *d o z v e d a l o s a d i e v č a t k o. S t a r á m a ť m u č a s t o s p i e v a. M á t a k ý p e k n ý h l a s, ž e s a o n o n e v e r í n a p o č ú v a ť, k e ď s t a r e j m a t e r i p r í d e v ô ľ a n a s p e v.*

— *Najradšej som si spievala túto* — *zanôtila stará mať ťahavo:...* (23).

V poslednom prípade sa uvádzacia poznámka nezvyčajne rozrástla. Vyjadrujú sa ňou okolnosti starej materinho spevu a vzťah dievčatka k nemu. Nutká sa otázka, či by nebolo vhodnejšie podporiť dramatickosť rozhovoru premiestením poznámky pred priamu reč.

[Paholok radil starej materi, aby sa nedala, keď ju pani preháňa.] — *A nedali ste sa, stará mať?* — *D i e v č a t k o b o l o t e r a z v e ľ m i n a r a d o v a n é, ž e s a p r e d s a n i e k t o n a š i e l, k t o s t a r e j m a t e r i p o r a d i l, č o m á r o b i ť v t a k e j p r í s n e j s l u ž b e.*

— *Nesmela som sa dať, lebo by sa mi bol ten paholok vysmieval, že som bojko. A keď som videla, ako on len smiechy vystrája pánom za chrbtom, hneď som aj ja ostala smelšia (25).*

[Poslušný pes ostal v hore aj cez noc a strážil batôžtek.] — *A dali ste mu chleba a slaniny?* — *s t a r a l o s a d i e v č a t k o. S k o r o s a b á l o, ž e s i s t a r á m a ť d o s ť n e v á ž i l a v e r n e j s l u ž b y t o h o p s a.*

— *To bolo prvé, čo sme urobili. Veru sme ho nakŕmili...* (31).

[Stará mať rozpráva, ako sa v noci bála.] — *A ešte ste sa niečoho báli, keď ste tadiaľto išli, stará mať? — Dievčatko mátohám neverí a preto je mu smiešne, že stará mať sa ich mohla báť, keď ich nebolo.*

— *Starí ľudia ešte rozprávali, že v húštinách povyše cesty bývajú bohynky (56).*

— *Stará mať, a ako ste tie šušky oberali? — bolo zvedavé dievčatko, lebo si dobre zapamätalo, aké sú smreky vysoké a že najviac šušiek býva na nich pod samým vrchovcom.*

— *Nuž tak, že sa starý otec vyškriabal na smrek, nahádzal mi šušiek dolu a ja som ich pozbierala do vreca ...* (31).

Z citovaných príkladov možno zistiť, že väčšina poznámok pri priamej reči, ktorými sa vystihujú jej okolnosti v najširšom zmysle, je v prítomnom čase. Tým sa uvádzacie poznámky oživujú a čiastočne sa tlmí ich retardačný charakter. Uvádzacie poznámky Jančovej nám pripomínajú poznámky rozhlasového reportéra, keď komentuje živú situáciu a rozhovor, čo sa v nej rozvíja. Najlepšie by sa nám ich postavenie ujasnilo, ak by sme mali Jančovej rozprávky upraviť pre rozhlas.

Pri čítaní rozprávok treba uvádzacie poznámky čítať nižším hlasom a zrýchlene. Kde-tu sa vari stane, že čítajúci (vychovávateľ) uvádzacie poznámky skráti, alebo aj vynechá, aby umožnil čo možno najmenej prerušovaný rozhovor starej matere a dievčatka. — Problém postavenia uvádzacej vety, jej obsah a šírka v literatúre pre deti by mohli byť predmetom diskusie.

Spájanie kapitol.

Daktoré kapitoly (rozprávky) sú obsahovo veľmi úzko zviazané. Na konci štvrtej rozprávky na str. 26 sa obracia pozornosť mladého čitateľa na starého otca a piata rozprávka na nasledujúcej strane sa začína výzvou: — *Stará mať, rozprávajte mi o starom otcovi! — ...*

Ešte užšie sa primkýna štvrtá kapitola k tretej. Tretiu kapitolu završuje autorka slovami: *A bolo* [dievčatko] *veľmi šťastné, že ľudia už vedia vymurovať brehy rieky tak dobre, že sa nik nemusí báť povodne* a prvá veta štvrtej kapitoly je vlastne pokračovaním tohto súvetia: *Ale jedna vec predsa veľmi trápila dievčatko.*

Bolo by možno uvažovať o tom, či sa o takéto tesné zopätie rozprávok treba aj dôslednejšie usilovať.

V jednom prípade začína Jančová samostatnú vetu — ktorá súčasne vystupuje ako samostatný odsek — podraďovacou spojkou *že:*

Ale jedna vec predsa veľmi trápila dievčatko.

Že nemohlo tej zimy chodiť do školy.

Veta uvedená spojkou *že* je v tomto prípade vlastne vedľajšou vetou prívlastkovou, ktorá bližšie určuje podmet predchádzajúcej vety („jedna vec"). Pritom sa tejto nesamostatnej vete vymedzuje veľmi výrazné postavenie tým, že tvorí osobitný odsek. Neradíme tento postup uplatňovať,

i keby azda hovorový štýl naň zdanlivo poukazoval. V hovorovom štýle v podobných prípadoch nemáme totiž do činenia so samostatnou vetou (i keď vari intonačne výrazne oddelenou), ale iba s vetným členom, ktorý je vyjadrený vedľajšou vetou.

Jazyk Jančovej *Rozprávok starej matere* hodnotíme vcelku vysoko kladne. Táto knižka dozaista plní a splní v jazykovej výchove našej mládeže krásne poslanie.

Väčšinu poznámok, ktoré sme tu vyslovili (daktoré diskusne), uvádzame aj preto, aby sme o otázkach jazyka literatúry pre mládež vyvolali diskusiu.

DISKUSIA

LADISLAV DVONČ

POUŽÍVANIE PRÍPON *-ár* a *-iar* V SPISOVNEJ SLOVENČINE

V spisovnej slovenčine máme podstatné mená mužského rodu tvorené príponou *-ár* alebo *-iar: opravár, tesár, farmár, samotár, vrchár, mäsiar, východniar...* Rozbor významovej stránky slov na *-ár* a *-iar* ukazuje, že tieto sufixy predstavujú vlastne jednu sufixovú morfému, pretože majú ten istý význam. Napr. názvy osôb podľa zamestnania sa rovnako tvoria príponou *-ár* alebo *-iar: opravár, vzorkár, lekár, horizontár,* ale *mäsiar, valciar...* Podobne napr. mená obyvateľov: *vrchár, dedinár, dolinár,* ale *kopaničiar, východniar, západniar...* Podobne je to aj pri ostatných významových skupinách, ktoré sú pri sufixoch *-ár, -iar.* Ak formálne odlišné morfémy majú rovnaký význam, ide podľa Eugena Nidu o morfémové alternanty (allomorfy)[1].

V doterajšej gramatickej literatúre nie je dostatočne vymedzené, kedy sa vyskytuje podoba morfémy *-ár* a kedy podoba *-iar.* Preto treba venovať tejto otázke znovu pozornosť.

Pozrime sa najprv na doterajšiu literatúru.

Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1940 (str. 65, § 26) hovoria, že po mäkkých spoluhláskach býva spravidla sufixová morféma *-iar (fajčiar, hrnčiar...).* Ďalej sa uvádza, že po *j* býva len prípona *-ár (lejár, vejár)* a že prípona *-iar* býva niekedy aj po obojakých spoluhláskach *(farbiar, haviar, holubiar...).*

[1] Pozri referát v *Časopise pro moderní filologii* XXXIV, 1951, 128 alebo v *The Journal of English and Germanic Philology,* Vol. L, No. 3, 1951, 411. Takýmito morfémovými alternantami sú v spisovnej slovenčine napr. aj *-ák/iak (silák — ležiak), roz-/ráz- (rozštepiť — rázštep), na-/ná- (napísať — nápis)* atď. Pri výklade tvorenia slov musia sa príslušné morfémové alternanty preberať spoločne, teda *-ár* a *-iar, -ák* a *-iak* a pod., a nie oddelene, ako je to napr. v Orlovského—Aranyovej *Gramatike jazyka slovenského* (Bratislava, 1946, 97 n.). Pravda, nemožno zasa spájať funkčne odlišné morfémy, podobné iba formálne, napr. *-áč* a *-ač: bachráč, žobrač* (pozri Ján Horecký, *Tvorenie slov,* SR XVI, 1950/1951, 50).

Návrh Pravidiel z roku 1952 (str. XI, § 57) a Pravidlá z roku 1953 (str. 56, § 56) tiež hovoria, že prípona *-iar* býva po mäkkých spoluhláskach a niekedy aj po spoluhláskach *b, v, s, z, l.*

Belo Letz[2] má rovnaké poučky. Má tu však aj zistenie, že v odvodeninách podstatných mien mužského rodu na *-eň* koncové *ň* tvrdne (mení sa na *n*): *hrebeň — hrebenár, kameň — kamenár, remeň — remenár.* Okrem toho hovorí o prípone *-iar* v slovách cudzieho pôvodu: *farbiar, garbiar* ... V poznámke uvádza, že sa podľa tohto vzoru odvodzujú slová, ktoré nie sú menami zamestnania: osobné, napr.: *hraničiar, hodnostár, matičiar* ...; cudzie slová: *revolucionár, funkcionár* ...; neživotné substantíva, najmä cudzieho pôvodu, napr.: *cirkulár, exemplár, hangár, herbár, kalamár, snár* ...

Tu si však treba uvedomiť, že náležité vydeľovanie sufixu je prvým predpokladom lingvistickej analýzy[3]. Z posledných príkladov jedine *snár* možno hodnotiť ako tvar tvorený sufixom *-ár,* ostatné, ako ukazuje Horecký[4], sú cudzie slová, prevzaté do slovenčiny ako celok, a teda nerozložiteľné na ďalšie morfémy (korennú a sufixovú).[5]

Vincent Blanár[6] hovorí, že prípony *-ár, -iar* sa pripínajú ako závislé alternácie, alebo aspoň jedna z nich sa pokladá pre spisovnú normu za záväznú[7].

Ako ukazuje prehľad literatúry, pri určovaní výskytu morfémovej alternanty *-ár* alebo *-iar* vychádza sa zo zakončenia korennej morfémy. Používa sa tu teda kritérium fonologické, resp. pravopisné; podľa toho, či sa slovo končí na tvrdú, mäkkú alebo obojakú spoluhlásku, určuje sa pripájanie tej alebo onej alternanty. Toto určovanie nie je však dosť presné. Fonetickými pojmami sa nedá bez zvyšku vysvetliť pripájanie jednej alebo druhej alternanty.

Spresniť výklad o výskyte *-ár* alebo *-iar* možno tak, že sa vychádza z morfologického systému jazyka, že sa prizerá na spätosť s inými formami.

Tu nám pôjde o spresnenie výskytu týchto prípon po spoluhláskach *b, v, s, z, l* pri slovách, ktoré sa odvodzujú od slovies (pri deverbatívach).

---

[2] Belo Letz, *Gramatika slovenského jazyka,* Bratislava 1950, 132—133.

[3] Bohumil Trnka, *Kvantitativní linguistika,* Časopis pro moderní filologii XXXIV, 1951, 68.

[4] Ján Horecký, *Belo Letz, Bramatika slovenského jazyka, Kmeňoslovie,* JS V, 1951, 297. Oproti Horeckému treba slovo *snár* hodnotiť ako tvar tvorený sufixom *-ár.*

[5] To isté platí aj o príkladoch ako *preliminár, primár,* ktoré uvádzajú Orlovský—Arany, l. c., 97.

[6] Vincent Blanár, *K jazykovej výstavbe slovenských rodinných mien,* JS I—II, 1946/1947, 34; *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku,* Bratislava 1950, 47.

[7] Podľa Blanára, *K jazykovej výstavbe slovenských rodinných mien,* 35 a *Príspevok* ..., 47, toto určenie platí len pre oblasť intelektuálneho jazyka, t. j. pre oblasť jazykového pomenovania, „ktorú z hľadiska formálnej výstavby pokladáme za normálnu a z hľadiska sémantickej funkcie za nocionálnu" (*Príspevok,* 12 s odvolaním na Kořínka). „Pri rodinných menách morfonémy prípony sú nezávislé alternácie a často predstavujú jediný jazykový diferenciačný prostriedok *(Pecár — Peciar, Hrnčár — Hrnčiar)*". — Pravda, takýto výklad môže platiť len potiaľ, pokiaľ sa nehľadí na pôvod, vznik jednotlivých foriem. Nepredstavujú alternanty preto, že nie sú utvorené v rámci jednej štruktúry, ale pochádzajú z najrozmanitejších štruktúr (nárečových alebo spisovnej). O tom, že nepravidelnosti v štruktúre rodinných mien nevyplývajú z nocionálnosti, resp. nenocionálnosti, pozri recenziu Šimona Ondruša v JS VI, 1952, 134.

Ako je známe, v 3. os. pl. idk. préz. jedny slovesá majú koncovku *-ia* (napr. *robiť — robia, voziť — vozia, farbiť — farbia...*), iné majú koncovku *-ú* (napr. *česať — češú, rozumieť — rozumejú, kupovať — kupujú* atď.).

Podstatné mená utvorené zo slovies, pri ktorých je v 3. os. pl. idk. préz. koncovka *-ia*, tvoria sa príponou *-iar* aj v tom prípade, ak sa odvodzovací základ nekončí na mäkkú spoluhlásku. Napr. *taviť — tavia — taviareň* (Pravidlá 1953, 349), *brúsiť — brúsia — brusiareň, voziť — vozia — voziar, farbiť — farbia — farbiar, mraziť — mrazia — mraziareň, kvasiť — kvasia — kvasiareň* (Pravidlá 1953, 213), *plaviť — plavia — plaviareň* (Pravidlá 1953, 276), *drviť — drvia — drviareň* (Pravda XXXV, 1954, 181, 1 e), *hasiť — hasia — hasiareň* (Technická práca VI, 1954 506).[8] Sem by patril aj tvar *topiareň*.[9]

Podstatné mená utvorené zo slovies, ktoré majú v 3. os. pl. idk. préz. *-ú*, majú po obojakých spoluhláskach príponu *-ár*. Napr. *snovať — snujú — snováreň, natierať — natierajú — natieráreň, vyšívať, — vyšívajú — vyšíváreň, odlievať — odlievajú — odlieváreň, ohýbať — ohýbajú — ohýbáreň, lúpať — lúpajú — lúpáreň, zlievať — zlievajú — zlieváreň, plávať — plávajú — plaváreň, umývať — umývajú — umyváreň.*[10] Sem by patril aj prípadný tvar *roztápať — roztápajú — roztápáreň*[11].

V posledných prípadoch ide o odvodzovanie od slovesného koreňa. Od slovesného koreňa sú odvodené aj slová ako napr.: *písať — pisár, sádzať — sadziareň, luhať — luhár, tesať — tesár, česať — česáreň* (Smena VI, 1953, 240, 1 d). Porov. neurčitky *písať, sádzať, luhať, tesať česať* a prézentné tvary *píše sádže, luže* (novšie už aj *luhá* — Pravidlá 1953, 221), *teše, češe*. Pri týchto derivátoch je tiež morféma *-ár* po predchádzajúcej obojakej spoluhláske.

Niektoré substantíva na *-ár/-iar* predstavujú deriváty od prézentného kmeňa (zhodného s koreňom). Napr. slovesá *pliesť, priasť* patria k slovesám vzoru „niesť".

V 1.—3. os. sg. a 1.—2. os. pl. idk. préz. je kmeň zakončený na mäkkú spoluhlásku: *pletiem, pradiem, pletieš, pradieš, pletie, pradie...* (fonologicky *pľetiem, praďiem, pľetieš, praďieš...*). V 3. os. pl. idk. préz. je na konci kmeňa spoluhláska tvrdá: *pletú, pradú*. Tvary *pletiar, pradiar* sú práve utvorené od podoby kmeňa so spoluhláskami *ť, ď* na konci.

Poznatky z tohto nášho rozboru možno využiť aj pre riešenie otázky, či jednotlivé substantíva na *-ár/-iar* sú odvodené od substantív (či sú to desubstantíva), alebo či sú odvodené od slovies (či sú to deverbatíva).

Letz[12] hovorí, že pri sufixe *ár/-iar* niekedy nemožno usúdiť z hotových deri-

---

[8] Ako vidno z príkladov, o zloženej prípone *-iareň* platia tu rovnaké pravidlá ako o prípone *-iar*.

[9] Ján Horecký, *O slovenskej technickej terminológii*, SR XVII, 1951/1952, 18.

[10] Doklady: Prvé pokusy sme začali v *snovárni* (Pravda XXXV, 1954, 176, 4 d), v olejovej *natierárni* znížia počet pracovníkov (Smena VI, 1953, 249, I). Nechce, aby hoci len centimetre „štráfu" museli vyšívať vo *vyšívárni* (Pravda XXXIV, 1953, 337, 3 b), *odlievareň* (Slovenské odborné názvoslovie II, 1954, 106), odlievanie železa sa robí v ústrednej *ohýbárni* (Smena VII, 1954, 15, 5 d), *lupáreň — lúpáreň* (Slovo a tvar III, 1949, 160). — Otázky kvantity korennej morfémy nás, pravda, v tejto súvislosti nezaujímajú.

[11] Horecký, *O slovenskej technickej terminológii*, 18.

[12] Letz, *Kmeňoslovné úvahy*, Turčiansky Svätý Martin 1943, 86; *Gramatika slovenského jazyka*, 135.

vátov, či ide o sloveso deverbatívne, napr. *farbiar, voziar, zvonár, tlačiar, zbrojár*[13]. Často sú rozpory v hodnotení odvodzovania tohože slova. Tak napr. Trávníček[14] uvádza, že české subst. *barvíř* je odvodené od *barva* alebo *barviti*. Na str. 284, § 192 hovorí, že *barvíř* je od *barva*. Platí to aj pre slovenčinu. Je *farbiar* odvodené od *farba* alebo od *farbiť?*

Otázku, či ide v jednotlivých prípadoch o desubstantívum alebo deverbatívum, Horecký[15] sa snaží riešiť na základe významovom. Napr. *zvonár* by bolo desubstantívum (v tom prípade by bol zvonárom ten, kto robí zvony) alebo deverbatívum (od slovesa *zvoniť* a v tom prípade by bol zvonár ten, kto zvoní). Slovo zvonár je však pomenovaním toho, kto zvoní,[16] a podľa toho by šlo o deverbatívum. Tu sa preceňuje významová stránka slova. Vzťah medzi príslušným odvodzovacím základom a derivátom nie je vždy taký jednoznačný a priamy. Napr. *vreckár* je zlodej. S vreckami má do činenia preto, že okráda ľudí o peniaze (alebo iné cenné veci), ktoré sa obyčajne nosia vo vreckách. Rovnako by sme mohli použiť derivát *vreckár* aj ako pomenovanie pre toho, kto rád všetko nosí vo vreckách atď. Zdá sa mi, že o odvodzovaní od určitého slovného druhu rozhoduje skôr formálna stránka. Ukázali sme, že po obojakej spoluhláske býva prípona *-iar,* ak ide o odvodzovanie zo slovesa, ktoré má v 3. os. pl. idk. préz. koncovku *-ia (kvasiť — kvasia — kvasiareň, mraziť — mrazia — mraziareň* atď.). Z toho by sme mohli vyvodiť poučku, že pri tých slovách, ktoré majú príponu *-ár,* nemôže ísť o odvodzovanie od príslušného slovesa s koncovkou *-ia* v 3. os. pl. idk. préz. Ak by šlo o odvodzovanie od slovesa, potom by sme tu čakali príponu *-iar.* Podľa toho treba pokladať za desubstantíva napr. *blud — bludár* (a nie od *blúdiť — blúdia*), *sad — sadár* (nie od *sadiť — sadia*), *plachta — plachtár* (nie od *plachtiť — plachtia), štep — štepár* (nie od *štepiť — štepia).* Za deverbatíva treba pokladať slová ako *chladiť — chladia — chladiareň* (nie od *chlad*), *smoliť — smolia — smoliar* (nie od *smola*), *jazdiť — jazdia — jazdiareň* (nie od *jazda*), *baliť — balia — baliareň* (nie od *bal*) atď.

Naše výklady o voľbe morfémových alternánt *-ár/-iar* pri deverbatívach sú dôležité aj z teoretického hľadiska. Ukazuje sa celkom presvedčivo, že medzi tvorením slov a morfológiou existuje spojitosť. Táto spojitosť sa prejavuje „v spätosti odvodzovacích prvkov s formami ohýbania a tak isto s celým systémom tvorenia foriem v okruhu rozličných čiastok reči", ako to konštatuje Vinogradov[17].

Záver: Pri podstatných menách na *-ár/-iar* odvodených od slovies (deverbatívach) možno spresniť poučku o výskyte jednej alebo druhej podoby tejto morfémy po predchádzajúcich spoluhláskach *b, v, s, z, l* tým, že sa prizerá na spôsob časovania príslušného slovesa, od ktorého sa slovo na *-ár/-iar* odvodzuje. Ak sa slovo na *-ár/iar* odvodzuje od slovesa, ktoré má v 3. os. pl. idk. préz. koncovku *-ia,* má podobu na *-iar (kvasiareň, voziar, farbiar, taviareň* atď.). Ak sa slovo na *-ár/-iar* odvodzuje od koreňa slovies s koncovkou *-ú* v 3. os. pl., má podobu na

[13] Pozri aj Ján Horecký, *Mená činiteľského významu,* Slovo a tvar I, 1947, 81 n.

[14] František Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny, část I, Hláskosloví — Tvoření slov — Tvarosloví,* Praha 1949, II. vyd., str. 233, § 163.

[15] Horecký, *Mená činiteľského významu,* 81 n.

[16] Horecký, l. c. 80.

[17] V. V. Vinogradov, *Otázky tvorenia slov v súčasnej ruštine vo svetle prác J. V. Stalina o jazykovede,* Sovětská věda — Jazykověda I, 1951, čís. 5, str. 28; *Sovremennyj russkij jazyk, Morfologija (kurs lekcij),* pod redakcijej akad. V. V. Vinogradova, Izdateľstvo Moskovskogo universiteta 1952, 44.

-ár: vyšíváreň, natieráreň, odlieváreň, česáreň, pisár, tesár. Toto hľadisko umožňuje synchronicky hodnotiť ako deverbatíva napr. slová *farbiar, mraziareň, voziar,* pretože je *farbiť — farbia, mraziť — mrazia, voziť — vozia.*

DROBNOSTI

Prídavné mená *minulý* a *lanský, vlaňajší.* — Na charakterizovanie toho, čo bolo v roku predchádzajúcom terajší rok, máme niekoľko prídavných mien: *minulý, minuloročný, lanský, lanskoročný* a *vlaňajší.* Možno teda povedať, že tieto prídavné mená sú synonymické, rovnoznačné. Ale nemožno povedať, že sa svojimi významami úplne kryjú. Bližší rozbor ich významu a spojení, v ktorých sa používajú, ukáže medzi nimi značné rozdiely.

Prídavné meno *minulý* možno použiť na označenie toho, čo minulo vo všeobecnosti, teda na označenie toho časového obdobia, ktoré predchádzalo pred práve prebiehajúcim časovým obdobím. Pritom toto predchádzajúce obdobie nie je nejako presne ohraničené, takže prídavné meno *minulý* sa môže použiť aj pri podstatných menách v množnom čísle. Ukazujú to napr. spojenia *minulé roky, v minulých rokoch, minulé storočia, minulé mesiace* a pod. Dôležité je len to, že vždy ide o obdobia, ktoré predchádzali tesne pred teraz prebiehajúcim obdobím. To platí aj o spojeniach *minulé leto, minulá jeseň, minulá sezóna,* ktoré sa často používajú aj na vyjadrenie príslovkového určenia času, pravda, v akuzatíve: *minulú zimu, minulú sezónu,* zriedkavejšie aj v genitíve: *minulého leta, minulej jesene.*

Oveľa zriedkavejšie sa prídavným menom *minulý* vyjadrujú iné vzťahy ako časové, napr. *minulá úroda, minulý sneh.*

Pri označovaní obdobia, ktoré predchádzalo pred naším obdobím, stýka sa prídavné meno *minulý* s prídavným menom *lanský.* Významový okruh prídavného mena *lanský* je však obmedzený iba na označenie ročného obdobia alebo toho, čo bolo výslovne len minulý rok, teda nie minulý mesiac, storočie a pod. Bežné sú najmä spojenia *lanský rok, lanské leto, lanská jeseň, lanská zima, lanská jar,* prípadne aj *lanská sezóna.* Často je tu aj genitív *lanského leta, lanskej zimy* a pod.

Vlastný význam prídavného mena *lanský* však je „týkajúci sa minulého roku", ide teda o synonymum *minuloročný.* Tento význam je napr. v spojeniach *lanská úroda, lanský sneh, lanská výstava, lanská tráva, lanský jačmeň, lanské konáriky, lanský ročník.* Vo všetkých týchto spojeniach možno prídavné meno *lanský* nahradiť bez porušenia významu prídavným menom *minuloročný.*

Vo význame „minuloročný" sa používa, hoci pomerne zriedka, aj prídavné meno *lanskoročný,* utvorené pravdepodobne zo spojenia *lanský rok.* V našom materiáli máme iba dve spojenia: *lanskoročná úroda, lanskoročný spôsob.*

Temer úplne rovnoznačné s prídavným menom *lanský* je prídavné meno *vlaňajší.* Je však pozoruhodné, že sa používa len v spojeniach ako *vlaňajšia žatva, vlaňajšie víno, vlaňajšie lístie, vlaňajšie návšteva, vlaňajšia slama, vlaňajší rozpočet, vlaňajšie drevo,* pričom niet dokladov na typ *vlaňajšie leto, vlaňajšia jeseň, vlaňajší rok.* Ukazuje sa teda, že význam prídavného mena *vlaňajší* sa kryje iba s jedným významom prídavného mena *lanský,* totiž s významom „minuloročný". Nekryje sa s významom „minulý".

Z nášho pokusu o rozbor vidieť, že všetkým uvedeným prídavným menám je spoločný význam „minuloročný". Napr. o žatve môžeme povedať, že je minulá, lanská, lanskoročná, minuloročná i vlaňajšia. Významove najužšie a preto najpresnejšie je prídavné meno *lanskoročný*. Podobne úzko je vymedzený aj význam prídavného mena *vlaňajší*. Prídavné meno *lanský* sa dá použiť aj v spojeniach typu *lanská úroda* aj *lanský rok*, kým prídavné meno *minulý* je zriedkavejšie v type *minulá úroda*, ale zato sa môže vzťahovať na všetky predchádzajúce časové obdobia.

Ján Horecký

Za starostlivejšiu korektúru Kultúrneho života. — Zisťujeme, že starostlivosť o jazyk v orgáne Sväzu slovenských spisovateľov nie je ešte celkom uspokojivá. Chceme nateraz poukázať na niektoré pravopisné a gramatické chyby v 27. čísle z tohto roku, ktoré bolo možno odstrániť aj v korektúre.

I. str. 1, 1. stĺpec: nadchýňam (=*nadchýnam)*; siedmych ruských sedliakov (= *siedmich* ako *piatich*, lebo ide o základnú číslovku); 4. stĺpec: obráncu (= *obrancu*, ako je dva razy správne: *obrancovia)*; str. 2, 1. stĺpec slobodomilovnému, naproti tomu v 4. stĺpci slobodumilovné (= *slobodymilovný, -ému, -é:* Pravidlá, str. 328); odovzdu (= *odozvu* a vari lepšie *ohlas*); v imperialistickej terminológií (= *terminológii*); 2. stĺpec: veštkých (= *všetkých)*; 4. stĺpec: vypožičiali (= *vypožičali)*; noný(?) prudký... teror; str. 3, 1. stĺpec: pravideľne (= *pravidelne)*; str. 5, 1. stĺpec: gruzinské (= *gruzínske)*; No programe (= *Na* programe); 3. stĺpec: kitériá (= *kritériá)*; praxa (= *prax)*; 4. stĺpec: dúkladnejšej (= *dôkladnejšej)*; ža novú... tvorbu (= *za...)*; Definíciam (= *Definíciám)*; str. 6, 1. stĺpec: vyboreňovať zlo (= *vykoreňovať* zlo); 3. stĺpec: miernúčko (= *miernučko*); str. 7. v 2. stĺpci poznámok pod nadpisom: konfrencia (= *konferencia)*; str. 8, 1. stĺpec: vládnucich ideológií (= *vládnúcich...)*; 3. stĺpec: nejúspešnejšie (= *naj-)*; 4. stĺpec: predstavím s ho (= ... *si* ho); str. 10, 2. stĺpec: nám sa obrátiť (= *mám...*); 5. stĺpec: vyjadrure (= *vyjadruje)*; okraz „V zlievárni" (= *obraz „V zlievárni")*; str. 11, 1. stĺpec: Máloznámy vedec (= *Málo známy...*); pôsobenie ako profesor uhorských dejín literatúry (... *ako profesora...*); 2. stĺpec: žive (= *živo*); 2.—3. stĺpec:...považujúc ho „za román z venkova, řídký (?) dosah i ve světové literatuře proletářské; str. 11, 3. stĺpec: v reťazu (=*v reťazi)*; str. 12, 1. stĺpec: jednoho (= *jedného)*; 2. stĺpec: Pokračovanie I. diela (= ... *dielu)*; 3. stĺpec: zalúžili (= *zaslúžili)*; bohate (= *bohato)*; 4. stĺpec: do továreň (= *do továrni)*;

II. str. 2, 1. stĺpec: guatemalský ľud sa ... nesmieri (=*nezmieri*); str. 3, 3. stĺpec: usmierenia (= *uzmierenia)*; 4. stĺpec — 2. báseň: svárač (= *zvárač)*; 4. báseň: s výšavy (= *z výšavy*); str. 5, 3. stĺpec: zpiatočnícke (= *spiatočnícke)*; zpiatočníckych (= *spiatočníckych)*; str. 12, 1. stĺpec: zpod šibenice (= *spod* šibenice); str. 3, 2. stĺpec: filozófie (= *filozofie*); str. 6, 3. stĺpec: akrobáciu (= *akrobaciu)*; str. 10, 3. stĺpec: na Karpátoch (na *Karpatoch)*. — Tieto chyby (II.) sú zapríčinené nedostatočnou znalosťou nových pravopisných poučiek alebo ich mýlnou aplikáciou (chyby v kvantite).

III. str. 5 v poznámke pod nadpisom: Ako sme už uverejnili v „Kultúrnom živote" č. 26 bol v dňoch 8.—11. júna t. r. vo Varšave... (= ... č. 26, bol...); str. 7, 1. stĺpec: Pochopil, že divadlo patrí medzi najúčinnejšie prostriedky výchovy a preto venoval veľkú pozornosť... (= ..., a preto: pozri Pravidlá str. 109); 2. stĺpec: ... umelci... mohli zlepšiť prípravu na konferenciu a prirodzene

aj jej samotný priebeh... (= ..., *prirodzene, ...)*; str. 8, 4. stĺpec: Veď aj dnes po slovensky neozývajú sa len naši básnici radujúci sa z rozkvetu našej vlasti, ale i všelijakí zapredanci... (= ... básnici, radujúci sa...); ... nikdy nebola taká starostlivosť o to, aby naše deti dostali dobrú knihu obsahove i rečove ako je dnes (= ... i rečove, ako je dnes); str. 9, 1. stĺpec: ... tak vravel vo vlaku, čo sa s nami rútil dolu od Zvolena neznámy družstevník (= ..., čo sa s nami rútil dolu od Zvolena, neznámy družstevník); 4. stĺpec: ... všetci radšej inde idú robiť akoby vypomáhali gazdom (= ... radšej inde idú robiť, ako by vypomáhali ...: pozri Pravidlá str. 102); str. 10, 5. stĺpec: ... dielo „Odovzdávanie kontingentu" za ktoré r. 1951 dostala štátnu cenu (= ..., za ktoré); str. 11, 1. stĺpec: Oboznamujú sa tu s veľkými osobnosťami lekárskeho sveta ako boli Vesalius,... (= ..., ako boli...); str. 11, 3. stĺpec: Išlo mu o knihu, ktorá bez romantiky odhaľuje po svojom spôsobe nie kysuckú, ale slovenskú biedu, odkrýva jej žriedla a ukazuje tým, ktorí túto biedu na svojom chrbte znášajú východisko. (= ... znášajú, východisko); str. 12, 1.—2. stĺpec: Trojdielna hra o osudoch veľkých hrdinov, ktorí sú večným príkladom neochvejných bojovníkov za šťastie ľudu zachytáva širokou kresbou... (= ... za šťastie ľudu, zachytáva...); str. 12, 3. stĺpec: O tom ako sa zalúžili... (= O tom, ako...).

IV. Ešte uvedieme príklady na chybné používanie spojky *kedy*: str. 7, 2. stĺpec: Škoda, že takéto zásadné pripomienky k chybám referátu sa objavili až na konferencii, keď vieme, že tento referát sa prejednával na prípravných zasadnutiach v SAV, kedy mohli tieto pripomienky referát doplniť a zdokonaliť (= ..., *keď* mohli...); ... význam tejto prvej... konferencie divadelných pracovníkov, kedy aj divadelní praktici aj divadelní teoretici chcú hovoriť o metóde socialistického realizmu... (= ..., *keď* aj divadelní praktici...); str. 10, 3. stĺpec: (Zemská gobelínová škola) trvala v tejto forme až po súčasnú dobu, kedy jej vydržiavanie a prevádzku prevzal vývojový ústav... (=..., *keď* jej udržiavanie...); str. 11, 4. stĺpec: Prišiel však čas, kedy táto zdanlivo neotrasiteľná téza... začala dostávať trhliny (= ..., *keď* táto zdanlivo neotrasiteľná téza...); Víťazstvo prišlo nedávno, v roku 1950, kedy osemdesiatročná bádateľka stála pred tvárou najslávnejších vedcov... (..., v roku 1950, keď...). — Na chybné používanie *kedy* namiesto *keď* sme už toľko ráz poukazovali, že tieto chyby by sa už naozaj nemuseli opakovať, a najmä nie v Kultúrnom živote. Naostatok o chybnom používaní *kedy* písal práve v Kultúrnom živote Vlado Uhlár.

G. Horák

Vybehnuvši. — Tento slovesný tvar čítame vo vete *Noc bola jasná a mráz vonku trešťal, vyhadzoval z drevených striech klince a my vybehnuvši z teplej maštale, hneď sme začali premŕzať.* (K. Tomaščík, Džarkovia, Slovenský spisovateľ 1953, str. 282.) Podobné tvary prechodníka sa niekedy vyskytnú aj v dielach iných spisovateľov. Pravda, pomerne zriedkavo.

Uvedený slovesný tvar sa pokladá za minulý prechodník. V staršom spisovnom jazyku sa pravidelne tvoril tento tvar na *-vši* od neurčitkového kmeňa slovies dokonavého vidu. V dnešnom spisovnom jazyku sa minulý prechodník už nepoužíva. Je to celkom zastaralý tvar. Namiesto neho sa používa prechodník tvorený od prézentného kmeňa príponou *-úc (-uc)* alebo príponou *-iac (-ac)*. Časový význam tohto jediného prechodníka sa vyjadruje jeho vidom. Prechodník nedokonavých slovies, napr. *bežiac, vybehujúc,* vyjadruje vedľajší dej súčasný s hlavným dejom vety. Prechodník dokonavých slovies, napr. *vybehnúc,*

skočiac, vyjadruje vedľajší dej nesúčasný s hlavným dejom vety, obyčajne však vedľajší dej, ktorý sa skončil p r e d hlavným dejom vety.

Norma spisovnej slovenčiny, ako sme ju v skratke naznačili, je pevná. Nemožno ju narúšať. Každá odchýlka od tejto normy sa musí pokladať za chybu.

Zastaralé tvary — prechodníky tvorené od neurčitkového kmeňa dokonavých slovies príponou *-vši* — možno v spisovnom jazyku využiť iba ako štylistický archaizujúci prostriedok. V uvedenej súvislosti sa, pravda, prechodník *vybehnuvši* nepoužíva ako štylistický prostriedok. Preto uvedená veta mala by gramaticky správne znieť takto: *Noc bola jasná a mráz vonku trešťal, vyhadzoval z drevených striech klince, a my, v y b e h n ú c z teplej maštale, hneď sme začali premŕzať.*

Poukázali sme na to, že norma spisovného jazyka pri používaní prechodníka je pevná. Preto odmietame ako neživé prechodníky tvorené príponou *-vši.* Ale na druhej strane treba zdôrazniť, že norma spisovného jazyka je pevná aj pri používaní č i n n ý c h p r í č a s t í. Tým že odmietame prechodníky typu *vybehnuvši,* neodmietame činné príčastia minulé typu *vybehnuvší, -ia, -ie.* Tieto činné príčastia nemožno nahradiť príčastiami typu *vybehujúci, -a, -e.*

J. Ružička

Zastať, zastaviť. — V železničiarskom odbornom jazyku sa veľmi často používa sloveso *zastaviť,* no nie vždy v správnom význame. Často sa používa na vyjadrenie takej skutočnosti, ktorá sa má vysloviť slovesom *zastať.* Tak napr. sa hovorí *vlak zastaví, po zastavení vlaku* a pod., pričom sa myslí len na tú skutočnosť, že vlak prestane ísť. V takýchto spojeniach sa nesprávne používa sloveso *zastaviť.*

Slovenčina má pre pojem „prestať ísť" samostatné sloveso *zastať.* Preto treba dôsledne hovoriť i písať, že *vlak zastane,* pokiaľ, pravda, nechceme vysloviť, kto toto zastatie spôsobil. Ak však hovoríme o tom, kto spôsobil toto zastatie, vtedy náležite používame sloveso *zastaviť.* Čiže správne hovoríme *vlak zastane na šírej trati,* pretože nevyslovujeme, kto zapríčinil toto zastatie, ale *rušňovodič zastaví vlak na šírej trati,* pretože pomenúvame toho, kto toto zastatie zapríčiňuje.

Je chybou a neúctou voči nášmu jazyku, keď uvedenú významovú diferencovanosť zanedbávame a vždy hovoríme len o zastavení vlaku. Tejto chyby sa dopúšťajú najmä staniční hlásatelia.

Hovorme a píšme teda správne *vlak zastane,* ale *rušňovodič zastaví vlak.*

F. Buffa

Rtg snímka. — V doterajšej praxi sa v spojení *vitamín A* pokladá symbol *A* za zhodný substantívny prívlastok (resp. za prístavok) takého typu ako *mesto Bratislava,* a preto sa predpisuje tento symbol *A* klásť na druhé miesto, ako určujúci člen prívlastkového skladu.

Takéto riešenie je správne, ak určujúcim členom skladu je symbol majúci platnosť podstatného mena. Lenže v odbornej literatúre sa často používajú aj také symboly, ktoré majú dvojaký význam: raz majú platnosť podstatného mena, raz platnosť prídavného mena. Napr. symbol *tbc* v spojení *tbc infekcia* má význam adjektíva: *tuberkulózna infekcia,* v spojení *infiltratívna tbc* má význam substantíva: *infiltratívna tuberkulóza.* V takýchto prípadoch nemožno teda povedať, že symbol *tbc* patrí vždy za podstatné meno, lebo tu často zrejme ide o adjektívny prívlastok. Treba tu vždy rozlišovať význam tohto symbolu. Ak sa chápe ako prídavné meno, píše sa pred podstatné meno, ak sa chápe ako podstatné meno, píše

sa na druhé miesto. Niekoľko príkladov: *rtg* (röntgenový) *nález, rtg* (röntgenová) *diagnostika, tbc* (tuberkulózna) *infekcia, tbc* (tuberkulózny) *proces, di* (difterický) *toxín,* ale *infiltratívna tbc* (tuberkulóza) *atypické prípady di* (difitérie).

Za takéto zhodné adjektívne prívlastky možno pokladať aj symboly vyjadrené gréckymi písmenami *α, β, γ* a teda písať napr. *α častice, γ globulín.* I keď sa tieto písmená nedajú čítať ako prídavné mená, zrejme majú takú platnosť. Netreba preto trvať na podobe *častice α, globulín γ,* ani nemá zmyslu písať medzi grécke písmená a podstatné mená spojovník. To sa týka aj takých spojení ako *K látky* (ketonické látky), *T železo* (téovité železo, vlastne železo profilu T), pravda, len v takých prípadoch, kde skutočne ide o zaužívaný symbol a možno ho čítať ako prídavné meno. Nie sú správne spojenia ako *A bomba, A pakt,* lebo tu ide o celkom náhodné, nie zaužívané symboly.

Napokon treba spomenúť číselné symboly, ktoré sa v takýchto spojeniach veľmi často vyskytujú v odborných textoch. Ide najmä o číselné vyjadrenie percent (napr. *10% roztok).* Tu sa veľmi často prejavuje snaha aj graficky vyjadriť, že ide o prídavné meno, a preto sa za číselný symbol pripája so spojovníkom prípona *-ný: 10%-ný roztok.* V takýchto prípadoch však už z postavenia symbolu pred podstatné meno vyplýva, že ide o prívlastok adjektívny, preto je zbytočné túto skutočnosť vyjadrovať aj graficky.

J. Horecký

Ostalo ticho. — Pri čítaní tejto vety sa nám vybaví takýto obsah: bolo ticho a toto ticho nebolo ničím narušené ani vo chvíli, keď sa veta vyslovuje. Sloveso *ostať* má v takomto prípade úlohu pomocného slovesa vyjadrujúceho neprerušené trvanie stavu (ticha). Tak je to aj v spojení slovesa *ostať (zostať)* s neurčitkom nedokonavých stavových slovies. Napr.: *Telo o s t a l o l e ž a ť na čistinke a veľmi rušilo okolie, i keď bolo pokojné (Švantner). — Jerguš z o s t a l s e d i e ť pri ohni sám* (Ondrejov). Preto nie je správne, keď sa väzba *ostalo ticho* použije v takomto kontexte: *Keď vstúpil do triedy, o s t a l o t i c h o. Chlapcov to neprekvapilo, jednako každý stíšil reč* (Jozef Horák, A kto je viac..., str. 129). Práve tak zle použil autor túto väzbu napr. aj na str. 8, 14, 34, 65, 86 a 95 uvedenej knižky. Ale správne použil toto pomocné sloveso v súvislosti: *Nakoniec sa rozbehol a utekal šialeným letom, kým nepadol do vysokej, voňavej trávy. Nevstal. O s t a l l e ž a ť. Chladná trávička príjemne chladila rozpálenú Vladovu tvár* (cit. dielo 129).

Treba si zapamätať, že väzba *ostalo ticho* sa správne používa na vyjadrenie neprerušeného trvania stavu, ale nesprávne sa používa na vyjadrenie začatia, začiatočnej fázy stavu. Tu treba v spisovnom jazyku vždy použiť sloveso *nastať: nastalo ticho.*

J. Ružička

Ostal sa zvŕtať. — Sloveso *ostať (zostať)* v spojení s neurčitkom nedokonavých stavových slovies vyjadruje neprerušené trvanie stavu. Napr.: *Asurbanipal padol a Babylon, mesto bohov, o s t a l o s t á ť v celej svojej nádhere a sile* (M. Figuli, Babylon III, str. 193). Ale v spojení s neurčitkom činnostných slovies sloveso *ostať* nevyjadruje fázu činnosti. Tu sloveso *ostať* nie je pomocným slovesom, ale plnovýznamovým slovesom, a má význam „zotrvať na mieste, nevzdialiť sa". Tak je to napr. vo vetách: *Pretože bránu stráži polovica vojska kráľovského a*

polovica vojska esagilského, Ulu prosil Nebuzardara, aby dal tajne povraždiť žoldnierov Esagily, aby o s t a l i s t r á ž i ť vchod len jeho vojaci, ktorí sa potom zmocnia Elosa a Zabadu (M. Figuli, Babylon II, str. 78). — *No nevie, že okrem Mikulu a niekoľkých žien všetci neprajníci o s t a l i p o č ú v a ť na chodbe* (Hečko, Drevená dedina, str. 175). Takto možno v skratke vystihnúť normu spisovného jazyka.

V románe Babylon čítame však aj takéto vety: *Zasa sa rozhoreli plamene lámp dovysoka a pomaly hasli. Napokon o s t a l i znova b l k o t a ť tlmeným jasom* (I, 83). — *Potom odriekala modlitby v sumerskom jazyku a nakoniec o s t a l a uprene h ľ a d i e ť na tvary z oleja* (II, 154). — *Kôň mu dupčil, vzpínal sa, erdžal a šantivo striasal chrbtom. Napokon o s t a l s a z v ŕ t a ť v kruhu...* (III, 189). V týchto vetách sloveso *ostať* nemôže mať úlohu pomocného slovesa, nemôže vyjadrovať fázu deja, pretože sa spája s činnostným slovesom. No zo súvislosti jednoznačne vychodí, že v týchto vetách sloveso *ostať* nie je ani plnovýznamové sloveso, pretože sa ním nevyjadruje význam „zotrvať na mieste, nevzdialiť sa".

Autorka použila v uvedených troch vetách sloveso *ostať* v spojení s neurčitkom činnostného slovesa v nezvyčajnom význame. Išlo jej o to, aby vyjadrila jednak nedostatok inej činnosti ako tej, ktorá sa vyslovuje neurčitkom *(blkotať, hľadieť, zvŕtať sa)*, jednak trvanie tejto činnosti v dlhšom časovom úseku.

V týchto vetách treba poukázať aj na to, že v každej vete je príslovka, ktorou sa dej vety časove zaraďuje do sledu dejov celého kontextu *(napokon, nakoniec)*.

Nedostatok inej činnosti než tej, ktorá sa v našom prípade vyslovuje infinitívom, nemožno dôrazne vyjadriť ináč ako obmedzovacími časticami *iba, len*. Najčastejšie sa však tento významový prvok nevyjadruje vôbec. A trvanie činnosti v neohraničenom časovom úseku sa jednoducho vyjadruje nedokonavými slovesami. Preto v uvedených vetách malo byť: *... a napokon znova blkotali tlmeným jasom ...; ... a nakoniec iba (len) uprene hľadela ...; ... napokon sa iba (len) zvŕtal v kruhu ...*

Treba si uvedomiť, že neslobodno narúšať ani tie najjemnejšie syntaktické zákonitosti gramatickej stavby spisovného jazyka. Krása prejavu sa nikdy nedosiahne deformáciou zaužívaných väzieb a spojení.

J. Ružička

Odpoveď na dotaz. — Súdruh J a k u b e c z Bratislavy žiadal od nás odpoveď na niekoľko otázok. Dve z nich tu uvádzame i s krátkymi odpoveďami.

1. *Skratka Národného zhromaždenia je NZ alebo NS?* Vychádzam z toho, že zákonom ustálená skratka je NS a zákon môže zmeniť len Národné zhromaždenie, t. j. aj skratku na NZ môže zmeniť zas len Národné zhromaždenie.

Odpoveď: Zákon určuje len m e n o zákonodarného telesa, a nie aj jeho pravopis. Podľa pravopisných poučiek, platných do 1. januára 1954, meno nášho zákonodarného telesa malo písanú podobu „Národné shromaždenie" a podľa nej skratku NS. Nové Pravidlá slovenského pravopisu, ktoré platia od 1. januára 1954, ustaľuje písanie predpony *z-/s-/zo-* podľa výslovnosti. V zmysle tejto poučky píšeme aj druhú časť uvedeného pomenovania. — Vyslovujeme „zhromažďeňie" (so *z-* pred znelou spoluhláskou *h)*, a teda píšeme Národné z h r o m a ž d e n i e, skratka *NZ*. Ak píšeme „Národné zhromaždenie" (NZ), nerobíme nič protizákonné. Môžeme teda aj v tomto prípade smelo uplatňovať poučky nových Pravidiel slovenského pravopisu.

2. *Podľa ktorého vzoru skloňujeme maďarské priezvisko Székely?*

Odpoveď: Pri riešení nadhodenej otázky treba vychádzať z výslovnosti. Vlastné meno *Székely* vyslovujeme podľa výslovnosti v maďarčine ako „Sékej". Podľa svojej zvukovej (výslovnostnej) podoby sa vlastné meno *Székely* jednoznačne zaraďuje medzi mená, ktoré sa skloňujú podľa vzoru „chlap". Skloňujeme ho teda takto: *Székely — Székelya — Székelyovi — Székelyom.*

G. Horák

POSUDKY A REFERÁTY

SLOVENSKÝ JAZYK pre 6. ročník všeobecnovzdelávacích škôl s vyučovacím jazykom slovenským. Autori: dr. Gejza Horák a Mikuláš Rumpel.

Učebnica vznikla z dočasnej učebnice „Jazyková výchova pre I. triedu stredných škôl", ktorú autori podstatne prepracovali a skrátili. Obsahuje všeobecné výklady o jazyku, opakovanie, zhrnutie a prehĺbenie učiva z 1.—5. ročníka, tvorenie slov, tvaroslovie a elementárne poznatky zo skladby (zväčša zo skladby jednoduchej vety).

Celkove sa autorom podarilo vytvoriť učebnicu dobrej úrovne. Najlepšie sú spracované všeobecné výklady o jazyku a partie o pravopise a spisovnej výslovnosti jednotlivých hlások. Spoľahlivo podávajú látku aj všetky lekcie z tvaroslovia. Z metodickej stránky má učebnica tú prednosť, že výklady sa podopierajú intenzívnymi cvičeniami, ktoré sú dostatočne nasýtené preberaným javom.

Nedostatkov nemá učebnica veľa a ktoré sú, tie sú menšieho významu. Na daktoré chceme tu poukázať.

Používanie nárečí sa tu len konštatuje, ale nijako neobmedzuje, keď sa vraví (na str. 8): „Nárečím sa hovorí doma, na ulici, v dedine, v meste, v okrese i v kraji"; podobne na strane 6. Z povedaného sa zdá, akoby sa žiakom dovoľovalo používať nárečie miesto spisovného jazyka na všetkých uvedených miestach. Škoda tiež, že celá prvá časť takmer nemá cvičení.

V oddiele „Opakovanie, zhrnutie a prehĺbenie učiva z 1.—5. ročníka" vyskytol sa problém, ako preberať opakované poučky: v zjednodušenej podobe ako na národnej škole, či ich doplniť a spresniť a nakoľko? Autori zväčša ponechávajú prvú možnosť, hoci tak vznikajú isté vecné nepresnosti. Napr. poučka „Prísudok sa zhoduje s podmetom vety v osobe, čísle a v rode" (str. 16) v takejto neúplnej podobe je nesprávna, vzťahuje sa len na menný prísudok; aktívny slovesný prísudok nielen v minulom čase (ako sa v učebnici správne uvádza), ale ani v prítomnom čase sa nezhoduje s podmetom v rode. Podobne neúplná je definícia: „Prídavné mená sú ohybné slová, ktoré označujú vlastnosť osôb, zvierat a vecí." Keď sa hneď v ďalšej vete vraví „Prídavné mená sú akostné a privlastňovacie", treba aj v definícii uviesť, že prídavné mená vyjadrujú vlastnosť alebo vzťah. Podobné nedôslednosti sa vyskytujú aj pri číslovkách, ktoré sa definujú ako ohybné slová, a definícia sa ilustruje aj číslovkou „mnoho"; v prvom cvičení sú taktiež číselné príslovky „málo, niekoľko". V tomto ročníku netreba už opakovať neurčitú formuláciu „Niektoré slovesá vyjadrujú budúci čas tvarom prítomného času s predponou, napr. *nakreslím, napíšem, urobím, uvidím*" (str. 29), ale treba uviesť, že sú to všetky predponové slovesá, ktoré vyjadrujú dokončený dej. Presnejšie by mohli byť aj definície predložiek a spojok (str. 34). Pozornejšie by sa mali vyberať aj vety na ilustráciu výkladu. Spojky má hľadať žiak napr. v súvetí „Závodnú školu práce vedie úderník, ktorý odovzdáva najlepšie výrobky", v ktorom spojky niet (iba vzťažné zámeno); alebo častice v súvetí „Či v zime, či v lete, vždycky je zelená", ktoré je spojené dvojitou rozlučovacou spojkou *či — či.*

Asimilácii neznelej spoluhlásky k znelej by sa malo venovať viac pozornosti a aj nejaké cvičenia, lebo táto asimilácia je pre slovenčinu charakteristická. Žiada sa to už preto, že na opačnú asimiláciu, v ktorej sa chyby nerobia, sú v učebnici tri cvičenia (str. 61).

Pri odvodzovaní slov k príponám *-eň/-ovňa, -isko/-ište* treba uviesť poznámku o ich používaní. Nestačí uviesť len „Prípona *-ovňa* je napr. v slovách: *hájovňa, pracovňa, zotavovňa, opravovňa*", lebo v cvičeniach môže žiak doplniť príponu *-ovňa* aj tam, kde ju spisovný jazyk neznáša (str. 88). Istá neúspornosť je v tom, že tvorenie podstatných a prídavných mien sa preberá i v tejto časti i tvarosloví pri každom z týchto slovných druhov.

V cvičeniach na odvodzovanie slov treba uvádzať len jasné príklady, v ktorých zreteľne vidieť základ a príponu, resp. predponu, a to nielen z formálneho hľadiska, ale i z významového, teda neslobodno hniezdovať k istému základu slová, ktoré s ním súvisia iba historicky (napr. k základu *chodiť* neslobodno hniezdovať slová *obchod, obchodník,* ako sa uvádza na str. 67). V lekcii „Prídavné mená zo slovies" (str. 116) sa uvádzajú aj príklady „zvädnutý list, prinesený dar", ktoré sú trpnými príčastiami. V tejto lekcii sa žiada uviesť tvorenie adjektív príponami *-ný, -vý, -avý, -ľavý, -ivý, -livý, -čivý,* ktoré tam chýba. Tak isto na str. 125 sa činné príčastia *volajúci, píšuci* pokladajú za adjektíva. Adjektíva na *-cí* sa tvoria z neurčitkového kmeňa, nie z prézentného, teda v tomto prípade by boli adjektívami *volací, písací.*

V definícii priamej reči sa uvádza, že uvádzacia veta spolu s priamou rečou tvorí súvetie. Táto vec je dnes ešte sporná a v učebnici pre 6. ročník nemusí byť.

Korektúry sú urobené starostlivo. Nepríjemné nedopatrenie je na str. 142, kde sa píše *dvestopäťdesiat* spolu, ale o štyri riadky nižšie v stĺpcoch sa ukazuje *dvesto päťdesiat* osve.

Na cvičenia sa používajú v učebnici dvojaké texty: časť textov sú úryvky z preloženej a domácej beletrie i vecnej prózy, druhá časť sú texty umele tvorené pre danú potrebu. Bolo by osožné, keby nielen v tejto učebnici, ale vo všetkých učebniciach slovenského jazyka používali sa umelé texty a preklady (často jazykove slabé) v minimálnej miere a keby podstatnú časť cvičných textov tvorili úryvky z našich klasikov, zo slovenských ľudových povestí, príslovní, porekadiel a piesní. Bohaté jazykové dedičstvo našej ľudovej a klasickej tvorby musí ožiť predovšetkým v učebniciach jazyka, aby tak mohlo pôsobiť na utváranie jazykovej kultúry širokých más.

Ján Oravec

SLOVENSKÝ JAZYK pre 8. ročník všeobecnovzdelávacích škôl. Vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave r. 1954.

Nová učebnica slovenského jazyka pre posledný ročník osemročnej školy — ako aj ostatné učebnice — vznikla na základe návrhu nových osnov pre stredné školy. Nové učebnice a ich obrovské náklady (recenzovaná učebnica vyšla v náklade 71.000) sú jedným z neklamných dôkazov nebývalého rozvoja nášho školstva, rozvoja, ktorý je dôsledkom a súčiastkou úspešného budovania socializmu v našej vlasti.

Hlavným autorom recenzovanej učebnice je dr. Ján Oravec, pracovník Ústavu slovenského jazyka SAV. Partiu *Všeobecné výklady o jazyku* spracoval dr. Jozef Štolc. Autori nemali ľahkú úlohu. Podľa návrhu nových osnov (ktorý ešte zďaleka nepredstavuje definitívne osnovy) bolo treba podstatne zredukovať učivo (základná stredná škola sa skrátila o jeden rok) a odstrániť z učebnej látky všetko zbytočné, čo žiaci na tomto stupni nemôžu zvládnuť. Možno konštatovať, že autori túto úlohu splnili vcelku úspešne. Je to predovšetkým zásluha hlavného autora, ktorý si zvolil správnu metódu. Teoretické výklady obmedzil na minimum a ťažisko učebnice presunul do praktických cvičení (je ich celkom 214). Učiteľ i žiaci budú mať dosť látky na precvičenie a upevnenie nových poznatkov. Cvičenia sú premyslené; svedčia o tom, že autor má za sebou dlhú učiteľskú prax. Veľmi kladne treba hodnotiť autorovu zásadu, že v cvičeniach a v príkladoch vôbec temer dôsledne používa vety a úryvky z klasikov našej literatúry i zo súčasných autorov. Takto žiakov nepriamo nabáda čítať hodnotné diela našej krásnej literatúry a stavia im pred oči bohatstvo nášho národného jazyka. Nová učebnica spĺňuje takto aj dôležitú požiadavku vo výchove žiaka k socialistickému vlastenectvu.

Štýl učebnice je vcelku primeraný, ale na niektorých miestach sa výklady podávajú

príliš abstraktne. V nasledujúcich vydaniach bude musieť autor pouvažovať ešte o ďalšej redukcii učebnej látky a o vynechaní niektorých ťažkých miest. Bude sa to týkať najmä skladby a náuky o slove, v menšej miere i všeobecných výkladov o jazyku. Naproti tomu sa mi zdá, že v tejto záverečnej učebnici bude treba (aspoň pri opakovaní) venovať pozornosť aj vlastnej morfológii (ohýbaniu), pravda, nie vo forme opakovania vzorov, ale skôr vo forme precvičovania správnych koncoviek. Autor na niektoré veci pamätal vo veľmi vhodnom opakovaní na konci učebnice. Správne pritom kladie dôraz najmä na precvičovanie pravopisných poučiek. Ale mnohé morfologické poučky (o tvare gen. sg., lok. sg., o vkladnej samohláske v gen. pl. a i.) nie sú o nič menej dôležité.

Učebnica má túto osnovu: I. *Skladba* (str. 3—77), II. *Zvuková stránka reči* (str. 78—101), III. *Náuka o slove* (str. 102—161), IV. *Všeobecné výklady o jazyku* (str. 162—182), V. *Opakovanie* (str. 183—211). Ťažiskom učiva v tomto ročníku je teda skladba a všeobecná náuka o slove. Sú to najťažšie partie z gramatiky, ktoré kladú tak na autora učebnice, ako i na učiteľa veľké požiadavky.

Autor prebral v učebnici v skratke celú syntax, teda skladbu jednoduchej vety i súvetia. Ako som už spomenul, túto kapitolu bude treba zostručniť. Sotva patria na tento stupeň napr. takéto abstraktné výklady: „Vetný sklad vzniká až vo vete. Ostatné sklady slov jestvujú aj mimo vetnej súvislosti, nevznikajú až vo vete, ale vstupujú do nej hotové" (str. 4). Podobne aj zmienka o plynulom prechode medzi predmetom a príslovkovým určením (str. 24—25) môže byť užitočná iba pre učiteľa, nie pre žiaka tohto stupňa (stačilo ju uviesť petitom).

Okrem toho máme ku skladbe s. Oravca tieto všeobecné i jednotlivé pripomienky: Autor (ani titulový redaktor) nebol dosť pedantný v zachovávaní jednotnej terminológie. Raz hovorí o vedľajších vetných členoch (str. 6, 13, 23, 26), raz o rozvíjacích vetných členoch (str. 21). Na str. 20 je nadpis „Hlavné vetné členy", ale prvá veta pod ním sa začína: „Základné vetné členy..." Na niektorých miestach sa hovorí o niekoľkonásobnom člene (podmete, prísudku, doplnku atď.), inde o viacnásobnom člene (pozri napr. str. 26 a 35). Popri správnom termíne priraďovacie (podraďovacie) súvetie sa používa aj nesprávny termín „priradené (podradené) súvetie" (str. 25, 66—7). A zasa naopak popri správnom termíne podradená veta sa používa aj nesprávny termín „podraďovacia veta" (str. 66). Nevhodný je termín „pretváranie slov" (str. 131). Na str. 4 sa nechávajú bez vysvetlenia neobvyklé termíny „objasňované slová", „objasňujúce slová". Na str. 5 sa bez vysvetlenia používa termín „vypočítavacia melódia". Na str. 9 sa používa zastaralý termín „pochop" miesto *pojem*. Nie je jednotný slovosled v nadpisoch: *Vedľajšie príslovkové vety miestne — Vedľajšie vety príslovkové časové — Vedľajšie príslovkové vety spôsobové* atď. (str. 47 n.). Podobné nedopatrenia sa nájdu aj v iných kapitolách. Nezvyklé je u nás rozdeľovať druhy slov (časti reči) na „slovné druhy" (ohybné, str. 192 n.) a „neohybné časti reči" (str. 195 n.).

Myslím, že autor už mohol pojať do učebnice správny publikovaný názor, že spojka *lebo* v príčinných vetách je podraďovacia (ako *pretože*).

Poučka v rámiku na str. 7 (pre stručnosť ju necitujeme) je nepresná. Neobratne a nepresne je štylizovaná táto poučka: „Keď sa prísudok skladá zo sponového slovesa a z prídavného mena (zámena, číslovky), sloveso je vždy (! — tu treba opakovať „pri vykaní" — Š. P.) v množnom čísle, iba prídavné meno (zámeno, číslovka) sa zhoduje v rode a čísle s osobou, ktorej vykáme" (! — str. 5). Sporné je, či nápisy ap. typu *Drevená dedina* možno s autorom pokladať za menné jednočlenné vety (str. 16). Poučka, ako sa treba pýtať na predmet, sa zbytočne opakuje na dvoch miestach (str. 24 a 39). Sotva možno pokladať za správny takýto výklad: „Podraďovacie súvetie vzniká tak, že niektorý vetný člen sa rozrastie natoľko, až ho treba vyjadriť celou vetou" (str. 38). Zdá sa mi, že autor chápe príliš široko nepriamu otázku (str. 40).

Kapitola o spisovnej výslovnosti v II. partii (Zvuková stránka reči) mohla byť trochu dôkladnejšia. Viac pozornosti sa malo venovať dvojhláskam i rytmickému zákonu, i keď opakovacie cvičenia na konci knihy tento nedostatok čiastočne odstraňujú. Nesúhlasím s formuláciou o výslovnosti *ä* (autor tu stavia do protikladu spisovný jazyk a

vzornú výslovnosť). Neviem, prečo autor proti Pravidlám tvrdí, že *v* je párová spoluhláska (str. 88). Výklady o spodobovaní spoluhlások na str. 89 sú na niektorých miestach chybné. Platí to napr. o poučke, že neznelá spoluhláska sa vyslovuje ako znelá „na rozhraní základu a prípony, ak sa prípona začína znelou a zvučnou spoluhláskou ... takéto spodobovanie nastáva aj pred pádovými a osobnými koncovkami" (I b). Podľa toho by sme museli vyslovovať napr. „chlabmi" m. *chlapmi*, „prúdmi" m. *prúčmi*, „pldník" m. *pltník* atď. Nevhodne je z Pravidiel prevzatá štylizácia „Ustaľuje sa výslovnosť a pravopis slov", „Ustaľuje sa pravopis slov". Vypadla zmienka o rozlišovaní *smena* a *zmena*. Postup výkladu asimilácie pri znelých spoluhláskach je iný ako pri neznelých. Treba ho zjednotiť.

Príklady typu *pod kopu, z knihy* (predložka + meno) sú nevhodné na ilustrovanie poučky o asimilácii na konci slova. Nie sú celkom presné ani výklady o výslovnosti spoluhlásky *v* (str. 90). Celkom tu vypadla zmienka o koncovke *-ou*. Nesúhlasím s tvrdením, že v slove *srdce* sa vyslovuje (v spisovnom jazyku) jednoduché *c* (str. 91). Nepokladám za správnu ani poučku, že v slovách typu *odsúdiť, nadsadiť, podsypať* vyslovujeme skupinu *ts*. Podľa mojich pozorovaní, podľa konštatovania ortoepickej komisie i podľa Pravidiel vyslovujeme tu zdvojené *cc* (podobne ako v type *otcu, predsa*). Nevhodná je poučka, že „v spoluhláskových skupinách vyslovujeme spravidla (!) v spisovnej výslovnosti všetky spoluhlásky" (str. 93). V poznámke o kvantite v cudzích slovách (str. 98) sa stavia nesprávne „nový pravopis" proti „starému pravopisu". V skutočnosti sa tu „nový" a „starý" pravopis (z r. 1940) zhoduje. Na str. 100 sa uvádza zastaralé slovo *pedagógia* (je len *pedagogika*).

Kapitola *Náuka o slove je* dobre premyslená. Správne sa tu používa deduktívna metóda. Výklady (najmä vstupné partie) by však bolo možné skrátiť. I tu sa nájdu (podobne ako v partii o syntaxi) príliš abstraktne štylizované miesta (pozri napr. na str. 104 posledný odsek). Na str. 129 sa nenáležite uvádza prípona *-ký* (v slovách *český, ruský*). Na str. 137 v cvičení 154 sa nenáležite uvádza prípona *-ca*.

Zostručniť by sa dala i kapitola *Všeobecné výklady o jazyku*, a to medziiným aj úspornejším spôsobom vyjadrovania. Napr. veta „Jazyk si nemožno predstaviť bez ľudskej spoločnosti" (str. 162) sa opakuje v nepatrnej obmene (slovosled) na str. 163. Autor (doc. Štolc) by sa mal v učebnici varovať frázovitosti napr. takéhoto druhu: „A to je tá schopnosť, ktorou sa ľudská spoločnosť zmocňuje nových a nových poznatkov a napreduje ďalej a ďalej vo všetkých oblastiach svojho života" (str. 163). „Nevypovedaná myšlienka zaniká bez stopy a hasne ako iskra" (tamže). „Jazyk ako dorozumievací prostriedok, ako nástroj spoločenského styku je akoby krvou ľudskej spoločnosti. Lebo ako by človek nemohol žiť bez krvi, tak by ani žiadna ľudská spoločnosť nemohla žiť bez jazyka a musela by sa rozpadnúť a zaniknúť" (tamže). Nevhodná je v učebnici aj štylizácia tohto druhu: „Preto sa v jazyku prejavuje priamo každá zmena vo výrobe, v spôsobe myslenia atď." (str. 162). Toto „atď." žiakom nič nehovorí a zvádza ich k frázovitosti. Sotva možno pokladať za správnu štylizáciu „Slovná zásoba sa mení z o d ň a n a d e ň..." (tamže). Neobratná je aj táto štylizácia: „Zo slovnej zásoby na jednej strane vypadávajú slová, ktoré označujú povolania, predmety a veci, ktoré už vyšli z používania" (tamže). Nevedno, na čo sa v poslednej vete vzťahuje zámeno „ktoré". Miesto vety „Spisovný jazyk je umožňovateľom pokroku" (str. 164) by bol vhodnejší slovesný spôsob vyjadrenia. Nie dosť jasne sú štylizované aj tieto vety: „Slúži však (nárečie) v bezprostrednom (!) živote na vyjadrovanie najintímnejších životných zážitkov. Jednak zakotvenosť (!) nárečí v pradávnej minulosti a jednak ich výrazová pestrosť a živá citová zaujatosť (nárečí? Š. P.) spôsobuje, ..." (str. 166). Frázovite vyznieva aj toto tvrdenie: „Za socialistického spoločenského zriadenia (v ktorom ešte nie sme — Š. P.) toto vyrovnávanie postupuje o to rýchlejšie, že najširšie vrstvy pracujúcich majú voľný prístup ku vzdelaniu v spisovnom jazyku a že sa celonárodné hospodárstvo a výroba vedie podľa jednotného plánu" (tamže). Nič žiakom nepovie ani táto veta: „Pri slovesách sa uplatnil výraznejšie aj slovesný vid" (str. 167).

V kapitole „Vývin slovenského jazyka" mal doc. Štolc ukázať, ako sa dejiny slovenského ľudu odrazili najmä v slovnej zásobe slovenského jazyka. Na str. 169 sa tvrdí, že „mäkké vzory (v češtine) majú (v dat. pl.) príponu *-ím*". V tom istom riadku sa však uvádza príklad *strojům*, ktorý ukazuje, že mäkké vzory majú aj koncovku *-ům*. Nepokladám za správne hovoriť o ruskom prízvuku, že je „neustálený" (str. 171). Správny je len termín *voľný* alebo *pohyblivý*. Na tej istej strane sa tvrdí, že v ruštine je v 3. os. jedn. č. „prípona *-t* a v množ. č. prípona *-ť*: *on znajet, oni znajuť*". Po prvé do koncovky patria i samohlásky *e*, resp. *u*, po druhé v 3. os. pl. je koncovka *-ut*, nie *-uť*. Nemožno súhlasiť s tvrdením, že by základný slovný fond slovanských jazykov (celý!) pochádzal z obdobia praslovančiny (str. 173). Autor prevzal zo staršieho vydania moju štylizáciu o gramatickom princípe v slovenskom pravopise (str. 182). Gramatický princíp sa v slovenskom pravopise síce uplatňuje, ale treba ho odlíšiť od morfologického princípu.

Pri všetkých uvedených pripomienkach možno partiu doc. Štolca označiť ako vhodné doplnenie učebnice.

Za veľmi správne pokladám, že autor venoval celú kapitolu opakovaniu, v ktorom sa neobmedzuje na mechanické opakovanie základných poučiek, ale v mnohých cvičeniach učivo dopĺňa.

Pripomenul by som ešte korektúry. Učebnice slovenčiny by mali byť z tejto stránky bezchybné. Slovenské pedagogické nakladateľstvo nevedelo však ešte korektúry pri návale učebníc takto majstrovsky zvládnuť. Autori by mali trvať aspoň na dvoch autorských korektúrach. I v recenzovanej učebnici sú niektoré nepríjemné korektorské chyby. Niekoľko ich uvediem. Str. 17: „viac menej" m. *viac-menej;* str. 90: „hlevlivý" m. *hnevlivý;* str. 96: „takisto" m. *tak isto;* str. 103: „idiomy, idiomami" m. *idiómy, idiómami;* str. 127: nevhodné typografické riešenie pri slovách typu *kovo-robný;* str. 145: „zo slovného základu" m. *slovesného;* str. 166: „vetev" (3x) m. *vetva;* str. 171: nedostatočné typografické riešenie poľských slov *dąb, łąka, ręka;* str. 181: niekoľko chýb v štúrovskom texte; str. 206: zbytočná pomlčka vo vete „Ako vidíme — z našich príkladov" (bod 7). V prvej vete na str. 114 vypadla čiarka, podobne na str. 141 v prvom odseku pred spojkou *ale*.

Celkove pokladáme recenzovanú učebnicu za veľmi dobrú pomôcku pre učiteľov i za vhodnú učebnú knihu pre žiakov. Môže sa stať východiskom pre spracovanie definitívnej učebnice.

Štefan Peciar

PAULINY—RUŽIČKA—ŠTOLC, UČEBNICA SLOVENSKÉHO JAZYKA PRE ŠTVORROČNÉ ODBORNÉ ŠKOLY. Vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave r. 1954.

Jazyková výchova spĺňa aj na odborných školách významnú úlohu. Aj tu platí, že kladné výsledky v jazykovom vyučovaní majú pozitívny odraz v celkovom vzdelávacom procese.

Najdôležitejším predpokladom skvalitňovania jazykovej výchovy je popri zvyšovaní učiteľovej odbornej pripravenosti dobrá učebnica. Treba vítať s uspokojením, že medzi učebnicami, ktoré sa po úprave slovenského pravopisu dostali do rúk učiteľov a žiakov v septembri tohto roku, je aj učebnica pre odborné školy.

Pretože sa táto učebnica má používať vo všetkých ročníkoch odborných škôl, autori neusporiadali učivo podľa ročníkov, ako to predpisujú osnovy, lež systematicky. Tento spôsob podávania látky zaznamenávajú autori na začiatku učebnice v poznámke *Pre učiteľa*. V nej slovenčinára vyzývajú, aby si príslušnú učebnú látku vyberal, aby jej precvičovaniu venoval toľko času, koľko si to vyžaduje úroveň triedy a napokon — ak treba — aby si podľa vzoru v učebnici a so zreteľom na ráz odbornej školy cvičenia aj sám zostavoval.

Ak chce učiteľ splniť úlohu, ktorú na neho kladie úvodná poznámka, najskôr si musí prečítať celú učebnicu. Len tak nadobudne v látke prehľad a bude môcť z nej pre jednotlivé ročníky vyberať.

Učebnica obsahuje okrem hláskoslovia, tvaroslovia a skladby dve kapitoly z češtiny, a to: 1. *Prehľad českého hláskoslovia a pravopisu v porovnaní so slovenským* a 2. *Prehľad českého tvaroslovia v porovnaní so slovenským*. Ďalej je v učebnici kapitola *Z dejín slovenského jazyka* a napokon časť *O slohu*. Okrem toho sa v nej venuje potrebná pozornosť ortoepii, ktorú v učebnici nájdeme pod nadpisom *O spisovnej výslovnosti*.

Autori zostavovali učebnicu tak, aby bola pre študentov aj pre učiteľa dobrou pomôckou na opakovanie učiva i na nadobudnutie nových jazykovedných poznatkov. Pri svojej vecnej bohatosti a hojnosti cvičení môže byť táto učebnica aj dobrou pomôckou pre mimoškolské štúdium.

K učebnici máme len niekoľko drobnejších poznámok.

Na str. 18 sa medzi poučkami o kvantite samohlások medziiným hovorí: „Každej krátkej samohláske zodpovedá jedna dlhá slabičná hláska." Takáto formulácia môže žiakov zvádzať k nesprávnemu hodnoteniu dvojhlások a pripúšťa zahrnúť do pojmu dlhej slabičnej hlásky aj v tomto prípade slabičné spoluhlásky *ŕ* a *ĺ*. V tomto prípade sa nebolo treba vyjadriť tak všeobecne; treba celkom jednoducho a priamo povedať, že krátkej samohláske zodpovedá príslušná dlhá samohláska alebo dvojhláska.

Na str. 15 sa slovo *reuma* uvádza ako trojslabičné, teda s výslovnosťou „re-u-ma". Takto sa hovorí o výslovnosti slova *reuma* aj na str. 30. Podľa doterajších pozorovaní živej výslovnosti sa domnievame, že slovo *reuma* sa zväčša vyslovuje dvojslabične, teda ako *reuma*. Priam tak sa nám nechce súhlasiť s výslovnosťou slova *socialista* („so-ci-a-lista"). V slove *socialista* nevyslovujeme skupinu *i-a*, lež dvojhlásku *ja*. Obe slová podľa toho by potom patrili medzi slová, ktoré sa vyslovujú ako zdomácnené.

Na str. 76—77 sa používa popri termíne v e c n ý v ý z n a m s l o v a aj menej správne (i keď kde-tu používané) označenie „význam slova". Nepokladáme túto dvojakosť za odôvodnenú. Termín v e c n ý v ý z n a m s l o v a (na rozdiel od gramatického významu) pokladáme aj pre školskú prax za výstižnejší a správnejší.

Na str. 111 sa o tzv. etickom datíve hovorí pod nadpisom „mravný datív". Tento názov nie je dosť priliehavý. Najlepšie bude, ak budeme v učebniciach dôsledne používať termín *datív dôvernosti*, ako ho uvádza Základná jazykovedná terminológia (str. 22, č. 537).

Na str. 144 sa o význame násobných čísloviek uvádza: „Stupňujú teda základný význam slova tak, že ho zveličujú absolútnym vyjadrením stupňa zveličenosti." Takúto charakteristiku významu násobných čísloviek nepokladáme za súcu pre školskú gramatiku.

Na str. 234 bolo treba definíciu predmetu formulovať priliehavejšie. (Dozaista len prehliadnutím sa stalo, že v učebnici ostala takáto definícia predmetu: „Predmet je rozvíjací vetný člen, ktorý je podradený nadradenému vetnému členu a dopĺňa jeho význam." Takáto definícia sa môže vzťahovať aj na iný rozvíjací vetný člen (na prívlastok).

Kde-tu bolo treba s väčšou starostlivosťou štylisticky uhladiť výzvy pred cvičeniami, najmä v hláskosloví:

Str. 14: „Pozorujte, že význam slova sa mení, keď sa v slove zamení i len jediná hláska inou hláskou." Tu bolo treba použiť dve vety: jednu konštatujúcu príslušný jazykový fakt a druhú výzvovú, aby študenti pozorovali zmenu významu slova pri výmene jednej hlásky.

Str. 17: „Pozorujte, že zadné samohlásky oproti predným spôsobujú, že sa mení význam slova..." Aj tu bolo treba použiť dve vety, aby sa predišlo opakovaniu spojky *že*. — Str. 23: „Ale vyslovte teraz citoslovce *pst* a vypozorujte, že vám v hlave nehučí..." Druhú polovicu výzvy bolo treba štylizovať priliehavejšie. — Str. 36: „Predpona *z- (s-)* sa vyslovuje ako *z-* alebo ako *s-* len vtedy, keď je to skutočne predpona." Podobne na str. 50: „Predpona *vy-* sa píše len vtedy, keď je to skutočne predpona." Upozornenie, aby žiaci dávali pozor na začiatočné *z- (s-)* a *vy- (vi-)* so zreteľom na rozbor príslušného slova (v jedných slovách je *z-/s-*, *vy-* predpona, v druhých ide o časť koreňa), nemali dostať v takejto „kruhovej" podobe.

Na str. 40 si bolo treba povšimnúť nepríjemné trojnásobné „ktorý" na čele vzťažných viet v tom istom súvetí: „V dnešnom, najmä odbornom jazyku je však mnoho odborných názvov a termínov, k t o r é sa ešte celkom neprispôsobili našej výslovnosti a k t o r é sa nevyslovujú podľa pravidiel o výslovnosti, k t o r é platia v našom jazyku. (Rušivo pôsobí tretie „ktorý"; riedenou tlačou G. H.)

Na str. 282 v cvičeniach 212—216 by sa nemusela šablónovite opakovať výzva „urobte". Aj so zreteľom na slohovú výchovu (nepriamu) bolo treba výzvu obmieňať, a to aj za cenu, že by bola potom menej stručná.

Zisťujeme, že autori nemali jednotný náhľad na umiestenie vzťažného zámena *sa*. Svedčí o tom nejednotné umiestňovanie zámena *sa* v častiach učebnice. Uvedieme po jednom príklade z oboch typov umiestenia zvratného *sa:* a) „Podľa vzoru *hrdina* s a s k l o ň u j ú mužské životné podstatné mená..." (str. 88); b) „Podľa vzoru *pekný* s k l o ň u j ú s a akostné prídavné mená... (riedil G. H.)

Korektúry učebníc slovenského jazyka majú byť starostlivé a dozaista zo všetkých textov najstarostlivejšie. Doterajší stav nás ešte neuspokojuje. Platí to aj o tejto učebnici. (Pozri napr. na str. 5 „ortoépia"; na str. 150 „ohrožuje"; na str. 216 „zisťovanie otázky" = zisťovacie otázky atď.)

V kapitole *Z dejín slovenského jazyka* sa nemalo vari pozabudnúť (na str. 265: Zmeny v skloňovaní podstatných mien) na pôvodný inštrumentál pri mužských typoch *(s chlapy, medzi potoky, s chlapci),* ktorý bolo možno (v podobe *s chlapi, s vojaci)* doložiť z nárečí. Treba vítať, že k výkladu o dejinách slovenského jazyka pripojili autori aj niekoľko textových ukážok. (Kde-tu by sa bola žiadala pre ľahšie porozumenie vysvetľovacia poznámka.) Keď sa žiak stretne s vybraným textom, príslušné obdobie vývinu slovenského jazyka sa mu stáva živou skutočnosťou.

V skladbe sa pri veľkej väčšine dokladov (vety ozrejmujúce preberaný skladobný jav) uvádza pri citáte v zátvorke autorovo meno. Tento postup je správny a treba ho uplatniť v každej učebnici pre starších žiakov (aj pre mladších?) najmä z pedagogického hľadiska. Žiakov takto priam upozorňujeme, aby čítali krásnu literatúru a kontrolovali si na nej svoje vedomosti a pohotovosť v slovenskej gramatike. Súčasne tento postup pomáha učiteľovi hľadať nové doklady (hľadajú aj žiaci) a kde-tu aj celé cvičenia, na ktoré upozorňuje učiteľov úvodná poznámka.

Z kapitoly *Sloh* treba vyzdvihnúť najmä zaradenie charakteristiky rozhlasového prejavu a upozornenie na jazykové prejavy praktického rázu. Nepozabudlo sa ani na zápisnicu, posudok (kádrový posudok). Z hľadiska každodenných potrieb nášho spoločenského života podáva sa pozorne rozvedená charakteristika kritiky (sebakritiky) a diskusie. So zreteľom na charakter škôl, ktorým je učebnica adresovaná, autori podrobnejšie rozviedli poznatky o odbornom štýle a najmä otázky odbornej terminológie („Tvorenie a sústava odborných názvov", str. 302).

V tejto učebnici dostávajú študenti a učitelia odborných škôl dobrú pomôcku.

Ešte otázka, ktorú vari položia daktorí učitelia: Nekladie nová učebnica slovenského jazyka vysoké nároky na žiaka i učiteľa? Bezpochyby, ale celkom správne; veď vyučovanie slovenského jazyka sa na odborných školách donedávna zanedbávalo a podceňovalo. Stalinove články o jazyku, o jeho postavení v spoločenskom živote, najmä vo výrobe, kladú na vyučovanie slovenčiny na odborných školách veľmi náročné požiadavky. Učitelia slovenského jazyka so zreteľom na záväzný cieľ, ktorý má jazyková výchova na odborných školách, sa majú pousilovať, aby tieto požiadavky splnili.

G. Horák

INDEXY K XIX. ROČNÍKU SLOVENSKEJ REČI

Zostavila M. Hayeková

Vecný index

Kurzívou sú vysádzané slová a tvary, ktoré sa podrobnejšie rozoberajú z hľadiska gramatického, pravopisného alebo významového. Nesprávne tvary sú v úvodzovkách.

a spojka 122—123
-ačka prípona: v názvoch strojov 243
adjektívum: na *-avý* 262; na *-ový, -ný* 264; využitie v nomenklatúre 243
„ahoj": trampský pozdrav 22
ako: častica 287; citová častica 283; príslovka 285; jej spojovacia funkcia vo vete 280; vzťažná príslovka 281; spojka 280; jej funkcia vo vete 284, 285
ako aj — ako i: ich spojovacia funkcia vo vete 280
„akurát" — *práve* 22
allomorfy = morfémové alternanty 298
antonymá: v slovníku 67, 87; pri vyučovaní gramatiky 132—133
apoziopéza = zamlčanie 279
-ár/-iar prípona: jej výskyt 298, 300, 301
artikulácia: apikálna, dorzálna, kakuminálna 234; v rozhlasovom prejave 224
asimilácia: predpôn 203; spoluhlások 208; spoluhlások pri speve 215—216; znelostná: neznelých spoluhlások 202; znelostná 207
ä: v spievanom texte 217; vo výslovnosti 22, 210, 236
bábkár — babkár 57
„barak" — *dom* 22
belčov: použitie u Jančovej 288
bolkanie = nesprávne vykanie 23—27
botanická nomenklatúra 245, 267
„búda" — *chata, dom* 22
cudzie slová: písanie cudzích miestnych mien v učebniciach zemepisu 149—151; cudzie slová v Karvašovej tvorbe 179—181; v literárnom diele (ich funkcia) 175
-č prípona: v názvoch strojov 243
čaj 123
čakan 123
čakanka 123
čakankovitý 123
čakať 123
čalún 123
čalúniť 123
čalúnik 123
čankať 123
čankot 123
čanský 123
čap 123
čap-čap-čap 124
čapaňa 124
čapáš 124
čapatý 124
čapcovať 124
čapica 124
čapičiar 124
čapík 124
čapiť 124
čapkať 124
čapkať sa 124
čapnúť 124
čapor 124
čapovací 124
čapovník 124
čapovať 124
čapovec 124
čapovitý 124
čapta 124
čapták 125
čaptať 125
čaptavý 125
čapura 125
čariť 126
čas 125
časový 125
častica 127
čechizmy: v Kollárových Národných spievankách 192
čelo 126
čelovekočas 258
čeľusť 126
čeľustie 126
čert 126—127
červený 127
česať 127
či-či rozlučovacia spojka 308
číslovky: nesklonné, zložené s jeden 232; radové: ich písanie 49; zložené 46—49; zložené radové: ich skloňovanie 232
čo spojka, zámeno 280
„dau, mau": v Kollárových

Národných spievankách 193
deadjektíva 252, 253
deliť: väzby 50
demokracia 121
denominatíva: v Kollárovom diele 193
desubstantíva 253, 300
deverbatíva 299, 300, 301
dialekt: jeho umelecký účinok 178; miestne dialekty 20
dialektizmy: v literárnom diele 175; v slovnej zásobe žiakov 134
dikcia a slovo: vo vokálnom odbore 214
dĺženie korennej slabiky 264
dĺžka slabík v spievanom texte: jej organizácia 216
doplnok 280, 285
drôt — drôtik, drotovať — drotár: v nových Pravidlách 54, 55
dvojhlásky *ia, ie, iu, ô:* v spisovnej slovenčine 204; v spievanom texte 217; *ia, ie, iu — ja, je, ju:* rozdiel vo výslovnosti 204, 205
dvojtvary 6
elipsa = výpustka 275
etymológia: slov 265; slovenských názvov rastlín 265
eufónia 235
excerpcia: jej úloha pri zostavovaní slovníka 67; gramatická 118; jej pravidlá 117; odborná 288; slovníková 116—118; výberová 117
exemplifikácia a frazeológia: v českom slovníku 88; v strednom slovníku 68—71
expresíva v Karvašovej tvorbe 182—183
„fakt" — *pravda, ozaj* 22
fermentovať 255
fonetika 236; medzislovná pri speve 217
formalizmus: vo vyučovaní slohu 199
formovať 255
fosfatizovať 254
„fotiť" — *fotografovať* 22
„fotka" — fotografia 22
frazeológia v strednom slovníku 71; frazeologické spojenia v Karvašovej tvorbe 185
funkčný: sloh 164; zreteľ výrazu 178
„furt" — *stále* 22
gáfor 127
gagotať 127
gajdy 128
galantný 128
galéria 128
galvanizmus 128
gániť 128
gaštan 128
gazda 128
gazdiná 128
generátor 128
geometria 128
gerila 128
gesto 128
gramatika 163; v rozhlasovom prejave 226
guľa 118
gaľatý 118
haplológia 279
heslo v slovníku: čelné 71; hniezdové 71; spracovanie v maďarskom slovníku 110—111; v odbornom slovníku 260
chlap 119
chlapák 119
chlápä 119
chlapča 119
chlapec 119
chlapík 119
chlapina 119
chlieb 70—71, 119
chovať 121
chuť 120
chúťka 120
chutný 120
chyba 119
chybný 119
chytať 121
chytiť 121
idealizovať 254
interpunkcia: v rozhlasovom prejave 231; v slovníku 89; zloženého súvetia 33
intonácia: v rozhlasovom prejave 224
-iť: slovesná prípona 36—40
-izovať 36—40
j: výslovnosť 237
jazyk: a spoločnosť 4; gramatická stavba v jazyku, jej význam pre spisovný jazyk 6; hláskoslovné zákony v jazyku 242; hovorový 255; jeho vizuálna a zvuková podoba 14—15; jeho zvuková podoba v rozhlase 201; literatúry pre mládež 298; v literárnom diele 174; národná špecifičnosť jazyka 179; národný 255; okruh jeho pôsobnosti 266; prevzaté slová v jazyku 92; spevoherný, jeho kultúra 211—221; tvaroslovné zákony v jazyku 242; vnútorné zákony jazyka 242; spisovný jazyk 287; a nárečia 176—177; jeho hovorená podoba 238
jazyková kultúra 309; v nových Pravidlách 3—8
jazyková výchova 312, 314; na školách 61
jazykové výrazivo: v Karvašovej tvorbe 173—186
jazykový sloh 255; jazykový zemepis 115
jedinec 5
„just" — *navzdory, práve* 22
kabát 120
kabinet 120
kalkovanie 242
kalky: v botanickej nomenklatúre 244; prekladové u Jesenskej 187; v strojníckej terminológii 263
kameň 120
kloktať 5
koľko: príslovka: jej funkcia vo vete 280
kombinatorika 236
komolenie slov 22; v spievanom texte 220
koncovky: duálové 22
kontrarevolúcia 5
kozák (čes.) 83, 85
kozmopolitizmus: jeho vplyv na jazyk 21, 22
-krát: druhá časť zložených slov 87
kryštalizovať 255

kto zámeno: jeho funkcia vo vete 280
kvantita: samohlások 313; slovies odvodených od podstatných mien 36—40; krátenie kvantity denominatívnych slovies 37—38
kvieťa 192
kým: spojka 280
lanský, vlaňajší 302, 303
-li: prípona slovies v minulom čase 10, 11
lebo: podraďovacia spojka 310; spojka, jej význam vo vete 135—142
lexikografia: teória a prax 82—90; lexikografická problematika 78—82; teória 74, 118
lexikológia 164
mašinomesiac 258
mazať — mastiť 263
mená rastlín: 264; posloven-čené, medzinárodné 246
Miestny národný výbor v Trstenej 57—58
minuloročný — lanskoročný 302
minulý 302, 303
mobilizovať 253
morfémové alternanty = allomorfy 298
morfológia 301, 310
můj (čes.) 90
my 90
nadprodukcia 5
nárečie: sociálne, geografické 255; v Karvašovej tvorbe 178; v literárnom diele 176—177; v maďarskom slovníku 110; v rozhlase 226; používanie nárečí 308
Národné zhromaždenie 307
násobiť: väzby 50
názvoslovie: odborné 60—61
názvy: strojov, pomôcok, náradia 243; jednoslovné 249; ľudové názvy rastlín 265; slovenské názvy hoblíkov 248—251; tvorenie názvov 249
neurčitok: dôrazový, epanaleptický 274
niet, nieto, nie je 55—56
nomenklatúra: národná, botanická 244; nezhodný prívlastok v nej 243
norma: štylistická 164
-ný: koncovka prídavných mien 252
„odsadenie": hlasové v rozhlasovej reči 299, 231
odvodzovanie: od slovesného koreňa 300; odvodzovanie slov 301, 309
onikanie 23—26
onomatopoja: v Karvašovej tvorbe 185
ortofónia 239
ortoepia: 313, 239; ortofónia a kalilógia spievaného textu 213; slovenská 240
oslovenie 269
„ostať" — *nastať* 292, 306; „ostať" — *zostať stať sa* 293, 306—307
-ovať prípona 36—40
pani oslovenie 22
parataxa 171
paseka 106
perióda: druh zloženého súvetia 34
podmet: vytýčený 272; zámenný 295
polopriama reč 281, 287
polosamohlásková *l* a *r*: v spievanom texte 218
pomenovacie jednotky: v rozhlasovom prejave 225
pomenovacie prostriedky: ich výber 225
pomenovanie: dvojslovné 249
povrávky: ustálené, zmeravené 282
Pravidlá slovenského pravopisu: prvé vydanie z r. 1931 3—4; druhé vydanie z r. 1940 4, 203, 298; Návrh Pravidiel z r. 1952 299; tretie vydanie z r. 1953 8—19, 149, 201, 209, 236, 237, 238, 240, 299, 307; nové Pravidlá v školskej praxi 8—19; homonymita v nových Pravidlách 14
pravítko 5
pravopis: 239, 240; citátov 265; jeho vyučovanie v podmiekach miestneho nárečia; 58—59; slovenský 233; rastlinných názvov 248; v Kollárových Národných spievankách 191; vplyv starého pravopisu na javiskovú výslovnosť 215; výnimky v novom pravopise 13
pravopisná norma 239
pravopisné poučky 303, 310
pravopisný a gramatický slovník v nových Pravidlách 5
prečo príslovka: vo vete 280
predikácia: v súvetí 27
predložka: *na* 294; *k, ku, v* (výslovnosť) 208; *z/zo, s/so* 15—19; *za* 293; prízvukovanie slabičnej predložky 224; *u, pri:* ich použitie a význam 151, 153
predmet: vecný pri slovese *učiť sa* 53; vytýčený 273; zámenný 295
predpona: slovensná *na-* 86; *o-* 292; *s-* 237; *z-/s-, zo-/so-:* ich písanie podľa všeobecne ustálenej výslovnosti v nových Pravidlách 11—14, 202; ich výslovnosť 208; predpony *vz-, bez-, roz-:* ich písanie a výslovnosť 13
predvetie 34
prechodník minulý 304
preklad: doslovný preklad latinských názvov rastlín 247; lexikálne otázky v preklade 197; preklad spevoherného libreta 213; preklady z ruštiny 194—199; metodika prekladania z ruštiny 196; preklad prechodníkových väzieb z ruštiny 198; preklad ruských spojok do češtiny 198; ruský slovosled pri prekladaní do češtiny 198; ruské vlastné mená a ich skloňovanie v českom preklade 197; výber slov pri preklade 197
pri predložka: jej používanie 151
príčastie: činné 305
prídavné mená: na -ický

252; odvodené od združených pomenovaní 43; párové 252; slovesné 45; zložené: ich pravopis 40—45
prípona: *-ár* 250; *-č* 251; *-ník* 250; *-ec, -ovec* 233; *-ík, -ák* 251; *-ista, -ovec* 232; *-iť, -čiť, -izovať* 36; *-izovať, -izácia* 252—255; *-ovať, -ovanie* 252; odvodzovacia 241; *-ník, -ač, -ič, -ík, -(ov)ák, -ár* 249; slovenská: poslovenčeného mena 246; slovotvorná 251
prirovnanie: v Karvašovej tvorbe 183—184; ako pomocný výrazový prostriedok 183
príslovka: odkazovacia 171, 172, 181; vo vete 282; príslovky: cudzieho pôvodu v Karvašovej tvorbe 182; domáce v Karvašovej tvorbe 182; odkazovacie zámenné: *tam, tak* 275; uvádzajúce príslovkovú vetu: *kde, odkiaľ, kam, pokiaľ* 280; vzťažné zámenné 280
príslovkové určenie: vytýčené 273
prísudok: menný 281; vytýčený 274; prísudkové meno 273; prísudkové sloveso 273; prísudkové vety 285
prívlastok: cudzieho pôvodu v Karvašovej tvorbe 183; domáce prívlastky v Karvašovej tvorbe 183; nezhodný v nomenklatúre 243; zhodný i nezhodný v nomenklatúre 243
prízvuk: v rozhlasovom prejave 224, 229, 230; v Stanislavovej Slovenskej výslovnosti 238
proporcionalita v rozhlasovom prejave 226
proziopéza 279
puristi 4
ráz: v slovenskej výslovnosti 207; v spievanom texte 220
reč: hovorová 229, 256; ľudová 287; rozhlasová: intonačné výkyvy v nej 231
rod: gramatický 271
rotacizmus 239
ruský slovník: jeho význam pre prekladateľa 198;
rtg snímka 305—306
rytmický zákon 205, 236; výnimky v rytmickom zákone 205
s-, z-, zo- predpony 5, 7, 11—14
s, so a *z, zo* predložky: ich písanie podľa nových Pravidiel 5
samohlásky: výslovnosť samohlásky *e 216;* samohláska *ô* v spievanom texte 216; systém dlhých samohlások v spisovnej slovenčine 205
sbor 13—14
schôdza 5
signalizovať 254
sjazd 13—14
slabičné *ŕ, ĺ:* výslovnosť 205
slabika: v Stanislavovej Slovenskej výslovnosti 236
slang: dielenský 249; strojársky 255; krajové rozdiely v strojárskom slangu 257; slová nemeckého pôvodu v strojárskom slangu 256, 257, 263; metaforické pomenovania v slangu 257
sloh, sloha 13, 14
sloh 161—164; odborný, novinársky, rečnícky, úradný, spoločenský, umelecký 164; metodika slohu 199, 200, slohová úloha 199—200
Slovať inostranných slov 94
slovesá: denominatívne 36; desubstantívne na *-izovať* 254; druhotné, odvodené 36; nezmenená dĺžka menného základu odvodených slovies 39; na *-núť* 262; opakovacie 264; predponové 102; s predponou *po-, z-* 253; význam slovies na *-izovať, -ovať* 254, 255; vypúšťanie sponového slovesa v ruštine 196; slovesné tvary min. času a podmieň. spôsobu: ich jednotné písanie 10
slovná zásoba: a nové Pravidlá 5; slovná zásoba jazyka 91; jej aktivizovanie u žiakov 133—134; slovná zásoba žiakov: jej spresnenie, rozšírenie a očisťovanie 129—135; ľudové prvky v slovnej zásobe 242; slovná zásoba slovenčiny: jej rozvoj 4; slovník v tvorbe M. Jančovej 288; v Kollárových Národných spievankách 192
slovné spojenie: ustálené s preneseným významom 75
slovník: cudzích slov a jeho problematika 90—99; definícia v slovníku 108; ekvivalent v dvojjazyčnom slovníku 80, 82, 101; etymologický slovník slovanských jazykov 115; excerpcia: jej význam pre slovník 6, 7; fonetické varianty v staropoľskom slovníku 114; frazeologické jednotky v slovníku 101; frazeologické spojenia v slovníku 76; gramatické údaje v slovníku 88, 100; hniezdovanie v strednom slovníku 71—74; homonymita v slovníku 78—80, 100, 104; hybridné slová v slovníku cudzích slov 93; indexy na konci slovníka 111; jednojazyčný slovník: teória a prax 65—74; radenie termínov v slovníku 97; normatívny 83; odkazová metóda v slovníku 97; pravopisný a gramatický slovník v nových Pravidlách 5; prehľad prípon a koncoviek v slovníku 111; prechýlené podstatné mená v slovníku cudzích slov 94; prekladový slovník 81; registračný terminologický slovník 268;

rozsah slovníka 70—71; ruský slovník: jeho význam pre prekladateľa 198; skracovanie v slovníku 77; skratky a značky v slovníku 89, 97; slangové slová v slovníku 66; slovník stredného typu 65; súčasného spisovného jazyka českého 82—90; súpisy na konci slovníka 111; školský slovník: jeho problémy 102; štylistická diferenciácia slov v slovníku 69—70; štylistické hodnotenie slov v slovníku 66; štylistické značky v ruskom slovníku 198; terminologický slovník 266, 268; typy slovníkov 102; ukážky slovenského slovníka 118—128; Ukážkový sešit Slovníku současného spisovného jazyka českého: poznámky 82—90; určovací význam slova v slovníku 112; voľné a ustálené spojenie v strednom slovníku 69—70; výklad slova v strednom slovníku 67—68; výklad alebo definícia v slovníku 260; výkladové terminologické slovníky 268; výkladový slovník 82; výstavba hesla v slovníku 77; združené pomenovania v strednom slovníku 70—71; slovníkový archív 116; význam Stalinových statí o jazyku pre slovník 100

slovný fond: rozširovanie v slovenčine 225

slovo: hlásková úprava vo vnútri slova (pri menách rastlín) 248; kmeňoslovná úprava vo vnútri slova (pri menách rastlín) 248; jeho význam v opere 214; obsahové jadro slova v rozhlasovom prejave 255; v kontexte 114—119; zložené slovo, jeho spracovanie v slovníku 87; aktuálne slová v Karvašovej tvorbe 182—183; expresívne slová v Karvašovej tvorbe 181—182; opakovanie slov v Karvašovej tvorbe 182—183; argotické a slangové sláva v slovníku 66; expresívna, funkcia opakovania slov 182; hybridné slová v slovníku cudzích slov 93; morfologická štruktúra slov: jej zmeny 160; nárečové slová v rozhlasovom prejave 225; odborné slová 241; označenie výslovnosti cudzích slov v slovníku 95; odvodené slová: 13, 36, 40; v maďarskom slovníku 110; prevzaté slová v jazyku 92; rozdeľovanie slov 6; strojnícke slová 257; štylistické zaradenie slova v rozhlasovom prejave 225; tvorenie slov 13; tvorenie slov v sovietskej jazykovede 160; vecný význam slova 313; významová stránka slov 298; vzťažné slová 280; zemepisné vymedzenie slov 116; zrozumiteľnosť slov 211

smena 13—14

smer 13—14

„so mňou" — *so mnou* 23

spájanie — pájanie 243

spisovná slovenčina 201, 298

spisovná výslovnosť 6, 201—211, 234, 239, 308

spisovný jazyk 287; a nárečia 176—177; jeho hovorená podoba 238

spojky: *ako* 284, 285; *kedy* 304; *totiž* 294; že 297; priraďovacie spojkové dvojice *i-i, aj-aj* 286; sú vzťažné dvojice spojok *ako-tak, tak-ako* 281—284

spojovací výraz 286. 287; spojovacie výrazy: *ako keď, ako kým* 281

spoluhlásky: výslovnosť spoluhlásky *ľ:* 22, 206, 237; obojperné *v:* jeho výslovnosť na konci slabík a slov 206—207; v Kollárových Národných spievankách 193; v spievanom texte 218, 219; spoluhlásky *ď, ť, ň, ľ* v spievanom texte 220; koncové spoluhlásky v spievanom texte: ich vyrážanie 217; neznelé spoluhlásky pred samohláskami 209; na rozhraní slov alebo na slovotvornom švíku 209; *p, r:* ich výslovnosť v rozhlase 229; *r, l:* ich výslovnosť 237; zdvojené spoluhlásky 209; znelé a neznelé: ich zvuková podstata 207; v novom pravopise 207

správa 13—14

stávkársky 57

sto: v nových Pravidlách 49; násobiť, deliť stom 49—53

substantíva na *-ea, -oa, -ua:* ich skloňovanie 142—144

sústruh 5

súvetie: jednoduché 28, 29; jednoduché podraďovacie 29; ktoré sa skladá z dvoch alebo z viacerých podraďovacích súvetí 33—34; priraďovací vzťah v súvetí 28; priraďovacie 28, 29, 30; prisudzovací sklad, predikatívna syntagma v súvetí 27; s vedľajšou vetou, ktorej je podradená ďalšia vedľajšia veta 30—32; s viacnásobnou hlavnou vetou 32; s viacnásobnou vedľajšou vetou 30; v ktorom sa k podraďovaciemu súvetiu ako k celku pripája hlavná veta 32—33; zložené súvetie 27—35; v ktorom sa k podraďovaciemu súvetiu ako celku pripája hlavná veta 32—33; druh zloženého súvetia: perióda 34—35; v Karvašovej tvorbe 185—186

svah 14

sviatok 14

sväz 13—14

sväzarmista — sväzarmovec 232

svorka či *zvorka* 56—57
svorník či *zvorník* 56—57
sykavky 237
symboly 306
synonymá: v slovníku 67, 87; pri vyučovaní gramatiky 133; v odbornom názvosloví 268
synonymické termíny 261
synonymika výrazových prostriedkov 162
synonymita: jej využitie v slovníku 100
syntagma: predikatívna v súvetí 27
syntaktická konštrukcia 274
syntax 310; ruská 196
šrafovať 254
št v spievanom texte 220
štýl 163; v diele P. Jilemnického 166; hovorový 293
štylistika: elementárna 164; v teórii a školskej praxi 161—165; kompozícia v štylistike 164; renesančný antibabar v štylistike 161
štýly spisovného jazyka 164
termín: definícia 268; hranica termínu 268; ekonomické termíny 258; gramatické termíny v slovnej zásobe žiakov 131; radenie termínov v slovníku 103; strojnícke termíny 263; systémovosť termínov 243; ustálené termíny 244; ustaľovanie a tvorenie termínov 241, 243; významová priezračnosť termínov 242
terminológia: česká odborná terminológia: jej vplyv na slovenskú 257; medzinárodnosť v terminológii 242; odborná 241, 256; okrajové postavenie odbornej terminológie v jazyku 241; odvodeniny v terminológii 242; odvodzovací prvok v terminológii 242; pretváranie terminológie 268; zvieracie mená v terminológii 243; terminologické komisie v Ústave slovenského jazyka 266—267
terminologický slovník: jeho problematika 101; terminologické slovníky 268; rusko-české: ich problémy 102
tisíc: v nových Pravidlách 49; násobiť, deliť tisícom 49—53
totiž: 281, 294
transkripcia cudzích mien 199
tvorenie slov 13, 241, 301; slovotvorný švík 202; slovotvorný typ 242, 251; slovotvorné zákony 242, 249; tvorenie slov v sovietskej jazykovede 160
typizovať — typovať 255
učiť sa: väzba v nových Pravidlách 53—54
umelecké postupy v Karvašových Pokoleniach 173—186
„veľmo" — *veľmi* 23
veta: aktuálne (významové) členenie 269, 270, 275; gramatická výstavba 270, 274; gramatický rozbor 269, 270; jadro výpovede vo vete 270, 274; nepriame otázky vo vete 280, 285; objektívne poradie častí vety 270; subjektívne poradie častí vety 270; určovací vzťah vo vete 28; východisko výpovede vo vete 270, 274, 275; zvuková stránka vety 240; závetie 34; vety doplnkové 280, 286; kusé, eliptické 275; oznamovacie 270; porovnávacie 282, 283; predmetové 285; prísudkové 284, 285; prívlastkové 285; spájanie viet 280; uvádzacie 295—297; vzťažné: spôsobové, porovnávacie 280; stavba vety v Jilemnického dielo 165—173; zložená veta v Jilemnického diele 171
vetný člen: formálny 272; pričlenený 281; vytýčený 269, 271, 275; vetné členy: gramatické 271; hromadenie vetných členov v Jilemnického diele 172
viacnásobný výraz 281, 287
viacslovné pomenovanie 225
vid: slovesný 264
vložka: vetná 269
von: príslovka 294
„voz" — *auto* 22
„všecko" — *všetko* 23
vulgarizmy: v jazyku 21; v reči žiakov 135
vybehnúc 305
vybehnuvši 304
vykanie 23—27
výrazové prostriedky: slovné, gramatické 255; v Karvašovej tvorbe 180
výslovnosť: prednes súvislých textov 239; cudzích slov: jej označenie v slovníku 95; dvojhlások 204; *ku* ako *gu* 208; mäkkých spoluhlások *ď, ť, ň, ľ* v slovenčine 205; poučky o nej 240; pravidlá správnej výslovnosti 202, 203, 204; predpony *z- /s-/ zo-* 12; slovenská, spisovná 233; samohlások a spoluhlások v bratislavskej opere 216; *so* ako *zo* 208; spievaného textu 212; splývavá: neslabičných predložiek 207—208; stredoslovenská 234; *boju, niesou* 206; spoluhláskových skupín a zdvojených spoluhlások 240; spoluhlások v spievanom texte 213; správna v škole 203; v spievanom texte 221; zachovávanie kvantity vo výslovnosti 204; zdvojená výslovnosť 209; bratislavských umelcov 216
zámená: odkazovacie: *ten, tá, to* 269, 270, 271, 272, 275, 281; *ktorý, aký, čí:* uvádzajúce prívlastkovú vetu 280; vzťažné 280; umiestenie vzťaž. zám. *sa* 314
záležitosť 5
zaplatiť — preplatiť 157—158

záporový genitív: v prekladoch Jesenskej 187
zastať — zastaviť 305
závetie 34
združené pomenovania 257; v excerpcii 117; v strednom slovníku 70—71
zemepisné názvy v nových Pravidlách 153—156
zjazd 13—14
zmena 13—14
zmysel 209
zmýšľať 202
zpráva 13—14
zrazeniny 258; druh zložených prídavných mien 41
zvárkovanie 243
žargonizmy: študentské 21; v slovenčine 20—27
žargóny 20
že: spojka 297
žehlička 5

Albrechtová V. 109-111
Antal J. 267
Arany L. 143, 298, 299
Babák Š. 249
Bakoš M. 161
Ballagi M. 109
Bally Ch. 161
Bancíková M. 201
Baránek A. 215
Barnet V. 194, 197
Bartek H. 4
Beethoven L. van 211
Bella Š. 261, 266
Belluš E. 266
Bernášek V. 249
Bernolák A. 24, 191, 251, 265
Bielowski A. 113
Binder R. 105
Blaho J. 215
Blanár V. 299
Borodáčová—Országhová O. 201
Bosák C. 194, 197
Botto J. 201
Brückner A. 115
Budovičová V. 65—71, 118
Budzyk K. 162
Buffa F. 36—40, 60, 112—113, 242, 243, 244—248, 260, 268, 305
Cacek K. 103
Camutaliová I. 194, 198
Cicvárek L. 266
Courtenay, Baudouin de 114
Czambel S. 52, 142, 205
Černyšov V. S. 198
Čulenová E. 102
Daľ V. 78
Damborský J. 52, 135, 142, 143
Daneš F. 239, 240
Darovec M. 165—173, 199—200
Dérer L. 105
Dokulil M. 194, 197
Dostál A. 245, 248, 265, 267
Dub O. 261, 266
Dubec A. 266
Dujčíková V. 60, 107—109, 242, 243, 252—255, 258—259, 268
Dvonč L. 46—49, 62—63, 142—144, 149—151, 232, 298—302
Ďurovič Ľ. 78, 100
Fándly J. 245, 265
Ferianc O. 267
Figuli M. 117
Filipec J. 100
Fjodorov A. V. 196
Frešová-Hudcová Z. 215
Gabajová D. 215
Gábor D. 240
Gašperík J. 267
Gluck Chr. W. 211
Gogoľ N. V. 186
Golubkov V. V. 199
Gonda J. 263, 266
Gorkij M. 177
Gvozdev A. N. 162
Habovštiak A. 105—107, 113—115, 264—265, 268, 290
Hála B. 204, 205, 213, 238, 239
Halaj J. 105
Halaša P. 245
Hausenblas K. 194, 197
Havlová F. 102
Havránek B. 82, 99, 162, 164, 241
Havránek K. 249, 251
Hazuchová N. 215
Hečko B. 199
Helcl M. 82
Heretik Š. 267
Heyduk A. 202
Hk. (Horák G.) 61—62
Hlaváčková Z. 268
Hollý J. 201, 209
Holub J. 111
Holuby J. Ľ. 245, 265
Horák G. 8—19, 61, 62, 107 129—135, 222—228, 231, 287—298, 303—304 307—308, 308, 312—314
Horák J. 117
Horálek K. 99, 194, 196, 198
Horecký J. 40—45, 56—58, 60, 101, 103—105, 116, 160, 232—233, 241—244, 242, 248—251, 268, 298, 299, 300, 301, 302—303, 305—306
Hovorka J. 267
Hoza Š. 215
Hrdina L. 267
Hrušovský I. 267
Huba M. 201
Huka J. 249, 250, 251
Humboldt W. von 162
Hviezdoslav P. O. 201
Hvorecký J. 267
Chalupka J. 106
Ilek B. 194, 195
Isačenko A. V. 81, 100
Jakobson R. 205
Jakubec J. 307
Jakubičková L. 118
Jakubík J. 267
Jamnický J. 105
Jančová M. 288, 292, 294, 295, 296, 297, 298
Janega P. 150
Janík S. 268
Jánošík A. 291
Janský L. 101
Jedlička A. 238, 239
Jefimov A. J. 163, 164
Jégé 117
Jehlička M. 194, 198
Jenča I. 201, 228—231
Jesenská Z. 186, 187, 188, 189, 190, 196
Jesenský J. 117
Jilemnický P. 117, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173
Jóna E. 161—165, 291
Kálal M. 187, 265
Kanonykin N. P. 135

Karvaš P. 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186
Kišoňová-Hubová M. 215
Klaus L. 249
Klemensiewicz Z. 113
Kollár J. 190, 191, 192, 193
Kopecký L. V. 100, 241
Kopečný F. 111
Kornejevová A. V. 144—149
Kořínek J. M. 115, 162
Kostra J. 201
Kotoč J. 62
Kouřil J. 249
Kráľ F. 117
Krasko J. 201
Krátký M. 103
Kratochvílová 268
Krčméry Š. 47, 210
Krempaský T. 267
Kresánek J. 216
Křížková H. 194, 197, 198
Kučerová E. 149, 158—159
Kuchař J. 268
Kukučín M. 201
Kurbelová M. 215
Kvičera V. 103
Lapárová V. 101
Laskomerský Zechenter G. 187
Lenin V. I. 195
Letz B. 46, 47, 135, 143, 299, 300
Linde S. B. 112, 113
Łoś J. 114
Machek V. 115, 264, 265
Malíková O. 101, 194—199
Man O. 101
Marek M. 266
Marr N. J. 200
Marsinová M. 49—53, 60—61, 82—90, 99—102, 190—193, 260—261
Martinka J. 245
Marx K. 195
Massenet J. 211
Mašková M. 266—268
Mathesius B. 178, 194, 196, 197
Mathesius V. 161, 162, 163, 164, 270
Matthioli 245, 264
Meliš-Čuga L. 46
Mendelssohn M. 211
Mihál J. 52, 186—190
Mináč V. 117
Moravec J. 194
Mozart W. A. 211
Mucala M. 102, 194, 197
Mukařovský J. 161, 162
Namysłowska W. 113
Nida E. 298
Nikoľskij V. A. 199, 200
Nitsch K. 113, 114
Novacký J. M. 245, 265, 267
Nováková A. 194, 199
Obnorskij S. P. 58
Oktábec V. 194, 198
Olbracht I. 177
Ondrejov L. 117
Ondruš Š. 299
Oravec J. 58—59, 263—264, 268, 280—287, 308—309, 309, 310
Orlovský J. 143, 275—280, 298, 299
Ostrowska E. 113
Ožegov P. S. 76, 79, 198
Pántik J. 201
Papánek F. 105, 267
Papp G. 215
Pauliny E. 52, 143, 162, 190, 191, 192, 224, 270, 286, 312
Pavlík O. 62
Peciar Š. 3—8, 55—56, 61, 99, 116, 118, 143, 233—238, 240, 309—312
Pekárek O. 103
Petrikovič J. 255—258
Petrovič P. 215
Pikula J. 245
Piotrovskij R. G. 162
Plávka A. 117
Plechanov G. V. 195
Poliak F. 266
Pranda A. 173—186, 211—221
Pressl J. S. 245
Prídavok P. 91
Prokopová J. 194, 199
Purgina J. 153—156
Reuss G. 245, 265
Rizeľová E. G. 162
Romportl M. 238, 239
Rostafiński J. 115, 265
Rumpel M. 308
Roudný M. 101, 268
Ruppeldt M. 211
Ružička J. 27—35, 52, 53—55, 111—112, 135—142, 143, 162, 224, 238—240, 267, 269—275, 286, 292, 304—305, 306—307, 312
Safarewicz J 113
Safarewiczowa H. 113
Saltykov-Ščedrin 177
Sásiková M. 149
Saussure Ferdinand de 161
Sekaninová E. 78—82
Selecký O. 61, 62
Schnek R. 102, 261—263, 268
Siudut A. 113
Skalička V. 162
Sládkovič A. 106, 201
Sławski F. 115
Smiešková E. 74—77, 116—118
Sochor K. 101, 268
Sokol A. 105
Stalin J. V. 4, 6, 20, 99, 113, 144, 162, 163, 164, 194, 195, 196, 225, 242, 314
Stanek I. 267
Stanislav J. 201, 204—205, 210, 215, 216, 217, 218, 230, 233, 234, 236, 237, 238, 240
Stanislavskij K. S. 212, 213, 214, 216, 220
Stráňai K. 267
Struhár A. 267
Sýkora E. 61
Šafárik P. J. 191
Šalát J. 267
Šalingová M. 90—99, 118, 157—158
Šándor V. 143
Šanskij N. M. 160
Ščerbakova N. A. 135
Ščerbatskij B. M. 162
Šimčisko J. 266
Škultéty J. 47
Šmilauer V. 114, 140, 274
Štolc J. 52, 115—116, 116, 143, 162, 224, 286, 309, 311, 312
Štúr L. 201, 204, 205, 236, 237
Šubert F. 215
Švantner Fr. 117
Takáč M. 268
Taszycki W. 114
Tatarka D. 117
Tekučev A. V. 58

Timrava 117
Trávníček Fr. 100, 162, 163, 164, 194, 195, 255, 274, 282, 301
Trnka B. 162, 299
Trypućko S. 114
Turba B. 215
Uhlár V. 20—27, 151—153, 201—211, 304
Urbańczyk S. 113, 114
Ušakov M. V. 76, 78, 158, 159, 198
Valach G. 201
Vanovič J. 267
Vansová T. 106, 117
Vážný V. 4, 205
Vinogradov V. V. 78, 160, 162, 164, 197, 301
Votruba F. 190, 191
Vsevolodov 231
Wagner R. 211
Záborský V. 201, 230, 240
Záthurecký L. 260, 267
Zima J. 100
Zvarík F. 215